

ศึกษาชั้น ๕ ในคัมภีร์ขันธ์วิภังค์
A STUDY OF THE FIVE AGGREGATES (KHANDHA)
IN KHANDHAVIBHAṄGA

พระมหากรีธา กตปุณโณ (ตั้งตอนบม)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

ศึกษาชั้น ๕ ในคัมภีร์ชั้นธวิภังค์

พระมหากษัตริยา กตปุณโย (ตั้งตอนบม)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

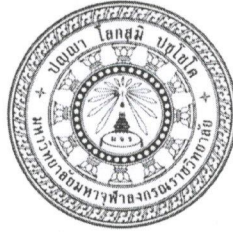
**A Study of the Five Aggregates (Khandha)
in Khandhavibhaṅga**

Phramaha Kreetha Katapuñño (Dangdonbom)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Tipitaka Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเรื่อง
“ศึกษาชั้น ๕ ในคัมภีร์ชั้นวิภังค์” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ
(พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน, ดร.)

กรรมการ
(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)

กรรมการ
(พระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน, ดร.)

กรรมการ
(ผศ. ดร.สุเทพ พรมเลิศ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน, ดร. ประธานกรรมการ
ผศ. ดร.สุเทพ พรมเลิศ กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหากรීธา กตปุญโย)

ชื่อวิทยานิพนธ์	: ศึกษาระดับชั้น ๕ ในคัมภีร์ชั้นธวิภังค์
ผู้วิจัย	: พระมหากริธา กตปุญโญ
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระไตรปิฎกศึกษา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: พระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน, ป.ธ.๕, พธ.บ. (สังคัมภีรศึกษาและมานุษยวิทยา), พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา) : ผศ. ดร.สุเทพ พรหมเลิศ, ป.ธ.๙, พธ.บ. (การสอนสังคัมภีรศึกษา), ศศ.ม. (จารึก ภาษาไทย), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
วันสำเร็จการศึกษา	: ๒๕ มีนาคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาในคัมภีร์ชั้นธวิภังค์ ๒) เพื่อศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาในคัมภีร์ชั้นธวารวรรค ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์คำสอนเรื่องชั้น ๕ ในคัมภีร์ชั้นธวิภังค์และชั้นธวารวรรค โดยจากการศึกษาพบว่า

คัมภีร์ชั้นธวิภังค์ในอภิธรรมปิฎก พระพุทธองค์ทรงแสดงบนภพดาวดึงส์เป็นครั้งแรก ส่วนคัมภีร์ชั้นธวารวรรคนั้นปรากฏในสุตตันตปิฎก ความคล้ายคลึงเป็นการรวบรวมคำสอนสำคัญที่เป็นดั้งเดิมเกี่ยวกับชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สะท้อนให้เห็นองค์ประกอบชีวิต เป็นธรรมอันยิ่ง เป็นสิ่งที่มีอยู่ในตัวเรา สิ่งล้อมรอบตัวเรา และสิ่งที่เป็นแรงบันดาลใจให้เราค้นหา สามารถพิจารณาเห็นได้ตามสภาวะธรรมารมณได้

การอธิบายตามโครงสร้างเนื้อหาเกี่ยวกับชั้น ๕ และหมวดธรรมที่เกี่ยวข้อง สรุปย่อลงในไตรสิกขาทั้งสี่ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งมีข้อแตกต่างกันเพียงการอธิบายปรมัตถธรรมในชั้นธวิภังค์โดยปฏิเสธบุคคลเข้ามาเกี่ยวข้อง ตรงกันข้ามกับการอธิบายในชั้นธสังยุตที่พระพุทธองค์และพระอรหันตสาวกแสดงเพื่ออนุโลมตามอัธยาศัยของบุคคล เพื่อให้เกิดความเข้าใจ คลายความสงสัยแล้วน้อมนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นสังสารวัฏ

ความหมายของคัมภีร์ทั้งสองมีส่วนที่คล้ายคลึงกัน แตกต่างกันเพียงการจำแนกส่วนธรรมที่เป็นสภาวะแห่งธรรมารมณ และประเภท เหตุปัจจัย ลักษณะความสัมพันธ์ก็เช่นเดียวกัน เพราะการอธิบายหลักธรรมเกี่ยวกับชั้น ๕ มีความสัมพันธ์กันกับหลักปัจจุสมุปบาทซึ่งเป็นตัวอธิบายเหตุปัจจัยทั้งหลายที่อิงอาศัยกัน ส่งเสริมให้นามและรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย การกำหนดพิจารณาเห็นลักษณะวงจรความเกิดและความดับคือฝ่ายเกิด แสดงให้เห็นว่าการเกิดชั้น ๕ เพราะผัสสะกระทบ ถูกปัจจัยปรุงแต่งจึงปรากฏ อวิชชา สังขารเป็นต้น เกิดขึ้นตามโอกาส ๑๑ ลักษณะ มีอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นต้น ส่วนที่เป็นฝ่ายดับ เกิดจากการพิจารณาชัดเห็นความเป็นจริงตามสภาวะแล้วจึงละความยึดมั่น ความเพติดเพลิน ความยินดีพอใจ และออกจากชั้น ๕ ได้ ทำความเห็นสัมมาทิฐิที่ถูกต้อง ในสิ่งที่เกิดขึ้นตามหลักความเป็นจริง คือ “ไตรลักษณ์”

- Thesis Title** : A Study of the Five Aggregates (Khandha)
In *Khandhavibha ga*
- Researcher** : Phramaha Kreetha Katapuñño
- Degree** : Master of Arts (Tipitaka Studies)
- Thesis Supervisory Committee**
- : Phramaha Sooksan Sukhavaddhano, Pali V, B.A. (Sociology and Anthropology), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)
- : Asst. Prof. Dr. Suthep Promlert, Pali IX, B.A. (Teaching Social Studies), M.A. (Epigraphic Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)
- Date of Graduation** : March 25, 2019

Abstract

This thesis has three objectives, 1) to study of the structure and contents of the *Khandhavibha ga*, 2) to study of the structure and contents of the *Khandhav ravagga*, and 3) to analytical study of the doctrine of the Five Aggregates (*Khandas*) in the *Khandhavibha ga* and the *Khandhav ravagga*. From the study found that :-

The *Khandhavibha ga* in Abhidhamma-pi aka has mentioned the Lord Buddha had preached in the *T vati sa* heaven in the first time, and then *Khandhav ravagga* was in the Suttanta-pi aka. The similarity of these scriptures is the collection of the important teachings which are the traditional doctrines on the Five Aggregates; Corporeality, Feeling, Perception, Mental Formations, and Consciousness that it reflects to the life factors which is the ultimate reality, it is existence in our life, it is around us, and it is the motivation for searching and consider by the mental objects.

The structure was described the Five Aggregates and the related categories, it was brief in the Threefold Training (*Ti-sikkh*): Morality, Concentration, and Wisdom, which has the difference of explanation the ultimate reality in the

Khandhavibha ga by deny the person who related, it is opposite of explanation in the *Khandhasa yutta* that the Lord Buddha and the Noble One had preached following the individual characteristics to understand and relieving of suspicion, and leading to practice for ending of the cycle of life.

The meaning of both scriptures is the same, but it just is different classification of dhamma which is the state of mind-objects, kinds, and cause and effect. The characteristics of relationship also is the same, because the explanation of the Five Aggregates is related to the *Pa iccasamupp da* which is an explanation of the cause and effect of all livings that depend on each other, promote the mind and matter to occur in nature of all living beings. That is the consideration of the cycle of rising and falling; the rising is to show that the rise of the Five Aggregates causing of contact (*Phassa*) which is dressed up, it has appeared ignorance, mental formations, etc., it has depended on the eleven characteristics such the past, the future, the present, etc. Then, an extinguishing or falling is from the consideration the reality clearly, therefore, it can abandon from the attachment, pleasure, satisfaction, and leaved of the Five Aggregates. It is to make the right understanding on the reality that is the Three Characteristics (*Ti-Lakkha a*)

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบน้อมแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ซึ่งเป็นผู้ไกลจากกิเลสตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง ขอกราบขอบพระคุณพระราชปรีดิ์ทิว (สมจินต์ สมมาปณโณ), ศ. ดร. อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระราชปรีดิ์ทิว (เทียบ สิริวิมาโณ), รศ. ดร. คณบดีคณะพุทธศาสตร์ ที่ได้เห็นความสำคัญของการศึกษาหลักสูตรพระไตรปิฎกศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย โดยเปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา ซึ่งเป็นหลักสูตรที่สนับสนุนให้นิสิตผู้เข้ารับการศึกษามีความรู้เรื่องเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

ขอขอบพระคุณ พระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน, ดร. อาจารย์ประจำภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประธานกรรมการที่ปรึกษา และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุเทพ พรหมเลิศ หัวหน้าภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรรมการที่ปรึกษา ที่ให้ความอนุเคราะห์แนะนำในการเขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้ได้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ขอขอบพระคุณ พระมหายุทธนา นรเชฏฺโฐ (ศิริวรรณ), ดร. ผู้อำนวยการหลักสูตรและขอใจ นางสาวณัชชา อมราภรณ์ เจ้าหน้าที่ที่คอยช่วยเหลือและดูแลเอาใจใส่ต่อนิสิตด้วยดี รวมทั้งเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทุกท่านที่ได้อำนวยความสะดวก ตลอดจนนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา รุ่นที่ ๔ ร่วมชั้นเรียนทุกรูปทุกท่านที่เมตตา ช่วยเหลือเกื้อกูล และให้กำลังใจ จนทำให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วง ตลอดถึงผู้เป็นเจ้าของผลงานทางวิชาการอันทรงคุณค่าทุกรูปทุกท่านที่ผู้วิจัยนำมาอ้างอิงประกอบในการทำวิจัยในครั้งนี้

ขอบคุณ คุณแม่ตา เพียงภู ที่ให้ทุนการศึกษาและกำลังใจในการศึกษาในครั้งนี้ บุญกุศลที่เกิดจากการศึกษาค้นคว้าและการจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอน้อมถวายเป็นเครื่องบรรณาการบูชาสักการะแด่พระรัตนตรัยและบูชาบุญคุณบุพการี ปิยชนผู้ที่เป็นรักที่ได้ลาลับจากโลกนี้ไปสู่ปรโลก เบื้องหน้า มี บิดา ปู่ ย่า ตา ยาย พระอุปัชฌาย์ อาจารย์ และท่านผู้เป็นเจ้าของผลงานที่ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจนประสบความสำเร็จในการศึกษาในครั้งนี้ด้วยดี

พระมหากรีธา กตปุญฺโณ

๒๕ มีนาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๓
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๑๐
บทที่ ๒ โครงสร้างและเนื้อหาของคัมภีร์ชั้นธวิภังค์	๑๑
๒.๑ ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ธวิภังค์	๑๑
๒.๒ โครงสร้างและเนื้อหาของคัมภีร์ชั้นธวิภังค์	๑๓
๒.๓ ความหมายของชั้นธวิภังค์	๑๙
๒.๔ ประเภทของชั้น ๕ ในชั้นธวิภังค์	๒๒
๒.๕ เหตุปัจจัยของการเกิดชั้น ๕ ในชั้นธวิภังค์	๓๗
๒.๖ ลักษณะของชั้น ๕ ในชั้นธวิภังค์	๔๐
๒.๗ ความสัมพันธ์ระหว่างชั้นธวิภังค์	๔๕
๒.๘ สรุป	๔๘
บทที่ ๓ โครงสร้างและเนื้อหาของคัมภีร์ชั้นธวารวรรค	๕๐
๓.๑ ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชั้นธวารวรรค	๕๐
๓.๒ โครงสร้างและเนื้อหาของคัมภีร์ชั้นธวารวรรค	๕๒
๓.๓ ความหมายของชั้นธสังยุต	๗๙
๓.๔ ประเภทของชั้น ๕ ในชั้นธสังยุต	๘๒
๓.๕ เหตุปัจจัยของการเกิดชั้น ๕ ในชั้นธสังยุต	๘๕

๓.๖ ลักษณะของชั้นที่ ๕ ในชั้นธงสังยุต	๘๘
๓.๗ ความสัมพันธ์ระหว่างชั้นในชั้นธงสังยุต	๙๒
๓.๘ สรุป	๙๕
บทที่ ๔ วิเคราะห์คำสอนเรื่องชั้นที่ ๕ ในคัมภีร์ชั้นธวิภังค์และชั้นธวารวรรค	๙๗
๔.๑ วิเคราะห์ประวัติของคัมภีร์ชั้นธวิภังค์และชั้นธวารวรรค	๙๗
๔.๒ วิเคราะห์โครงสร้างและเนื้อหาของคัมภีร์ชั้นธวิภังค์และชั้นธวารวรรค	๙๙
๔.๓ วิเคราะห์ความหมายของชั้นธวิภังค์และชั้นธงสังยุต	๑๐๕
๔.๔ วิเคราะห์ประเภทของชั้นที่ ๕ ในคัมภีร์ชั้นธวิภังค์และชั้นธงสังยุต	๑๐๗
๔.๕ วิเคราะห์เหตุปัจจัย ลักษณะ ความสัมพันธ์ของชั้นที่ ๕ ในคัมภีร์ชั้นธวิภังค์และชั้นธงสังยุต	๑๑๐
๔.๖ วิเคราะห์ชั้นที่ ๕ กับการบรรลุธรรมในคัมภีร์ชั้นธวิภังค์และชั้นธงสังยุต	๑๒๒
๔.๗ สรุป	๑๒๕
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๒๘
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๒๘
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๓๑
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๓๑
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้	๑๓๑
๕.๒.๓ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป	๑๓๑
บรรณานุกรม	๑๓๓
ประวัติผู้วิจัย	๑๓๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

คำย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยใช้คำย่อชื่อพระไตรปิฎกเริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บที่ระบุฉบับภาษาไทย แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ไปตามลำดับ เช่น อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๑/๘๘. หมายถึง สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ฉบับภาษาไทย เล่มที่ ๒๒ ข้อที่ ๕๑ หน้าที่ ๘๘ เป็นต้น

สำหรับบรรณกถา อ้างอิงบรรณกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์ แล้วตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง เช่น ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๕๖ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคบรรณกถา เล่ม ๑ ข้อ ๑ หน้า ๑๕๖ เป็นต้น

การอธิบายอักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ได้จัดทำเฉพาะคัมภีร์ที่นำมาใช้อ้างอิงอยู่ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เท่านั้น ดังนี้

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระวินัยปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.มหา. (ไทย) =	วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย) =	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สพ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.จ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิตเทส	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.สง. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (บาลี) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
อภิ.วิ. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์ (ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.วิ.อ. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎกวิภังค์	สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา (ภาษาไทย)
ส.ข.อ. (ไทย) =	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี
		ชั้นธวารวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

การอธิบายอักษรย่อปกรณ์วิเสส

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิสุทธิ. (ไทย) =	วิสุทธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

คำย่อเกี่ยวกับหนังสือที่ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์หรือสถานที่พิมพ์

วิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้คำย่อเกี่ยวกับหนังสือ ตำรา เอกสารทางวิชาการ ที่ได้จัดพิมพ์โดย
ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ หรือสถานที่พิมพ์ ดังนี้

คำย่อ	คำเต็ม
ม.ป.ท.	= ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์
ม.ป.พ.	= ไม่ปรากฏโรงพิมพ์
ม.ป.ป.	= ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์เกิดมานำเอาความทุกข์เกิดมาด้วยกันทั้งสิ้น เหมือนดอกเห็ดที่เกิดมาหอบเอาฝุ่นคือดินเอามาด้วยฉันทัน การเกิดบ่ออยู่ ๑ เป็นทุกข์อยู่ ๑ ไป ต้นเหตุแห่งความทุกข์ คือ ความทะยานอยากที่เราเรียกว่า ตัณหา^๑ เมื่อทะยานอยากเกิดขึ้นมาเมื่อใดก็จะทำให้ธรรมอื่น ๆ เกิดมีขึ้นตามมาด้วย เช่น ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสุปายาส เป็นต้น การเกิดขึ้นมาอย่างนี้เป็นวงเวียนเป็นวัฏสงสาร เป็นเสมือนโซ่แห่งชีวิตที่คอยผูกมัดรัดมนุษย์ให้วนเวียนอยู่อย่างนั้นไม่มีที่สิ้นสุด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกข์ขอรหัสคือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพิลิตเพิลินและความกำหนัด มีปกติให้เพิลิตเพิลินในอารมณันัน คือ กามตัณหาภวตัณหา และวิภวตัณหา”^๒

ด้วยเหตุแห่งความทุกข์นี้ พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงตรัสรู้ธรรมที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อความหลุดพ้นจากสังสารทุกข์ คือ นิพพาน ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารอีก โดยมีเป้าหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดแห่งการประพฤติปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ด้วยการปฏิบัติตามอริยมรรค ซึ่งเป็นยอดแห่งธรรม เป็นยอดแห่งการปฏิบัติ พระผู้มีพระภาคยังได้ทรงสั่งสอนและนำมาเผยแผ่ให้สาวกได้รู้ถึงสิ่งที่พระองค์ทรงค้นพบและหลักการแห่งความพ้นทุกข์ เป็นหลักการขั้นสูงในพระพุทธศาสนาที่ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน

ขั้น ๕ เป็นหลักธรรมที่สอดคล้องกับเรื่องทุกข์ตามหลักอริยสัจและขั้น ๕ คือที่ตั้งแห่งความเห็นแก่ตัว หมายถึง ความดับทุกข์ เราจึงต้องทำลายความรู้สึกที่เป็นความเห็นแก่ตัวนั้นให้ได้ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องทำความรู้จักกับขั้น ๕ เมื่อรู้จักขั้น ๕ แล้วความเห็นแก่ตัวก็จะหมดลง การหมดลงด้วยวิถีทางแห่งพระพุทธศาสนา ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าขั้น ๕ หมายถึง ร่างกายของมนุษย์คือ แยกร่างกายออกเป็นส่วน ๆ ตามสภาพได้ ๕ ส่วน หรือ ๕ ขั้น คือรูป ได้แก่ ส่วนที่ผสมกันของธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เช่น ผม หน้ง กระดุก โลหิต เป็นต้น เวทนา ได้แก่ ระบบประมวลความรู้สึกว่าชอบหรือไม่ชอบและเฉย ๆ สัญญา ได้แก่ จำสิ่งที่ได้รับและรู้สึกนั้นสังขาร ได้แก่ ระบบคิดปรุงแต่ง แยกแยะ สิ่งที่ได้รับรู้สึกและจำได้ และวิญญาน ได้แก่ ระบบรู้สิ่งนั้นทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ^๓

^๑วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๒/๒.

^๒วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

^๓พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), *ขั้นห้าที่ตั้งแห่งความเห็นแก่ตัว*, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันสันติธรรม, ม.ป.ป.), หน้า ๑.

หลักธรรมคำสอนเรื่อง “ขันธ ๕” ในชีวิตประจำวันมุ่งเน้นสอนในเรื่องสังขารเป็นหลัก โดยให้มองเห็นความเป็นจริงของสังขารนั้นว่าเป็นสิ่งที่ปรุงแต่งขึ้นมา ไม่มีความเที่ยงแท้ และก่อให้เกิดทุกข์หลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นความอยาก ความยึดมั่นถือมั่นในตนเอง เมื่อสังขารเกิดขึ้นมาก็ย่อมมีวันเสื่อมสลายไปตามกาลเวลา ดังนั้น ขันธ ๕ จึงหมายถึงกองนามธรรมและรูปธรรมห้าอย่างที่เกิดชีวิตที่เรียกว่า สังขาร ขึ้นมาโดยประกอบด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณที่รวมกันกลายเป็นชีวิต สามารถแยกออกเป็นส่วน ๆ ได้ คือในส่วนที่เป็นรูป ได้แก่ ร่างกาย และส่วนที่เป็นนาม ได้แก่ ส่วนที่เป็นความคิดและความรู้สึกที่เกิดจากทุกขันธ์นั่นเอง

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ขอนี้เป็นทุกขอริยสังข์ คือ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจเป็นทุกข์ การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ กล่าวโดยย่ออุปาทานขันธ ๕ ก็เป็นทุกข์^๔

ขันธวิภังค์ เป็นวิภังค์ที่สะท้อนชีวิตของมนุษย์ในรูปแบบของขันธ ๕ ในพระอภิธรรมปิฎกซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจัดลำดับขันธ ๕ ไว้เป็นลำดับแรก เหมาะสมสำหรับบุคคลผู้มีเขาว์ปัญญารวดเร็วต่อการรับรู้ เพียงแต่แสดงหัวข้อธรรมก็สามารถเข้าใจเนื้อหาได้ทะลุปรุโปร่ง จึงเป็นวิภังค์ที่เหมาะสมสำหรับการฟังธรรมโดยย่อเป็นส่วนมาก เหตุผลที่พระองค์ทรงนำขันธวิภังค์ที่เป็นปรมาธรรมทั้งหมดมาแสดงไว้โดยย่อก่อนวิภังค์อื่น ๆ เพราะตามธรรมดาชาวโลก มักจะเห็นว่าสิ่งไหนที่สามารถกระทำสำเร็จได้อย่างรวดเร็วก็มักจะกระทำก่อนเป็นครั้งแรกแล้วจึงค่อยทำสิ่งที่สำเร็จช้าภายหลัง^๕

ขันธสังยุต เป็นอีกสังยุตหนึ่งในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรคที่แสดงการอธิบายขันธ ๕ โดยตรง และประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องเดียวกันหรือที่เกี่ยวข้องกันเข้ารวมไว้ในกลุ่มเดียว เรียกวิธีการแบบนี้ว่า สังยุต^๖ พระพุทธองค์และพระอริยสาวกบางรูปได้แสดงการอธิบายในบริบทหรือแง่มุมต่าง ๆ เพื่ออนุโลมตามอัธยาศัยหรือจริตของแต่ละบุคคล ตามเหตุการณ์ สถานที่ ที่กำลังเป็นไปอยู่ ณ เวลานั้น ๆ โดยเลือกเฟ้นเฉพาะประเด็นที่จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจหัวข้อธรรม

ปัจจุบันมนุษย์มีความทุกข์เพราะมีขันธ ๕ คือมีความเข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นเรา นั่นของ เราการเข้าไปยึดมั่นถือมั่นเช่นนี้ จึงทำให้เกิดความพอใจ เพลิดเพลินในอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแต่หารู้ไม่ว่า นั่นแหละวิชชาที่เข้ามาครอบงำปิดบังซ่อนเร้นไว้ เพื่อไม่ให้เห็นความเป็นจริงที่เกิดขึ้นของขันธตามหลักพระไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขังความเป็นทุกข์ และอนัตตา ชีวิตจึงวนเวียนอยู่ในวัฏจักร คือ ต้องท่องเที่ยวอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีเบื้องปลายไปโดยปริยาย

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยมองเห็นความสำคัญในหลักธรรมคำสอนที่เกี่ยวข้องกับขันธ ๕ อันเป็นองค์ประกอบของชีวิตที่ได้เกิดมาแลเห็นว่า มนุษย์เป็นศูนย์กลางแห่งคำสอนของพระพุทธศาสนา และ

^๔ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๗/๓๒๔.

^๕อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทนำ/๑๔.

^๖ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทนำ/๔๗.

พระพุทธศาสนามีระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือที่สำคัญสำหรับนำบุคคลให้เข้าถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษา หลักการต่าง ๆ ของพุทธธรรม จึงอยู่ในวิสัยที่จะรู้ตาม ปฏิบัติตาม และบรรลุตามได้^๗

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีความสนใจในประเด็นของการศึกษาชั้น ๕ ในพระอภิธรรมปิฎกชั้นวิภังค์ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่ม ๓๕ และชั้นสังยุต ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย ชั้นธาวารวรรค เล่ม ๑๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ คัมภีร์อรรถกถา หนังสือเอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการ และงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยในครั้งนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัย ผู้ศึกษาและพุทธศาสนิกชนทั่วไปที่จะนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต เพื่อเพิ่มศักยภาพของจิตก่อให้เกิดการบำเพ็ญเพียร อันถึงกุศลชั้นสูงจนได้ถึงมรรค ผล และนิพพาน อีกทั้งยังเป็นหลักธรรมสำคัญต่อการประพฤติปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนอย่างถูกต้องตามระเบียบแบบแผนในทางพระพุทธศาสนาต่อไป

๑.๒ คำถามวิจัย

- ๑.๒.๑ โครงสร้างและเนื้อหาชั้น ๕ ของคัมภีร์ชั้นวิภังค์เป็นอย่างไร
- ๑.๒.๒ โครงสร้างและเนื้อหาชั้น ๕ ของคัมภีร์ชั้นธาวารวรรคเป็นอย่างไร
- ๑.๒.๓ วิเคราะห์คำสอนเรื่องชั้น ๕ ในชั้นวิภังค์และชั้นธาวารวรรคเป็นอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๓.๑ เพื่อศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาชั้น ๕ ของคัมภีร์ชั้นวิภังค์
- ๑.๓.๒ เพื่อศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาชั้น ๕ ของคัมภีร์ชั้นธาวารวรรค
- ๑.๓.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์คำสอนเรื่องชั้น ๕ ในชั้นวิภังค์และชั้นธาวารวรรค

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เพื่อมุ่งเน้นประเด็นเกี่ยวกับโครงสร้างและเนื้อหาของคัมภีร์วิภังค์และคัมภีร์ชั้นธาวารวรรค ชั้น ๕ ในชั้นวิภังค์และชั้นสังยุต และวิเคราะห์คำสอนเรื่องชั้น ๕ ในชั้นวิภังค์และชั้นสังยุตในชั้นธาวารวรรค

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เกี่ยวกับโครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์วิภังค์ ชั้น ๕ ในชั้นวิภังค์และชั้นสังยุตในชั้นธาวารวรรค ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถาปกรณ์วิเสส คัมภีร์วิสุทธิมรรค หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการ และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ ชั้น ๕ หมายถึง กอง กลุ่ม ก้อน หมวด หมู่ ประชุม ส่วน ลำตัว หมวดหนึ่ง ๆ ของรูปธรรมนามธรรม โดยแบ่งออกเป็น ๕ อย่าง คือ รูปชั้น (กองรูป) เวทนาชั้น (กองเวทนา) สัญญาชั้น (กองสัญญา) สังขารชั้น (กองสังขาร) และวิญญาณชั้น (กองอินทรีย์)

^๗ ศีลนารถย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พุทธวิธีการสอน*, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๒.

๑.๕.๒ ชั้นวิภังค์ หมายถึง วิภังค์ที่พระพุทธองค์ทรงจำแนกเกี่ยวกับเรื่องชั้นเป็นอันดับแรกมาแสดงไว้โดยย่อก่อนวิภังค์อื่น ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่ม ๓๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๘

๑.๕.๓ วิภังค์ หมายถึง การจำแนกหรือการแบ่ง การอธิบายขยายความปรมาัตถธรรม ยกข้อธรรมจากอัมมสังคณีขึ้นแล้วจำแนกแจกแจงออกเป็นส่วน ๆ เช่น คำว่า “รูป” รูปใด ๆ ที่เป็นอดีตอนาคต หรือปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ รวบรวมย่นย่อรูปนั้นเข้าเป็นอันเดียวกัน นี้เรียกว่ารูป

๑.๕.๔ ชั้นธวารวรรค หมายถึง วรรคหรือหมวดที่ว่าด้วยวาระที่เกี่ยวกับชั้น ๕ หรือการประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับชั้น ๕ มารวมไว้ในที่เดียวกันปรากฏในสังยุตตนิกายของพระสุตตันตปิฎก ภาษาไทย เล่ม ๑๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๘

๑.๕.๕ ชั้นสังยุต หมายถึง การประกอบ การรวบรวม การประมวลชั้นออกเป็นกลุ่ม ๆ เรียกว่า สังยุต เป็นชื่อกลุ่มพระสูตรที่ประมวลเป็นเรื่อง ๆ เช่น ชั้นสูตร เป็นต้น

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรมเอกสาร ข้อมูลด้านวิชาการที่มีความเกี่ยวข้องกับงานวิจัย ดังนี้

๑.๖.๑ คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ ดังนี้

๑) พระไตรปิฎก เล่ม ๑๕ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค อธิบายชั้น ๕ ว่า เมื่อชั้นทั้งหลายมีอยู่ การสมมติว่าสัตว์ก็มีได้ เหมือนค้ำวารถมีได้เพราะประกอบส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน อนึ่ง ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นดำรงอยู่และแปรผันไป นอกจากทุกข์ ไม่มีสิ่งอื่นเกิดขึ้น นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรอื่นดับ^๕

๒) พระไตรปิฎก เล่ม ๑๖ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค อธิบายว่า ภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณผู้ไม่ได้สติบิณฑมนั้น นั้นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา ตลอดกาลนานจึงไม่อาจเบื่อหน่ายคลายกำหนด หลุดพ้นไปจากจิตเป็นต้นนั้น ได้ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะกายซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ เมื่อดำรงอยู่ ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปีบ้าง ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง หรือเกินกว่าบ้าง ก็ยังปรากฏ^๖

๓) พระไตรปิฎก เล่ม ๑๗ สังยุตตนิกาย ชั้นธวารวรรค อธิบายชั้น ๕ ว่า ภิกษุทั้งหลายเราจักแสดงภาวะผู้แบกภาวะ การถือภาวะและการวางภาวะแก่เธอทั้งหลาย ภาวะ ได้แก่ อุปาทานชั้น (กองอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น) ๕ ประการ คือรูปอุปาทานชั้น เวทนอุปาทานชั้น สัญญาอุปาทานชั้น สังขารอุปาทานชั้น วิญญาณอุปาทานชั้นผู้แบกภาวะนั้น ได้แก่ บุคคลผู้มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้และการถือภาวะ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพติดเพลินและความกำหนด ได้แก่ กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม) ภวตัณหา (ความทะยานอยากในภพ) วิภวตัณหา (ความทะยานอยากในวิภพ) นี้เรียกว่าการถือภาวะสำหรับการวางภาวะเป็นความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ

^๕ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

^๖ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๕-๑๑๖.

ความสละ ความสละคืนความพ้น ความไม่อาลัยในต้นหา^{๑๐} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ชั้น ๕ คือ ภาวะบุคคล คือผู้แบกภาระ การถือภาระเป็นทุกขในโลก การวางภาระเป็นสุขในโลก บุคคลวางภาระหนักได้แล้วไม่ถือภาระอื่นไว้ ถอนต้นหาพร้อมทั้งรากสิ้นความอยากดับสนิทแล้ว”^{๑๑}

๔) พระไตรปิฎก เล่ม ๑๗ สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค อธิบายชั้นเชิงอุปมาว่า รูป อุปมาด้วยกลุ่มฟองน้ำ เวทนา อุปมาด้วยฟองน้ำ สัญญา อุปมาด้วยพยับแดด สังขาร อุปมาด้วยต้นกล้วย และวิญญาณ อุปมาด้วยมายากล ภิกษุเพ่งพิจารณาเห็นชั้น ๕ นั้นโดยแยกกายด้วยประการใด ๆ ชั้น ๕ นั้น ก็ปรากฏเป็นของว่างเปล่าด้วยประการนั้น ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ทรงมีปัญญาดูจแผ่นดิน ทรงปรารภกายนี้ว่า “ท่านทั้งหลายจงดูรูปที่บุคคลทิ้งแล้ว เมื่อใด อายุ ไออุ่น และวิญญาณละกายนี้ เมื่อนั้น กายนี้ ก็ถูกทอดทิ้ง นอนเป็นเหยื่อของสัตว์อื่น ปราศจากเจตนาความสืบทอด เป็นเช่นนี้ นี่เป็นมายากลสำหรับหลอกหลวงคนโง่ ชั้น ๕ เปรียบเหมือนเพชรฆาต ภิกษุผู้ปรารภความเพียร มีสติสัมปชัญญะพึงพิจารณา ชั้นทั้งหลายอย่างนี้ทั้งกลางวันและกลางคืน ภิกษุเมื่อปรารถนาบอานไม่จุติ พึงละสังโยชนทั้งปวงทำที่พึงแก้ตน ประพฤติดูบุคคลถูกไฟไหม้ศีรษะฉะนั้น”^{๑๒}

๕) พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ เล่ม ๓๕ ชันธวิภังค์ อธิบายชั้น ๕ ว่า “ชั้น ๕ ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ มีลักษณะที่เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ภายในตนหรือภายนอกตน หยาบหรือละเอียด ชั้นต่ำหรือชั้นประณีต โกลหรือใกล้”^{๑๓}

๑.๖.๒ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑) พระธรรมธีรราชฆาตมุนี (โชดก ญาณสิทธิ, ป.๖.๙) รจนาไว้ในหนังสือ “วิปัสสนากรรมฐาน” ว่า ชั้นทั้งหลายเป็นอารมณ์แห่งอุปาทาน จึงชื่อว่า อุปาทานชั้น หมายความว่า ชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ นี่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน เข้าไปยึดมั่นถือมั่นชั้นทั้ง ๕ นี้ การที่อุปาทานเข้าไปยึดมั่นอยู่ ๔ อย่าง คือ ยึดมั่นอยู่ในกามคุณ ๕ ยึดมั่นอยู่ในทิฐิ ยึดมั่นอยู่ในการปฏิบัติผิด และยึดมั่นอยู่ในรูปนามชั้น ๕ ว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา^{๑๔}

๒) พุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “ชีวิตคือชั้น ๕” ว่า ชีวิตไม่ใช่ตัว ชีวิตคือกายและใจ สองอย่างยังเนื่องกันอาศัยกันอยู่ ยังเป็นไปได้ อยู่ก็ยังมีชีวิต ชีวิตไม่ใช่ตัวเพราะกายก็มีใช้ตัว ใจก็มีใช้ตัวที่เรียกว่า ชั้น ๕ เพราะใจ ๆ นั้นแยกออกเป็น ๔ โดยอาการ คือ เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น และมีอีก ๑ คือ รูป เรียกว่า รูปชั้น^{๑๕}

๓) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายไว้ในหนังสือ พุทธธรรมฉบับปรับขยายว่า ชั้น ๕ ตามรูปแบบพุทธธรรมแยกแยะชีวิตทั้งหมดที่บัญญัติ เรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา

^{๑๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๒/๓๔-๓๕.

^{๑๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๒/๓๕.

^{๑๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๕/๑๘๒-๑๘๓.

^{๑๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑-๒/๑-๑๗.

^{๑๔} พระธรรมธีรราชฆาตมุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.๖.๙) รจนา, **วิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์ปริ้นต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๙๓๓-๙๓๔.

^{๑๕} พุทธทาสภิกขุ, **ชีวิตคือชั้น ๕**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันหนังสือธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๘.

เป็นต้น แบ่งออกเป็นส่วนตัวต่าง ๆ ประกอบด้วย ๕ ประเภท เรียกทางธรรมว่า เบญจขันธ์ คือ รูป (ส่วนประกอบร่างกายและพฤติกรรมของร่างกายทั้งหมด) เวทนา (ความรู้สึกสุข ทุกข์หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ) สัญญา (ความกำหนดรู้ได้หรือหมายรู้) สังขาร (องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิตมีเจตนาเป็นตัวนำ) และวิญญาณ (ความรู้แจ้งในอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ) ทั้ง ๕ ประการนี้จัดว่าเป็นรูปธรรมและนามธรรมที่มีความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน^{๑๖}

๔) พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี) ได้อธิบายไว้ในหนังสือวิปัสสนาภูมิว่า ขันธ์ มีด้วยกัน ๕ ประเภท คือ (๑) ธรรมที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน หมายความว่า ขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีตดับไปแล้วก็มี กำลังปรากฏก็มีที่กำลังจะเกิดขึ้นใหม่ก็มี (๒) เป็นธรรมที่เป็นภายในตัวเรา (อชฌัตติกะ) ก็มี เป็นธรรมที่เป็นภายนอก (พาหิระ) คือ เกิดขึ้นกับกายคนอื่นก็มี (๓) เป็นอย่างหยาบ (โอฟาริกะ) ก็มี เป็นอย่างละเอียด (สุขุมะ) ก็มี ได้แก่ รูปน้ำ (อาโป) ความเป็นหญิง ความเป็นชาย หทัยัตถรูป เป็นสุขุมรูปเป็นรูปละเอียด ส่วนรูปหยาบ ได้แก่ สี เสียง กลิ่น รส สัมผัส ประสาทตา ประสาทหู เป็นต้น ก็ถือว่าเป็นกลุ่มเป็นกองหนึ่ง (๔) เป็นอย่างเลว (หีนะ) เป็นอย่างประณีต (ปณีตะ) (๕) เป็นทुरะ (ไกล) ปัญญาารู้ได้ยาก และเป็นสันติกะ (ใกล้) ปัญญาารู้ได้ง่าย^{๑๗}

๕) พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) รจนาไว้ในหนังสือ “วิปัสสนานัย” ว่า การรู้ชัดว่านี่คือรูป หมายถึง การหยั่งเห็นสภาวะพองยุบ เป็นต้น เป็นรูปที่แปรปรวน หรือการหยั่งเห็นเวทนาว่าเป็นความรู้สึก สัญญาเป็นความจำได้หมายรู้ สังขารเป็นการปรุงแต่งจิตให้มีสภาวะชอบหรือโกรธ และวิญญาณเป็นการรับรู้อารมณ์เท่านั้น^{๑๘}

๖) โกเอ็นก้า อธิบายไว้ในหนังสือธรรมบรรยายหลักสูตร ๑๐ วัน ฉบับย่อว่า สังขารเป็นส่วนที่ปรุงแต่ง เมื่อเสียงมากระทบหูเป็นคำพูด คำสรรเสริญที่ดี รู้สึกเป็นสุข เราก็เริ่มชอบมัน หรือมิเช่นนั้น เมื่อมีเสียงมากระทบเป็นคำพูด คำตำหนิไม่ดีจะรู้สึกเป็นทุกข์ และเราก็จะเริ่มไม่ชอบ ทุกทวารอันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ล้วนมีกระบวนการรับรู้อย่างเดียวกัน ในทำนองเดียวกัน เมื่อความคิดหรือจินตนาการมากระทบใจ ความรู้สึกก็จะเกิดขึ้นกับร่างกายเหมือน ๆ กันว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ ก็จะมีการปรุงแต่งว่าชอบหรือไม่ชอบ ซึ่งในขณะนั้นความรู้สึกชอบก็จะพัฒนาเป็นโลภะ และความไม่ชอบก็จะพัฒนาเป็นโทสะ ถึงขั้นนี้คนเราก็จะเริ่มผูกปมเงื่อนขึ้นภายในตนเองแล้ว^{๑๙}

๗) วัชระ งามจิตรเจริญ อธิบายในหนังสือพุทธศาสนาเถรวาทว่า กระบวนการของปัจจัย ๑๒ อย่างนี้คือกระบวนการของอุปาทานขันธ์ ๕ หรือกระบวนการของชีวิตที่มีปัญหาหรือทุกข์นั่นเอง เพราะสิ่งที่อยู่ในกระบวนการนี้สรุปลงในขันธ์ ๕ ได้ กล่าวคืออวิชชา สังขาร นาม ผัสสะ

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๑๗} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), **วิปัสสนาภูมิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทบุญศิริ การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๖๑-๖๒.

^{๑๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) รจนา, **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, แปลโดย พระคันธสาราภิงค์, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๗๒.

^{๑๙} โกเอ็นก้า, **ธรรมบรรยายหลักสูตร ๑๐ วัน ฉบับย่อ**, แปลโดย สุทธิ ชโยดม, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์ดี, ๒๕๔๙), หน้า ๔๖-๔๗.

ตัณหา และอุปาทานคือสังขารชั้น รูปและสพหยตนะคือรูปชั้น วิญญาณคือวิญญาณชั้น เวทนาคือ เวทนาชั้น ภพคือการทำกรรมและชั้น ๕ ที่เป็นผลของเจตนาหรือการทำกรรมหรือภูมิอันเป็นที่อยู่ ของชั้น ๕ ส่วนชาติ ชรา มรณะ เป็นปรากฏการณ์ของชั้น ส่วนสัญญาชั้นก็รวมอยู่ในส่วนที่เป็น นามของนามรูป ดังนั้น ปัจจัยหรือองค์ประกอบในกระบวนการของปัจจุสมุปปันนธรรม จึงได้แก่ กระบวนการของอุปาทานชั้น ๕ นั่นเอง หากกระบวนการนี้ปรากฏในรูปแบบของสายดับก็หมายถึง การเกิดขึ้นของชั้น ๕ ที่ไม่มีปัญหาหรือไม่มีทุกข์^{๒๐}

๘) ฉันทนา อุตสาหลักษณะ^{๒๑} ได้อธิบายไว้ในหนังสือพุทธปัญญา คู่มือการสร้างปัญญา ว่า การรู้อารมณ์ ๓ อย่าง ๑) วิญญาณรู้ หมายถึง จิตรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ตามทวาร ๖ ได้แก่ รู้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส และรู้คิดนึก ๒) สัญญารู้ หมายถึง รู้จำอารมณ์ทั้ง ๖ เช่น จำสีเขียว สีแดง ผู้หญิง ผู้ชาย ชื่อคน สัตว์ และวัตถุสิ่งของ ๓) ปัญญารู้ หมายถึง การรู้ลึกซึ้งถึงเหตุผลของธรรมชาติ เช่น บาป ให้ผลเป็นทุกข์ บุญให้ผลเป็นสุข ตลอดจนรู้สภาวะธรรมที่เป็นความจริง คือ นามรูป และเมื่อรู้ความจริง ย่อมละกิเลสด้วย จนถึงพระนิพพาน

๙) พระคันธสาราภิงค์ ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “พระสูตรตันตปิฎกแปล-อธิบาย มัชฌิม นิกาย มูลปณาสก เล่ม ๑” ว่า ตามหลักปัจจุสมุปบาท อวิชชาเป็นมูลเหตุก่อให้เกิดภพชาติ แต่ อวิชชาก็เกิดจากปัจจัยอื่น คือ อาสวะ ๔ โดยองค์ธรรม ได้แก่ โลภะ ทิฏฐิ และโมหะ หมายความว่า ข้อความสุดท้ายของปัจจุสมุปบาท คือ โสกะ เป็นต้น โดยองค์ธรรมโสกะ คือ โทมณัส ดังนั้น เมื่อเกิด โทมณัสก็มีอวิชชาเกิดร่วมด้วย แม้ในขณะที่เกิดทุกข์ โทมณัส และอุปายาส ก็มีอวิชชาเกิดขึ้นก่อนบ้าง หลังบ้าง ร่วมกันบ้าง ส่วนปริเทวะคือสัททรูปที่มีลักษณะคร่ำครวญ เกิดจากอวิชชาเช่นเดียวกัน ดังนั้น โสกะ เป็นต้น จึงเกิดจากอวิชชา และอวิชชาก็ก่อให้เกิดสังขารเป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ วงจร แห่งปัจจุสมุปบาทจึงเวียนครบเป็นวงไม่ขาดตอน มิฉะนั้นแล้ว พระพุทธองค์ก็ต้องตรัสปัจจัยต่อกันไปไม่รู้จบสิ้น^{๒๒}

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) พระมหาพิสุตน์ จนทวิโส (พระนิรมย์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาความสัมพันธ์ ระหว่างปัจจุสมุปบาทกับชั้น ๕ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า ปัจจุสมุปบาท กับชั้น ๕ มีความสัมพันธ์ คือ นำมาซึ่งทุกข์อย่างเดียวกัน สงเคราะห์เข้ากันได้กับรูปนาม อวิชชาเป็น เหตุให้เกิดอุปาทานชั้น ๕ โดยปิดบังชั้น ๕ ไว้ในอดีต ปัจจุบัน อนาคต และในการปฏิบัติวิปัสสนา ภาวนาผู้ที่เจริญปัจจุสมุปบาทก็คือเจริญชั้น ๕ ผู้ที่เจริญชั้น ๕ ก็เป็นอันเจริญปัจจุสมุปบาท

^{๒๐} วัชร งามจิตรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สามลดา, ๒๕๕๖), หน้า ๑๘๓.

^{๒๑} ฉันทนา อุตสาหลักษณะ, พุทธปัญญา คู่มือการสร้างปัญญา, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๔๕.

^{๒๒} พระคันธสาราภิงค์, พระสูตรตันตปิฎกแปล-อธิบาย มัชฌิมนิกาย มูลปณาสก เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๗), หน้า ๑๓๐.

ได้แก่ การเจริญธรรมทั้ง ๒ อย่างนี้เรียกได้ว่า เจริญรูปและนาม เมื่อเจริญวิปัสสนาภาวนาแล้วก็สามารถบรรลุโลกุตตรปัญญาหรือบรรลุโพธิญาณได้^{๒๓}

๒) พระกิตติธัมม ถาวรธมโม (ดีสารี) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า พระองค์ชี้ให้เห็นโทษอย่างยิ่งของการขาดสติสัมปชัญญะ ขาดการสำรวมระวังกายใจ ที่ทำให้เกิดการประพฤติดุจจริตทางกาย วาจา ใจ อันเป็นปัจจัยสำคัญของอวิชชา จึงเป็นเหตุให้กิเลส ตัณหา อุปาทาน เกิดด้วยการทำกรรมลงไป ไม่ว่าจะป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมมีกิเลสเป็นตัวนำพาไปทั้งสิ้น จนถึงความยึดมั่นถือมั่นในกรรม ดังนั้น ตัณหาอุปาทาน จึงเป็นเหตุให้เกิดการอุบัติขึ้นของรูปนามชั้น ๕ เมื่อเกิดชั้น ๕ ความทุกข์ทั้งหลายก็ตามมา^{๒๔}

๓) พระอธิการบรรลือ ลกขโณ (พรหมน้อย) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาสภาวะเกิดดับของวิญญานชั้น ๕ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า วิญญานที่ถูกปรุงแต่งโดยสังขารหรืออภิวินชาปรุงแต่ง เป็นความรู้สึกลึกทางอายตนะ และวิญญานนี้จะเปลี่ยนชื่อไปตามอายตนะนั้น เช่น วิญญานทางตา วิญญานทางหู แล้ววิญญานเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า นามรูปขึ้น และทำหน้าที่รู้แจ้งต่ออารมณ์ทั้งหก ทั้ง ๒ มีหน้าที่เกี่ยวกับการรับอารมณ์ รู้สึกอารมณ์ เสวยอารมณ์ พิจารณาอารมณ์ และกักตุนเคล้าอยู่กับอารมณ์ จนกว่าจะสำเร็จรูปเป็นเวทนา สัญญา สังขาร และกรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศลขึ้น^{๒๕}

๔) พระปริดา อภิวิโร (บัวสด) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาทุกขเวทนาเพื่อการบรรลุธรรมตามแนวเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า กองสังขาร เป็นนามธรรมที่เกิดร่วมกับวิญญานชั้น ๕ ในขณะที่กำลังรับรู้อารมณ์ สังขารชั้น ๕ จะปรุงแต่งวิญญานให้เป็นไปตามตน ซึ่งมีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ สังขารชั้นเหล่านี้เป็นฝ่ายอกุศล ส่วนฝ่ายกุศล ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ศรัทธา สติ ปัญญา อโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นต้น สังขารชั้น ๕ จึงเป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม สังขารชั้น ๕ จึงสงเคราะห์ลงในฝ่ายนาม^{๒๖}

๕) แม่ชีดวงใจ กุทอง ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาชั้น ๕ และอายตนะ ๑๒ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า วิญญานเป็นการรับรู้อารมณ์ทางทวารต่าง ๆ มีตา มีหู เป็นต้น ตัวนี้ก็ไม่เบา ถ้าเข้าไปยึดมั่นเวลาระทบอารมณ์ คือเวลาเห็นรูป เวลาได้ยินเสียง แล้วเกิดความสำคัญมั่นหมายว่า ตัวเราเห็น ตัวเราได้ยิน ถ้าได้เห็น ได้ยินสิ่งที่ดีก็เพลิดเพลิน

^{๒๓}พระมหาพิสุตน์ จนทวิโส (พระนิรมย์), “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจสมุปบาทกับชั้น ๕ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๗๕.

^{๒๔}พระกิตติธัมม ถาวรธมโม (ดีสารี) “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๑๔.

^{๒๕}พระอธิการบรรลือ ลกขโณ (พรหมน้อย), “ศึกษาสภาวะเกิดดับของวิญญานชั้น ๕ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๘๗.

^{๒๖}พระปริดา อภิวิโร (บัวสด), “ศึกษาทุกขเวทนาเพื่อการบรรลุธรรมตามแนวเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน”, *สารนิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๒๖.

พอใจ แต่ถ้าได้เห็นได้ยินสิ่งที่ไม่ดี ก็จะเกิดอารมณ์ขัดเคือง การเข้าไปยึดมั่นในวิญญานชั้นคือการได้เห็น การได้ยิน นี้ก็เป็นตัวทุกข์^{๒๗}

๖) วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ปฏิจสมุปบาทในแนวปรมัตถสังขะ” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงความเป็นไปของปฏิจสมุปบาทไว้ ๒ ลักษณะ คือ ๑) ทรงแสดงปฏิจสมุปบาทโดยมีกาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต เข้ามาเกี่ยวข้อง หรือแบบข้ามภพข้ามชาติ (ตามบัญญัติทางโลก) การแสดงลักษณะนี้มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ฝ่ายพระสูตร ดังนั้น จึงเรียกการแสดงลักษณะนี้ว่า เป็นการแสดงตามนัยพระสูตร (สุดตันตภาชนีนัย) ๒) ทรงแสดงปฏิจสมุปบาทที่เกิดขึ้นในขณะจิตเดียวที่เป็นปัจจุบัน โดยไม่มีกาลทั้ง ๓ เข้ามาเกี่ยวข้อง การแสดงลักษณะนี้มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิภังค์เท่านั้น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระอภิธรรมปิฎก ดังนั้น จึงเรียกการแสดงลักษณะนี้ว่า เป็นการแสดงตามนัยพระอภิธรรม (อภิธรรมภาชนีนัย)^{๒๘}

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำให้ทราบว่า มีข้อความปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทอยู่หลายแห่ง มีการรวบรวม เรียบเรียงและมีการถอดคำบรรยาย รวมทั้งมีผู้เขียนและทำการวิจัย เช่น เรื่องชั้น ๕ เรื่องปฏิจสมุปบาท เรื่องการกำหนดรู้ทุกข์ เป็นต้น ทำให้มีเนื้อหา มากพอที่จะศึกษาค้นคว้าได้ แต่ทั้งนี้ยังไม่มีปรากฏการศึกษาวิจัยในเชิงเอกสารเรื่องศึกษาชั้น ๕ ในคัมภีร์ชั้นวิภังค์ อันเป็นเหตุที่ทำให้ผู้วิจัยนำมาศึกษาข้อมูลเพื่อให้เกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาชั้น ๕ ในคัมภีร์ชั้นวิภังค์และชั้นธรรวรรคฉบับนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับโครงสร้างและเนื้อหาในชั้นวิภังค์และชั้นธรรวรรค กำหนดขั้นตอนของการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาในคัมภีร์ชั้นวิภังค์และชั้นธรรวรรค ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙

๑.๗.๒ นำข้อมูลที่ได้ศึกษาทั้งจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณ์วิเสส คัมภีร์วิสุทธิมรรค หนังสือ ตำรา เอกสารทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งงานวิจัยต่าง ๆ ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิตของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยนำข้อมูลดังกล่าวมาเรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนาไว้

๑.๗.๓ ตรวจสอบความถูกต้องโดยอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์และผู้เชี่ยวชาญและนำข้อมูลที่ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบแล้วมาแก้ไข ปรับปรุง พร้อมนำเสนอผลการวิจัย

^{๒๗} แม้ชีวิตจิตใจ กุทอง, “ศึกษาชั้น ๕ และอายตนะ ๑๒ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๑๑.

^{๒๘} วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, “ศึกษาวิเคราะห์ปฏิจสมุปบาทในแนวปรมัตถสังขะ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๙๒.

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบถึงโครงสร้างและเนื้อหาชั้น ๕ ของคัมภีร์ชั้นวิภังค์
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบโครงสร้างและเนื้อหาชั้น ๕ ของคัมภีร์ชั้นธวารวรรค
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบการวิเคราะห์คำสอนเรื่องชั้น ๕ ในคัมภีร์ชั้นวิภังค์และชั้นธวารวรรค

บทที่ ๒

โครงสร้างและเนื้อหาของคัมภีร์ชั้นธวิภังค์

พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ มีเนื้อความเกี่ยวกับชั้น ๕ คือ รูปชั้น ๕ เวทนาชั้น ๕ สัญญาชั้น ๕ สังขารชั้น ๕ วิญญาณชั้น ๕ เป็นคำสอนดั้งเดิม มีความสำคัญที่สะท้อนให้เห็นองค์ประกอบชีวิต เป็นธรรมอันยิ่งประกอบด้วยสิ่งที่เรากำลังค้นหา สิ่งที่มีอยู่ในตัวเรา สิ่งทีล้อมรอบตัวเรา และสิ่งที่เป็นแรงบันดาลใจให้เราค้นหา^๒ สามารถพิจารณาเห็นได้ตามสภาวะธรรมารมณได้ดั่งนั้น ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาเฉพาะเรื่องชั้น ๕ ที่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นธวิภังค์เท่านั้นโดยในบทนี้กำหนดประเด็นไว้ ดังนี้

- ๒.๑ ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชั้นธวิภังค์
- ๒.๒ โครงสร้างและเนื้อหาของคัมภีร์ชั้นธวิภังค์
- ๒.๓ ความหมายของชั้นธวิภังค์
- ๒.๔ ประเภทของชั้น ๕ ในชั้นธวิภังค์
- ๒.๕ เหตุปัจจัยของการเกิดชั้น ๕ ในชั้นธวิภังค์
- ๒.๖ ลักษณะของชั้น ๕ ในชั้นธวิภังค์
- ๒.๗ ความสัมพันธ์ระหว่างชั้นในชั้นธวิภังค์

๒.๑ ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ธวิภังค์

๒.๑.๑ ประวัติคัมภีร์ชั้นธวิภังค์

คัมภีร์ที่บรรจุพุทธพจน์ คือพระธรรมวินัย มีชื่อที่ชาวตะวันตกรู้จักกันโดยทั่วไปว่า Pali Canon หรือ Buddhist Canon ทั้งนี้ก็เพราะว่าเป็นที่ประมวลหลักการพื้นฐานของศาสนาและข้อความในคัมภีร์บันทึกด้วยภาษาบาลี แต่คำบาลีที่เรียกพระไตรปิฎกก็คือ “ติปิฎก”^๓ ซึ่งประกอบด้วยปิฎก ๓ คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก สำหรับในส่วนของพระอภิธรรมปิฎกประมวลพระพุทธพจน์ที่ว่าด้วยปรมัตถธรรมคือ ความจริงของธรรมชาติที่ทรงสภาวะลักษณะของตนไว้เป็นความจริงที่ไม่มีการผันแปรเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ปฏิเสธสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ได้แก่

^๑ อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑/๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑/๑.

^๒ Narda Mahathera, **A Manual of Abhidhamma-Pitaka**, (Malaysia: The Buddhist Missionary Society, 1997), P.III, อ้างใน สมิตธิพล เนตรนิมิตร, “พระไตรปิฎกวิเคราะห์”, เอกสารประกอบการสอนรายวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๕๘. (อัดสำเนา).

^๓ คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกศึกษา ฉบับปรับปรุง**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๒.

ปรมัตถธรรม ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน รวมทั้งบุคคลบัญญัติซึ่งเป็นสมมติสังข^๕ เป็นธรรมพิเศษ ละเอียดลุ่มลึกประเสริฐยิ่งกว่าธรรมทั้งปวง สามารถนำสัตว์ให้ไปสู่สวรรค์และนิพพานได้

พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระอภิธรรมครั้งแรกในพรรษาที่ ๗ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ทรมานเดียรถีย์นิครนถ์ ณ ภายใต้คางไม้คันทามพพฤกษ์แล้ว ทรงดำริว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์แล้ว เสด็จจำพรรษา ณ ที่ใด เมื่อทรงทราบด้วยพระญาณว่า เสด็จจำพรรษา ณ ภูผาดาวดึงส์ เพื่อที่จะแสดงพระอภิธรรมโปรดพุทธมารดาตลอดไตรมาส ซึ่งเป็นพุทธประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต^๕ อภิธรรมที่พระพุทธองค์แสดงนั้น แบ่งออกเป็น ๖ คัมภีร์ คือ ัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา บุคคลบัญญัติ ยมก และปฏิฐาน

สำหรับ “วิภังค์” เป็นคัมภีร์ที่ ๒ ของพระอภิธรรมปิฎกที่ว่าด้วยการจำแนกปรมัตถธรรมแล้ว อธิบายขยายความหัวข้อธรรมนั้นให้พิสดารออกไป โดยจำแนกไว้ ๓ นัย คือ สุตตันตภาขณีนัย อภิธรรมภาขณีนัย และป็นหาปุจฉนัย^๖ เช่น ชันธ อายตนะ อริยสังข์ ปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น โดยแยกแยะรายละเอียด กระจายออกให้เห็นทุกแง่มุมชัดเจน จบเป็นเรื่อง ๆ อธิบายเรื่องใดก็เรียกว่าวิภังค์ของเรื่องนั้น^๗ นับว่าเป็นชื่อคัมภีร์ที่เหมาะสมและถูกต้องตามรูปความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน โดยเป็นการแบ่งสรรพลัง (รูปนาม) โดยละเอียด ในทางตรงกันข้าม คัมภีร์วิภังค์เองก็เป็นวิถิตถาระ เป็นนิทเทศ และเป็นวิภังค์ของคัมภีร์ ัมมสังคณีเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ จึงได้ชื่อว่าวิภังค์ดังกล่าวมา

ชั้นวิภังค์ เป็นวิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกเกี่ยวกับเรื่องขันธเป็นอันดับแรกเพื่อความเหมาะสมแก่บุคคลผู้มีปัญญามาก จึงเป็นเหตุผลที่พระองค์ทรงพิจารณานำเอาชั้นวิภังค์ที่เป็นปรมัตถธรรมทั้งหมดมาแสดงไว้โดยย่อก่อนวิภังค์อื่น ๆ เพราะตามธรรมดาของชาวโลกมักจะเห็นว่าสิ่งไหนที่สามารถกระทำสำเร็จได้อย่างรวดเร็วกว่า ก็มักจะกระทำก่อนเป็นสิ่งแรก แล้วจึงค่อย ๆ ทำสิ่งที่สำเร็จช้าภายหลัง^๘

อนึ่ง การที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงชั้นวิภังค์นี้ ทรงได้รับยกย่องว่า “วิภังค์วาทีบุคคล” (บุคคลผู้กล่าวจำแนก) เพราะทรงแสดงธรรมแยกแยะแจ่มแจ้งออกไปให้เห็นว่า สิ่งทั้งหลายเกิดจากส่วนประกอบย่อย ๆ มาประชุมกัน เช่น แยกแยะกระจายนามรูปออกเป็นขันธ ๕ เป็นต้น มีทั้งด้านที่เป็นคุณและด้านที่เป็นโทษ^๙ และในพุทธคุณ ๙ ประการซึ่งเป็นพระดำรัส ก็มีคำว่า ภควา แปลตามศัพท์ว่า พระผู้ทรงจำแนก ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นวิภังค์วาทีบุคคล มิใช่เอ็งสวาทีบุคคล คือบุคคลผู้กล่าวยืนยันเพียงทรงศนะเดียว

^๕ฉันทนา อุสาลักษณ์, **พุทธปัญญา คู่มือการสร้างปัญญา**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๒๘.

^๖อภิ.สจ. (ไทย) ๓๔/บทนำ/๗.

^๗คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระอภิธรรมปิฎก ฉบับปรับปรุง**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๘๐.

^๘เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๒๗๔.

^๙อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทนำ/๑๔.

^{๑๐}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทนำ/๗.

เพราะฉะนั้น พระธรรมเทศนาจากพระโอษฐ์จึงเป็นธรรมะที่เปี่ยมไปด้วยมาตรฐานในระดับ “สุวิภัตธรรม” คือเป็นธรรมะที่ได้รับการจำแนกแยกแยะมาเป็นอย่างดี จึงถือได้ว่าธรรมะของพระพุทธองค์นั้นล้วนเป็น “วิภัตธรรม” ทั้งสิ้น พระอภิธรรมนี้ ชาวพุทธถือว่าออกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า และทรงแสดงแก่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวาเป็นครั้งแรกที่ป่าไม้จันทรแดงใกล้สระอโนดาต แล้วพระสารีบุตรได้นำมาสั่งสอนแก่ศิษย์ต่อ ๆ มา พระอภิธรรมจึงเป็นหลักการศึกษาพระพุทธศาสนา^{๑๐}

สรุปว่า ชั้นวิภัต เป็นหมวดธรรมแรกที่พระพุทธองค์ทรงจำแนกแยกแยะไว้ในคัมภีร์วิภัตของพระอภิธรรมปิฎก พระพุทธองค์ทรงแสดงครั้งแรกในพรรษาที่ ๗ ณ ภพดาวดึงส์ เพื่อโปรดพุทธมารดา ภายหลังจากแสดงแก่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวาเป็นครั้งแรก แล้วท่านพระสารีบุตรก็ได้นำมาสั่งสอนแก่ศิษย์สืบต่อ ๆ มา พระอภิธรรมนั้นจึงถือได้ว่าเป็นปรมัตถธรรมในพระพุทธศาสนาชั้นสูงสุด เป็นธรรมอันละเอียดลุ่มลึกและประเสริฐยิ่งกว่าธรรมทั้งปวงมีความเหมาะสมแก่บุคคลผู้มีปัญญามากที่จะสามารถไปสู่สวรรค์และนิพพานได้

๒.๒ โครงสร้างและเนื้อหาของคัมภีร์ชั้นวิภัต

๒.๒.๑ การแบ่งวิภัตในพระอภิธรรมปิฎก

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงวิภัตไฉมี ๑๘ วิภัตได้แก่ ๑) ชั้นวิภัต การจำแนกชั้น ๒) อายตวิภัต การจำแนกอายตนะ ๓) ธาตุวิภัต การจำแนกธาตุ ๔) สัจจวิภัต การจำแนกอริยสัจ ๕) อินทริยวิภัต การจำแนกอินทริย ๖) ปฏิจจสมุปปาทวิภัต การจำแนกปฏิจจสมุปปาท ๗) สติปฏิฐานวิภัต การจำแนกสติปฏิฐาน ๘) สัมมปปธานวิภัต การจำแนกสัมมปปธาน ๙) อิทธิบาทวิภัต การจำแนกอิทธิบาท ๑๐) โพชฌังควิภัต การจำแนกโพชฌังค ๑๑) มัคคังควิภัต การจำแนกองค์มรรค ๑๒) ฌานวิภัต การจำแนกรูปฌาน อรูปฌาน ๑๓) อัปปมัญญาวิภัต การจำแนกอัปมัญญา ๑๔) ลิกขาปทวิภัต การจำแนกลีก ๑๕) ปฏิสัมภิตาวิภัต การจำแนกปฏิสัมภิตา ๑๖) ญาณวิภัต การจำแนกญาณประเภทต่าง ๆ ๑๗) ขุททกวัตถุวิภัต การจำแนกอกุศลกรรมต่าง ๆ ๑๘) อัมมททยวิภัต การจำแนกธรรมอันเปรียบเสมือนดวงใจ คือหลักธรรมสำคัญต่าง ๆ ที่ควรรู้^{๑๑}

๒.๒.๒ การจัดลำดับวิภัต

การจัดลำดับวิภัต พระผู้มีพระภาคทรงวางลำดับไว้อย่างมีระเบียบแบบแผน ไม่มีความลักลั่น ไม่มีความเกือบก้อน กระจัดกระจาย มีระบบและเหมาะสมกับบุคคล พระองค์ทรงจำแนกไฉมี ๓ ประเภท คือ ดิกขินทริยบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลม มัชฌิมินทริยบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาปานกลาง มุทินทริยบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาเชิงช้า^{๑๒} และที่พระองค์ทรงแบ่งวิภัตต่าง ๆ ด้วยการพิจารณาตามประเภทของภูมิปัญญาของแต่ละบุคคล ดังนี้

^{๑๐} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/บทนำ/๙.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระอภิธรรมปิฎก ฉบับปรับปรุง,

^{๑๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทนำ/๑๓-๑๔.

๑) ชั้นธวิกังค์ เหมาะสมสำหรับบุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลม เนื่องจากว่าบุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลมนั้น เป็นประเภทบุคคลที่มีเขว้าปัญญารวดเร็วต่อการรับรู้ เพียงแต่แสดงหัวข้อธรรมมากระทบหูก็สามารถเข้าใจเนื้อหาของธรรมนั้นได้โดยทะลุปรุโปร่ง จึงเป็นวิกังค์ที่เหมาะสมสำหรับการฟังธรรมโดยย่อ ๆ และบุคคลเหล่านี้มักเป็นผู้ที่นิยมธรรมสั้น ๆ เป็นส่วนมาก เช่น พระสารีบุตรได้ฟังธรรมจากท่านพระอัสสชิด้วยหัวข้อสั้น ๆ เพียงแค่พระอัสสชิได้กล่าวธรรมว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดจากเหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุและความดับของธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะทรงสั่งสอนอย่างนี้”^{๑๓} เมื่อได้ฟังธรรมนั้นแล้วก็เกิดความเลื่อมใส ศรัทธา คิดตาม เกิดปัญญา ได้บรรลุพระโสดาบัน แล้วเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า และขอบวชในพระพุทธศาสนา จนในที่สุดก็บรรลุเป็นพระอรหันต์

๒) อายตนิวิกังค์ เหมาะสมสำหรับบุคคลผู้มีปัญญาปานกลาง ทรงแสดงอายตนิวิกังค์ ถัดจาก ชั้นธวิกังค์ พระองค์ทรงแสดงเหตุผลว่า^{๑๔} เพราะว่าอายตนิวิกังค์เป็นวิกังค์ระดับปานกลาง คือเนื้อหาไม่สั้นและไม่ยาวจนเกินไป และยังเป็นการแบ่งอายตนะออกเป็น ๑๒ ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ เพื่อให้เหมาะสมกับผู้ที่มีปัญญาระดับปานกลาง

๓) ธาตุวิกังค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้เพื่อให้เหมาะสมสำหรับบุคคลที่มีปัญญาเชิงช้ำ พระองค์ทรงแสดงเหตุผลว่า^{๑๕} เนื่องจากธาตุวิกังค์เป็นการแบ่งธรรมออกตามความสามารถแห่งภูมิปัญญาของผู้มีปัญญาเชิงช้ำเข้าใจได้ยาก จึงจำเป็นต้องแบ่งให้ละเอียดกว่าวิกังค์ก่อน ๆ เพื่อให้ผู้ที่เข้าไปศึกษาได้เข้าใจกระจ่างมากขึ้น

๔) สัจจวิกังค์ เป็นการแบ่งธรรมโดยสัจจะ ๔ ด้วยความจริงแห่งธรรมที่ปรากฏ พระองค์ทรงแสดงเหตุผลว่า^{๑๖} เมื่อบุคคลสามารถแทงตลอดถึงความเกิดดับ และสาเหตุของความเกิดดับแห่งชั้น ๓ อายตนะ และธาตุทั้งหลายได้แล้ว จึงจำเป็นที่จะต้องรู้ธรรมตามสภาพที่เป็นจริงที่เกิดขึ้นได้อย่างถูกต้องด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงแสดงต่อจากชั้น ๓ อายตนะ และธาตุ

๕) อินทริยวิกังค์ พระองค์ทรงแสดงต่อจากสัจจวิกังค์ ด้วยทรงแสดงเหตุผลว่า^{๑๗} การที่จะสามารถแทงตลอดสัจจธรรมทั้งหลายได้นั้น บุคคลนั้นจะต้องอาศัยอินทริยที่แก่กล้าเป็นกรณีพิเศษ จึงจะสามารถทำได้ คืออภัยาศัยที่มุ่งบรรลุมรรคผลของผู้ปฏิบัติ การตรัสรู้สัจจธรรมด้วยมรรค ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงแสดงอินทริยวิกังค์ถัดจากสัจจวิกังค์

๖) ปฏิจจนุปปาตวิกังค์ หรือการจำแนกปัจจัยการ ๑๒ เริ่มแต่อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารเป็นต้นไป เป็นวิกังค์ที่พระองค์ทรงจำแนกธรรมที่เป็นเหตุและเป็นผล (ปัจจัยกับปัจจัยปັນ) ธรรมชาติของสภาวะธรรมที่ท่านเรียกว่าอินทริยนั้น เป็นธรรมที่เนื่องด้วยเหตุและผล กล่าวคือ ปฏิจจนุปปาต เป็นธรรมที่เกิดขึ้นอาศัยซึ่งกันและกัน ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงวางปฏิจจนุปปาตวิกังค์ไว้ท้ายอินทริยวิกังค์

^{๑๓}ปัญญา ใช้บางยาง, ๘๐ พระอรหันต์ ฉบับสมบูรณ์เพื่อการศึกษาค้นคว้าและอ้างอิงในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ม.ป.ป.), หน้า ๕๖.

^{๑๔}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทนำ/๑๔.

^{๑๕}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทนำ/๑๔.

^{๑๖}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทนำ/๑๕.

^{๑๗}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทนำ/๑๕.

๗-๑๑) สติปฏิฐานวิมังค์-มัคคังควิมังค์ ตั้งแต่สติปฏิฐานวิมังค์ถึงมัคคังควิมังค์ เป็นธรรมที่จัดเข้าในโพธิปักขิยธรรม โพธิปักขิยธรรม หมายถึง ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ ธรรมที่เกี่ยวพันแก่อริยมรรค^{๑๘} พระองค์ทรงให้เหตุผลว่า ตามธรรมดาบุคคลที่จะบรรลุธรรมได้นั้นจะขาดเสียซึ่งโพธิปักขิยธรรมไม่ได้เลย บุคคลจะต้องเจริญโพธิปักขิยธรรมเป็นหลักจึงจะสามารถบรรลุมรรคผลได้ด้วยเหตุนี้ หมวดธรรมดังกล่าวจึงมีความสำคัญต่อการบรรลุธรรม พระองค์จึงทรงแสดงสติปฏิฐานวิมังค์ถึงมัคคังควิมังค์ไว้ถัดจากปฏิจจสมุปปาตวิมังค์

๑๒-๑๓) ฌานวิมังค์-อัปปมัญญาวิมังค์ โดยองค์ธรรม หมายถึง สมาธิวิมังค์ อัปปมัญญาในอัปปมัญญาวิมังค์ หมายถึง จิตตวิสุทธิ พระองค์ทรงแสดงเหตุผลว่า^{๑๙} ธรรมทั้งสองนี้อาศัยการเพ่งอารมณ์ทั้งรูปฌานและอรุฌาน และพรหมวิหาร ๔ ที่แผ่ไปโดยไม่กำหนดประมาณ มีความเกี่ยวเนื่องแก่การเจริญโพธิปักขิยธรรมอย่างมากแก่ผู้ปฏิบัติธรรม ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงแสดงฌานวิมังค์และอัปปมัญญาวิมังค์ไว้ท้ายโพธิปักขิยธรรม

๑๔) สิกขาปทวิมังค์ เป็นวิมังค์ที่จำแนกศีลสิกขาบท มีปาณาติบาตเวรมณีสิกขาบท เป็นต้น เพราะการที่จะเจริญสมาธิและจิตตวิสุทธิให้ได้อย่างบริบูรณ์นั้น จะต้องมศีลที่บริสุทธิ์เสียก่อน ด้วยเหตุที่ศีลมีความสำคัญต่อสมาธิและจิตตวิสุทธิอย่างที่กำลังกล่าวมาแล้ว ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงแสดงสิกขาปทวิมังค์ไว้ถัดจากฌานวิมังค์และอัปปมัญญาวิมังค์

๑๕-๑๖) ปฏิสัมภิตาวิมังค์-ญาณวิมังค์ เนื่องจากปฏิสัมภิตาญาณทั้ง ๔ ประการ ได้แก่ อตถปฏิสัมภิตาญาณ (ความแตกฉานในอรรถ) ฌมปฏิสัมภิตาญาณ (ความแตกฉานในธรรม) นิรุตติปฏิสัมภิตาญาณ (แตกฉานในนิรุตติ) และปฏิภาณปฏิสัมภิตาญาณ (ความแตกฉานในปฏิภาณ) โดยมากนิยม เรียกว่า ปฏิสัมภิตา^{๒๐} ไม่มีคำว่า “ญาณ” แต่ที่ใส่ญาณเข้ามา ณ ที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เพื่อให้รู้ว่าองค์ธรรมแท้ ๆ ของคำว่า “ปฏิสัมภิตา” นั้น ได้แก่ ญาณ หรือ ปัญญา เป็นเพียงผลวิบากของญาณและอัปปมัญญาที่บุคคลผู้มีศีลบริสุทธิ์ เพียรพยายามเจริญจนได้มา^{๒๑} ดังนั้น ธรรมเหล่านั้นจึงมีความเกี่ยวข้องกันโดยตรง ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงแสดงปฏิสัมภิตาวิมังค์และญาณวิมังค์ไว้ต่อจากสิกขาปทวิมังค์

๑๗) ขุททกวัตถุวิมังค์ เป็นวิมังค์ที่กล่าวถึงหมวดธรรมที่ควรละ ควรขจัดให้ออกไปจากทาง ดำเนินไปเพื่อไปสู่การบรรลุปฏิสัมภิตาญาณทั้ง ๔ ประการ ขุททกขณินี่มีความหมายว่า “เล็ก ๆ น้อย ๆ หรือเลวทราม”^{๒๒} ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงจำแนกอกุศลธรรมอันต่ำทรามไว้โดยประการต่าง ๆ ไว้ในวิมังค์นี้

๑๘) ฌมมททวิมังค์^{๒๓} เป็นวิมังค์สุดท้าย เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าเมื่อเวไนยสัตว์ได้สดับวิมังค์ต่าง ๆ โดยละเอียดพิสดารตามลำดับแล้ว ก็น่าจะสามารถเข้าใจธรรมแม้โดยย่อได้ จึงได้

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๗๗-๒๗๘.

^{๑๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทนำ/๑๕.

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน อภ.วิ.อ. (ไทย) -/บทนำ/๓๔.

^{๒๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทนำ/๑๖.

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน อภ.วิ.อ. (ไทย) -/บทนำ/๔๐.

^{๒๓} อภ.วิ.อ. (ไทย) -/บทนำ/๔๔.

ตรัสจำแนกธรรมมีชั้นเป็นต้นไว้ โดยภูมิของสัตว์และชนิดของสัตว์ที่อาศัยอยู่ในภูมินั้น อัมมททยวิภังค์ยังถือว่าเป็นกัณฑ์ที่จำแนกหัวใจธรรม ที่กล่าวเช่นนี้ได้ก็เนื่องจากพระอริยสาวกสามารถอธิบายและแสดงธรรมตามภูมิปัญญาของตน แต่สำหรับเรื่องภพภูมิ ๓๑ เรื่องสัตว์ผู้บังเกิดในภพภูมิ เรื่องของกรรมซึ่งเป็นเหตุให้ไปบังเกิดในภพภูมินั้น เป็นวิสัยของพระสัมพันธัญญะพุทธเจ้าเท่านั้น พระสาวกทั่วไปไม่สามารถแสดงให้ครบบริบูรณ์ได้ จึงถือว่าธรรมเหล่านี้มีความสำคัญยิ่งดุจหัวใจในร่างกายของเหล่าสัตว์ และด้วยอุปมาอันนี้เองที่ทำให้ท่านเรียกธรรมเหล่านี้ว่า “อัมมททย” และเรียกกัณฑ์ที่แสดงอัมมททยดังกล่าวนี้ว่า “อัมมททยวิภังค์”^{๒๔}

ในการแสดงหลักอภิธรรมปิฎก พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอัมมสังคณีหรือที่เรียกอีกชื่อว่า คัมภีร์อัมมสังคหะไว้เป็น ๔ กัณฑ์ เพื่อให้สอดคล้องกับอริยสัจ ๔ และแสดงวิภังค์ไว้ ๑๘ วิภังค์ เพื่อให้สอดคล้องกับอาวณิกรรม ซึ่งเป็นคุณสมบัติเฉพาะพระพุทธรูปเจ้าที่มีอยู่ครบถ้วน (เป็นเรื่องละเอียดลึกซึ้งและซับซ้อนเกินกว่าวิสัยของผู้ที่ไม่มีญาณอภิญญาจะหยั่งรู้ได้ เพราะเป็นเรื่องอจินไตย) คือ

๑) พระญาณที่หยั่งรู้สรรพสิ่งในอดีตได้โดยตลอดปลอดจากสิ่งกีดกัน (อดีตเสอปปฏิหัต ญาณ)

๒) พระญาณที่หยั่งรู้สรรพสิ่งในอนาคตได้โดยตลอดปลอดจากสิ่งกีดกัน (อนาคตเสอปปฏิหัต ญาณ)

๓) พระญาณที่หยั่งรู้สรรพสิ่งในปัจจุบันได้โดยตลอดปลอดจากสิ่งกีดกัน (ปัจจุบันนเสอปปฏิหัต ญาณ)

๔) ทรงมีพระกิริยาอาการทางกายอยู่ภายใต้การควบคุมของพระญาณ (สพพ กายกมม ญาณปุพพกมม ญาณานุปริวัตติ)

๕) ทรงมีพระกิริยาอาการทางวาจาทุกอย่างอยู่ภายใต้การควบคุมของพระญาณ (สพพ วาจิกมม ญาณปุพพกมม ญาณานุปริวัตติ)

๖) ทรงมีมโนกรรมทุกอย่างอยู่ภายใต้การควบคุมของพระญาณ (สพพ มโนกมม ญาณปุพพกมม ญาณานุปริวัตติ)

๗) มิทรงมีความท้อพระทัยในการที่จะบำเพ็ญประโยชน์แก่สัตว์โลก (นตถิ ฉนทสสหานิ)

๘) มิทรงหมดพระปรีชาสามารถในการแสดงธรรม (นตถิ ธมมทสสนาย หานิ)

๙) มิทรงหมดความเพียรในการที่จะบำเพ็ญประโยชน์แก่สัตว์โลก (นตถิ วิริยสส หานิ)

๑๐) มิทรงเสื่อมจากสมาธิ (นตถิ สมาธิสส หานิ)

๑๑) มิทรงเสื่อมจากวิปัสสนาปัญญา (นตถิ วิปัสสนาปัญญา หานิ)

๑๒) มิทรงเสื่อมจากวิมุตติ คือ อรหัตตผล (นตถิ วิมุตติยา หานิ)

๑๓) มิทรงมีการละเล่นสนุกสนาน (นตถิทวา)

๑๔) มิทรงมีการกระทำที่พลาดพลั้งเพราะขาดสติ (นตถิ รวา)

๑๕) มิทรงปราศจากพระปัญญาความคิด (นตถิ อมฺภูต)

๑๖) มิทรงมีพระอาการลุกกลิ้งลุลกลอน (นตถิ เวคายิตตต)

^{๒๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทนำ/๑๓-๑๗.

๑๗) มิทรงมีความคิดอันปราศจากประโยชน์ (นตฺถิ อพฺยวณฺณโม)

๑๘) มิทรงมีความวางเฉยอันปราศจากพระวิจารณ์ญาณ(นตฺถิ อปฺปฏิสงฺขานานุปฺเปกฺขา)^{๒๕}

๒.๒.๓ เนื้อหาชั้นธวิภังค์

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกชั้นธวิภังค์ก่อนวิภังค์อื่นและการแสดงชั้นธวิภังค์เหมาะสมกับบุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลม เนื่องจากผู้มีปัญญาเฉียบแหลมนั้นเป็นประเภทบุคคลที่มีเขาว์ปัญญารวดเร็วต่อการรับรู้ เพียงแต่แสดงหัวข้อธรรมมากระทบโสตประสาท ก็สามารถเข้าใจเนื้อหาของธรรมนั้นอย่างแจ่มแจ้ง จึงเป็นวิภังค์ที่เหมาะสมสำหรับการฟังธรรมโดยย่อ ๆ และบุคคลเหล่านี้มักเป็นผู้ที่นิยมธรรมะสั้น ๆ เป็นส่วนมาก^{๒๖}

ชั้นธวิภังค์พระองค์จำแนกชั้นธ ๕ ตามสภาวะธรรมด้วยนัย ๓ ประการ คือ สุตตันตภาชนียนัย อภิธรรมภาชนียนัย และปัญหาปุจฉนัย ซึ่งตามนัยของสุตตันตภาชนียนัย และอภิธรรมภาชนียนัยนั้น ได้มีการจำแนกเป็นกองหรือกลุ่มได้ ๕ กอง หรือ ๕ กลุ่ม ตามลักษณะต่าง ๆ ได้ ๑๑ ลักษณะ ได้แก่ อดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ สำหรับปัญหาปุจฉนัยเป็นการถาม-ตอบธรรมในติกะและทูกะต่าง ๆ ในหัวข้อดังกล่าว

สุตตันตภาชนียนัย (พระสูตร) เป็นนัยที่แสดงชั้นธ ๕ ด้วยโวหารภาษาที่เข้าใจง่ายสำหรับบุคคลยุคนั้น มีเนื้อความชัดเจน ไม่กำกวม โดยได้ทรงจำแนกแยกชั้นธตามลักษณะ ๑๑ ลักษณะ แบ่งเป็นกลุ่มได้ ๕ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ ๑ อดีต อนาคต ปัจจุบัน กลุ่มที่ ๒ อัชฌัตตะ (ภายใน) พหิทตะ (ภายนอก) กลุ่มที่ ๓ โอรุทิกะ (หยาบ) สุขุมะ (ละเอียด) กลุ่มที่ ๔ หีนะ (เลว) ปณีตะ (ประณีต) กลุ่มที่ ๕ ทูเร (ไกล) สันติเก (ใกล้) มีรายละเอียด ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ วิธีการแบ่งชั้นธ ๕ นี้เป็นไปในลักษณะการจัดชั้นธ ๕ ตามอำนาจการเกิดดับนั้นเอง กล่าวคือจัดชั้นธในสภาวะธรรมที่เกิดและดับไปแล้วในฝ่ายอดีต จัดชั้นธที่ยังไม่เกิดขึ้นและที่กำลังจะเกิดขึ้นไว้ในฝ่ายอนาคต และจัดชั้นธที่กำลังเกิด-ดับอยู่ในปัจจุบันไว้ในฝ่ายปัจจุบัน

กลุ่มที่ ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจัดชั้นธ ๕ ที่บังเกิดขึ้นในจิตสันดานของแต่ละบุคคลไว้ในฝ่ายอัชฌัตตะธรรม (ธรรมที่เกิดขึ้นภายใน) และที่บังเกิดในภายนอกตน คือในจิตสันดานของบุคคลอื่นไว้ในฝ่ายพหิทตะธรรม (ธรรมที่เกิดขึ้นจากภายนอก)

กลุ่มที่ ๓ การจำแนกโดยโอรุทิกะ (หยาบ) และสุขุมะ (ละเอียด) นั้น ได้ทรงจำแนกรูปและนามออกเป็นอย่างละส่วน คือ ทรงจำแนกรูป ๑๒ นั่นคือปสาทรูป ๕ โคจรรูป ๗ ไว้ในฝ่ายโอรุทิกะ (หยาบ) และรูป ๑๘ ซึ่งเรียกว่า ธัมมาตนะ ไว้ในฝ่ายสุขุมะ (ละเอียด)^{๒๗}

^{๒๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทหน้า/๑๒-๑๓.

^{๒๖} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระอภิธรรมปิฎก ฉบับปรับปรุง, หน้า ๘๒.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖-๘๗.

พระผู้มีพระภาคเจ้าแก่นามชั้นตรีโดยฝ่ายหยาบและฝ่ายละเอียดไว้ ดังนี้

(๑) ฝ่ายหยาบ ได้แก่ อกุศลธรรม ทุกขเวทนา ธรรมที่สัมปยุต (แปลว่า ประกอบด้วย เช่น สัมปยุตตธรรม ธรรมที่ประกอบอยู่ด้วยธรรมที่ประกอบกัน สภาวะธรรมที่เกิดร่วมกันหรือพ่วงมาด้วยกัน)^{๒๘} ด้วยทุกขเวทนาและนามชั้นตรีของบุคคลผู้ไม่ได้เข้าสมาบัติและผู้มีอาสวะ

(๒) ฝ่ายละเอียด ได้แก่ กุศลธรรมที่เป็นอัพยาทธรรม สุขเวทนาและอุเบกขาเวทนา ธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา นามชั้นตรีของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ ผู้ไม่มีอาสวะและนามชั้นตรีฝ่ายโลกุตตระ

กลุ่มที่ ๔ การจำแนกรูปชั้นตรีโดยหีนะ (เลวหรือชั้นต่ำ) ปณีตะ (ประณีต) ทรงจำแนกรูปที่เป็นอารมณ์อันน่าใคร่ น่าปรารถนาไว้ในฝ่ายหีนธรรม (เลว) ส่วนอารมณ์ที่ตรงข้ามไว้ในฝ่ายปณีตธรรม (ประณีต) ส่วนในนามชั้นตรี ทรงจัดนามชั้นตรีฝ่ายโฬาริกะไว้ในฝ่ายหีนธรรม นามชั้นตรีฝ่ายสุขุมะไว้เป็นฝ่ายปณีตธรรม

กลุ่มที่ ๕ การจำแนกเป็นทุเร (ไกล) สันติเก (ใกล้) ได้ทรงจำแนกสุขุมรูป ๑๖ ไว้ในทุเรธรรม เพราะทรงเห็นว่าเป็นรูปที่กำหนดรู้ได้ยาก เป็นสิ่งที่ห่างไกลจากญาณ ทรงจัดโฬาริกะ รูป ๑๒ ไว้ในฝ่ายสันติเกธรรม เพราะทรงเห็นว่าเป็นรูปที่หยาบง่ายต่อการสัมผัส ส่วนในนามชั้นตรีทรงจำแนกไว้อย่างเดียวกันกับกลุ่มหีนะ-ปณีตะ ทุกประการ^{๒๙} ดังแสดงรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

ในส่วนของอภิธรรมภาชนียนัย เป็นการจำแนกธรรมตามกระบวนแห่งพระอภิธรรมโดยแบ่งเป็น ๕ กองเช่นเดียวกับชั้นตรี ๕ ได้แก่ รูปชั้นตรี เป็นต้น ตามนัยของกระบวนการแห่งพระอภิธรรมสำหรับปัญหาปุจฉะ ภาคถามปัญหาคือตั้งคำถามให้วินิจฉัยเรื่องนั้นตามหลักมาติกาที่กล่าวแล้วในสังคณี เช่น ในชั้นวิภังค์ จะถามว่าในชั้นตรี ๕ ก็ชั้นตรีเป็นอกุศล ก็ชั้นตรีเป็นอัพยาทฤต ก็ชั้นตรีเป็นโลกิยะ ก็ชั้นตรีเป็นโลกุตตระ อย่างไรก็ตามวิภังค์ท้าย ๆ มักไม่มีภาคปัญหาปุจฉะ^{๓๐}

สรุปว่า การแบ่งวิภังค์ในพระอภิธรรมปิฎกเป็น ๑๘ วิภังค์ ได้แก่ ชั้นวิภังค์ เป็นต้น ซึ่งเป็นการแบ่งโครงสร้างและเนื้อหาของชั้นวิภังค์เป็นลำดับแรก ตามสภาวะธรรมให้กว้างขวางพิสดารยิ่งขึ้น โดยเป็นการแบ่งสรรพสิ่ง คือรูปกับนามอย่างละเอียดโดยตามพระธรรมสังคณาจารย์ได้อธิบายว่าสามารถจำแนกได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด คือจำแนกได้ตามนัยแห่งพระสูตร พระอภิธรรมและปัญหาปุจฉะ และได้มีการจำแนกตามนัยของสุตตันตภาชนียนัย และอภิธรรมภาชนียนัยออกเป็นกองหรือกลุ่มได้ ๕ กอง หรือ ๕ กลุ่ม ตามลักษณะต่าง ๆ ได้ ๑๑ ลักษณะ แต่ละลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาวางไว้อย่างเป็นระเบียบแบบแผน มีระบบและเหมาะสมกับบุคคลได้ ๓ ประเภท คือ (๑) บุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลม เป็นผู้มีเชี่ยวชาญปัญญาคี รวดเร็วต่อการรับรู้ เพียงแสดงหัวข้อย่อ ๆ ก็เข้าใจได้แล้ว (๒) บุคคลผู้มีปัญญปานกลาง เป็นเนื้อหาที่ไม่สั้นและไม่ยาวมากเกินไปนัก (๓) บุคคลผู้มีปัญญาเชื่องช้า เข้าใจได้ยากจำเป็นที่จะต้องแสดงรายละเอียด

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๓.

^{๒๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทหน้า/๒๐.

^{๓๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๒๗๕-๒๗๖.

๒.๓ ความหมายของชั้นวิภังค์

ก) ความหมายของชั้นวิภังค์ตามหลักสัททนต์

ชั้นวิภังค์ มาจากศัพท์ภาษาบาลีว่า ขนธ กับ วิภังค ซึ่งคำว่า “ขนธ” มีรูปแสดงไว้ตามหลักสัททนต์ว่า

๑) ศัพท์เดิมเป็น ขิ บทหน้า ธา ธาตุในความหมายว่า ทรงไว้ อ ปัจจัย นิคคหิต เป็น น ลบสระหลัง มีรูปวิเคราะห์ว่า ขิ สงฆาต อวยวิ ธาเรตีติ ขนโธ ส่วนที่อ้างอวัยวะคืออินทรีย์ไว้ และมีรูปวิเคราะห์ว่า สุณฺณิ ธาเรตีติ ขนโธ ส่วนที่อ้างไว้ซึ่งความว่างเปล่า

๒) ศัพท์เดิมเป็น ขาท ธาตุในความหมายว่า เคี้ยวกิน อ ปัจจัย แปลง ขาท เป็น ขนธ มีรูปวิเคราะห์ว่า ขาทติ อวยวนติ ขนโธ ผู้เคี้ยวกินอวัยวะ

๓) ศัพท์เดิมเป็น ขชช ธาตุในความหมายว่า กิน อ ปัจจัย แปลง ขชช เป็น ขนธ มีรูปวิเคราะห์ว่า ขาติชราทีหิ อเนเกหิ ทุกเขหิ ขชชตีติ ขนโธ ส่วนอันทุกข์มีความเกิด ความแก่ เป็นต้น

๔) ศัพท์เดิมเป็น ขน ธาตุในความหมายว่า ชุด มีรูปวิเคราะห์ว่า ทุกเขหิ ขณฺณติ อวทารียตีติ ขนโธ ส่วนอันทุกข์ชุดขึ้น^{๑๑}

ส่วนคำว่า “วิภังค” แยกออกเป็น วิ + ภ + องค. วิ มาจากความหมายว่า วิเศษ, แจ่ม, ต่าง, ภู ธาตุในความหมายว่า ความมี หรือความเป็น องค หมายถึง องค์ธรรมของส่วนที่เป็นปรมาตม์ ไม่มีรูปวิเคราะห์ แต่มีศัพท์ที่คล้ายคลึงกัน คือ “วิภช” มีรูปแบบวิเคราะห์ว่า วิปฺพโพ, ภชภา ขนทาเนสุ, อ. และศัพท์ว่า “วิภตติ” มีวิเคราะห์ว่า วิปฺพโพ, ภช ภาชเน, ภาชวิสี กริยาอ ยว, ติ. แปลง ช เป็น ต ถ้าตั้ง ภาช พิงรัสสะ อา เป็น อ หรือแปลง ติ เป็น ตติ ลบที่สุดธาตุ หรือศัพท์ว่า “วิภาค” มีรูปวิเคราะห์ว่า วิปฺพโพ, ภช ภาชเน โณ, ขชช โค. (ปุ) แปลว่า การแบ่ง, การแจก, การจำแนก, การแยก, การแยกกลุ่ม, ชื่อคัมภีร์ที่ ๒ แห่งพระอภิธรรม^{๑๒}

ในชั้นทั้ง ๕ ยังมีรูปวิเคราะห์ตามหลักสัททนต์อีก ได้แก่ รูป หมายถึง สี (สิ่งที่ตาเห็น) มีวิเคราะห์ว่า รูปติ ปกาเสติ อตตโน สภาวนติ รูป สิ่งทีประกาศสภาพของตน (รูป ธาตุ ในความหมายว่า ประกาศ อ ปัจจัย) อีกประการหนึ่ง รูป แปลว่า เสื่อม ทรุตโทรม มีวิเคราะห์ว่า รูปติ วิการมาปชชตีติ รูป สิ่งที่ต้องเสื่อมไป (รูป ธาตุ ในความหมายว่าเสื่อม ทรุตโทรม อ ปัจจัย ทีฆะ อุ เป็น อุ)

เวทนา แปลว่า เวทนา ความรู้สึก การเสวยอารมณ์ ผู้เสวยอารมณ์ มีวิเคราะห์ว่า เวทยติ อารมฺมณฺรส อณุภาตติ เวทนา ธรรมชาติที่เสวยรสอารมณ์ (วิท ธาตุ ในความหมายว่า รู้เสวย ยุ ปัจจัย อา อิตถิลิงค์ พทฺธิ อี เป็น เอ แปลงยุ เป็น อน) อีกอย่างหนึ่ง มีวิเคราะห์ว่า เวทยตีติ เวทยิตฺ ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์ (วิท ธาตุ ในความหมายว่า รู้ เสวย ญย ปัจจัย อี อากม ต ปัจจัย)

^{๑๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๒๐๕.

^{๑๒} ป. (ประยุทธ์) หลงสมบุญ, พันตรี, **พจนานุกรม มคอ-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร: อักษรการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๖๕๖-๖๕๗.

สัญญา หมายถึง สัญญา ความจำ ชื่อ นาม มีวิเคราะห์ว่า สยขานนติ เอตยาติ สยลา ธรรมชาติเป็นเครื่องจองจำ เครื่องช่วยจำ (สื่ บทหน้า ภา ธาตุ ในความหมายว่า รู้ กวี ปัจจัย แปลง นิคคหิตเป็น ฌ ลบ กวี เสีย)

สังขาร แปลว่า เครื่องปรุงแต่ง มีวิเคราะห์ว่า สงขรียเตติ สงขาโร สภาวะอันปัจจัยปรุงแต่ง (สื่ บทหน้า กร ธาตุ ในความหมายว่า ทำ ณ ปัจจัย แปลงนิคคหิตเป็น ง กร เป็น ขร ทีฆะ อ เป็น อา)

วิญญาณ แปลว่า จิต ความรู้แจ้ง มีวิเคราะห์ว่า วิขานาตีติ วิญญาณ ธรรมชาติที่รู้แจ้ง (วิ บท หน้า ภา ธาตุ ในความหมายว่า รู้ ยู ปัจจัย ซ้อน ย แปลง ยู เป็น อน น เป็น ณ)^{๓๓}

ข) ชั้นวิภังค์ตามความหมายอรรถนัย

คัมภีร์พระไตรปิฎก อธิบายว่า ชั้น ๓ แปลว่า กอง เช่น กองรูป กองเวทนา กองสัญญา กองสังขาร กองวิญญาณ^{๓๔} เป็นกองแห่งทุกข์

พระพุทธโฆสเถระ ระบุว่า คำว่า ชั้น (ขนธา) เป็นคำแสดงสภาวะธรรมที่ทรงกำหนดไว้ใน พระบาลีชั้นวิภังค์นั้น ขนธ ศัพท์นี้ใช้ในฐานะว่า “กอง, ส่วน” เช่น รูปชั้น กองแห่งรูป ส่วนแห่งรูป เวทนาชั้น กองแห่งเวทนา ส่วนแห่งเวทนา เป็นต้นแต่พึงให้ทราบว่า ชั้นทั้งหลายมีลักษณะเป็นก้อน เป็นกลุ่ม เป็นแห่ง เป็นกอง ดังนี้^{๓๕}

วิภังค์ แปลว่า จำแนก หมายถึง เป็นคัมภีร์อธิบายขยายความหรือจำแนกหัวข้อธรรมนั้น คือวิภังค์ เป็นคัมภีร์ที่จำแนกอธิบายขยายปรมัตถธรรม^{๓๖}

ในอรรถกถาสัมโมหวิโนทนี อธิบายคำว่า วิภังค์ หมายถึง การจำแนกหรือการแบ่ง สภาวะธรรมให้กว้างขวางพิสดารยิ่งขึ้น มีจำแนกไว้ทั้งในฝ่ายพระวินัย ฝ่ายพระสูตร และฝ่ายของทาง พระอภิธรรม^{๓๗}

นอกจากนี้แล้ว ชั้น ๕ ยังมีความหมายตามผู้วิจัยได้ค้นพบในหนังสือเอกสารวิชาการทาง พระพุทธศาสนา ดังนี้

พระธรรมธีรราชหมานี่ (โชดก ภาณสิทธิ) ระบุว่า ชั้น เป็นอารมณ์ของอุปาทานที่ทำให้ สรรพสัตว์ทั้งหลายหลงถือมั่น ยึดมั่น และวนเวียนอยู่ในวัฏสงสาร ประกอบด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ^{๓๘}

^{๓๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๕๖๒-๖๕๓.

^{๓๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑/๑.

^{๓๕} อภิ.วิ.อ. (ไทย) -/๑/๒-๓.

^{๓๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทหน้า/๑๑.

^{๓๗} อภิ.วิ.อ. (ไทย) -/บทหน้า/๑๔.

^{๓๘} พระธรรมธีรราชหมานี่ (โชดก ภาณสิทธิ, ป.ธ.๙) ระบุว่า, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกเมรุ พระราชทานเพลิงศพ พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ ธรรมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๙๓๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า ชั้น์ แปลว่า กอง พวก หมวด หมู่ ลำตัว; หมวดหนึ่ง ๆ ของรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นต้น^{๓๙}

พระสัทธัมมโชติกะ ระบุว่า ชั้น์ แปลว่า กลุ่ม กอง เช่น กองรูป กองเวทนา เป็นต้น ซึ่งตรงกับ ภาษาบาลีที่กล่าวว่า ราสภูเรน (ราสีภูเรน) ขนฺโธ ชื่อว่าชั้น์ เพราะอรธถาเป็นกลุ่ม เป็นกอง คือ ธรรมที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นอหัตตะ เป็นพหิตระ เป็นโอรหาริกะ เป็นสุขุมะ เป็นหีนะ เป็นปณีตะ เป็นทุระ และเป็นสันติกะ ข้อความนี้หมายความว่า เป็นกลุ่มเป็นกอง มิได้หมายเอาจำนวน มารวมกัน โดยมุ่งเอาธรรมที่มีประเภทต่างกัน ๕ ประเภทที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง^{๔๐}

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ระบุว่า ชั้น์ ๕ คือ ที่ตั้งแห่งความเห็นแก่ตัว หมายถึง ความดับทุกข์ เราจะทำลายความรู้สึกที่เป็นความเห็นแก่ตัวนั้นให้ได้^{๔๑} ชั้น์เป็นเพียง สภาวะธรรม (แปลว่า หลักแห่งความเป็นกันเอง สิ่งที่เป็นกันเองตามธรรมดาของเหตุปัจจัย) ที่เกิดขึ้นกับร่างกายของมนุษย์เท่านั้น^{๔๒}

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี) อธิบายว่า ชั้น์ ๕ แปลว่า เป็นกลุ่ม เป็นกอง คำว่า เป็นกลุ่ม เป็นกอง ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่า มันมีจำนวนมาก ๆ มารวมกัน แต่หมายถึงว่ามันมี ประเภทต่าง ๆ กันรวมกัน เรียกว่า ชั้น์ ๕^{๔๓} ชั้น์ทั้ง ๕ นี้เป็นวิปัสสนาภูมิ คือ รูปชั้น์ เวทนาชั้น์ สัญญาชั้น์ สังขารชั้น์ และวิญญาณชั้น์ หรือชั้น์ ๕ ถ้าย่อลงมาคือรูปกัณณาม รูปชั้น์ก็คือ รูปธรรม สำหรับเวทนาชั้น์ สัญญาชั้น์ สังขารชั้น์ วิญญาณชั้น์ก็เป็นนามธรรม เรื่องรูปนามก็คือชั้น์ ๕ นั้นเอง^{๔๔}

ธีรยุทธ เวชเจริญยิ่ง อธิบายว่า ชั้น์ ๕ หรือเบญจชั้น์ หมายถึง รูปธรรมและนามธรรม ที่มาประชุมรวมกันเข้าเป็นชีวิตจิตใจ^{๔๕}

ตามที่ได้แสดงเนื้อหาสัททนต์และอรรถนัยมานั้น ชั้น์วิภังค์ มีความหมายว่า การจำแนก ชั้น์ หรือกองแห่งชั้น์ หรือการแบ่งชั้น์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่มาประชุมรวมกัน เข้าเป็นชีวิตจิตใจ โดยย่อลงเหลือเพียงรูปนาม ได้แก่ รูปชั้น์ก็คือรูปธรรม สำหรับเวทนาชั้น์ สัญญา

^{๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖๒.

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน พระสัทธัมมโชติกะ, **ปรมัตถ์โชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และปริเฉทที่ ๗ หลักสูตรจุฬารามวาสี**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิววิสุทธิ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔๙.

^{๔๑} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), **ชั้น์ห้าที่ตั้งแห่งความเห็นแก่ตัว**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบัน บันลือธรรม, ม.ป.ป.), หน้า ๑.

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๙๗.

^{๔๓} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), **วิปัสสนาภูมิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๖๑.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

^{๔๕} ธีรยุทธ เวชเจริญยิ่ง, **ชีวิตไม่ใช่ของเล่นจงอย่าทำเล่นเล่นกับชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์สุภา จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๗.

ชั้น สัณฐานชั้น วิญญาณชั้นก็เป็นนามธรรม อีกทั้งยกข้อธรรมขึ้นมาอธิบายแจ่มแจ้งออกให้ชัดเจน กว้างขวางพิสดารยิ่งขึ้นคือ แสดงสภาวะลักษณะบัญญัติชั้นถึงความเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นอัมตตะ พหิตตะ โอรุทตะ สุขุมะ หินะ ปณิตะ ทูระ และเป็นสันตตะ

สรุปว่า ชั้นวิภังค์มีวิเคราะห์ว่า ขังชาต อวยวิ ธาเรตีติ ขนโธ และวิภังค์หรือวิภาค วิเคราะห์ว่า วิบุพโพ, ภาช ภาชเน โณ, ชชช โค. (บุ) ได้อรรถนัยว่า การแบ่งหรือการจำแนกชั้นหรือกอง หมายถึง ส่วนหนึ่งของชีวิตและจิตใจของสัตว์ที่มาประชุมรวมกันจากส่วนต่าง ๆ ๕ ส่วน โดยเป็นการบัญญัติว่าสิ่งที่มารวมกันนั้นจัดเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา แต่เมื่อกล้าวมรวม ๆ แล้ว สามารถจำแนกได้เป็น ๒ ส่วน คือ รูป กับนาม หรือกายกับใจ ที่เราเรียกว่า รูปธรรมกับนามธรรม ชั้นเป็นอารมณ์ของอุปาทานที่คอยยึดมั่นถือมั่นให้คนเราเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมชาติของที่ทรงไว้ด้วยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา บังคับบัญชาให้ เป็นไปอย่างที่เราต้องการไม่ได้ เป็นไปเพื่อพระนิพพาน เพราะคล้ายกำหนด เกิดมรรคปัญญา ละกิเลสและ ชั้นด้วยอำนาจของการปราบ

๒.๔ ประเภทของชั้น ๕ ในชั้นวิภังค์

พระพุทธองค์ทรงจำแนกประเภทของชั้น ๕ ไว้ด้วยนัย ๓ ประการ คือ สุตตันตภาชนียนัย อภิธรรมภาชนียนัย และปัญหาปจฉนัยดังนี้

๒.๔.๑ การอธิบายตามหลักสุตตันตภาชนียนัย (พระสูตร)

สุตตันตภาชนียนัย หมายถึง นัยที่จำแนกธรรมตามที่แสดงไว้แล้วในพระสุตตันตปิฎก หรือพระสูตร โดยอนุโลมตามอัยยาคัยหรือจริตของเวไนยสัตว์แต่ละบุคคล เป็นการแสดงตามสถานการณ์ที่กำลังเป็นไปอยู่ ณ สถานที่หรือเวลานั้น ๆ โดยเลือกเฟ้นเฉพาะประเด็นที่จะทำให้ผู้ฟังบรรลุมรรคผลในขณะนั้น ๆ^{๔๖} ด้วยเหตุนี้พระสูตรจึงเป็นเทศนาที่มีเนื้อความชัดเจน ง่ายต่อความเข้าใจ เพราะฉะนั้นจึงเรียกนัยที่ทรงแสดงไว้โดยการจำแนกชั้นและอายตนะ เป็นต้น ด้วยวิธีการง่าย ๆ เหมือนกับที่ทรงแสดงในพระสุตตันตปิฎกว่า “สุตตันตภาชนียนัย”

สุตตันตภาชนียนัยนี้ พระองค์จำแนกวิภังค์ตั้งแต่ชั้นวิภังค์ถึงปฏิสัมภิทาวิภังค์ ยกเว้นอินทริยวิภังค์และสิกขาปทวิภังค์ (รวม ๑๓ วิภังค์) สุตตันตภาชนียนัย จำแนกชั้น ๕ ไว้มี ๑๑ ลักษณะ แบ่งเป็น ๕ กลุ่ม ดังนี้

๑) กองที่ ๑ รูปชั้น

(๑) กลุ่มที่ ๑ รูปอดีต-อนาคต-ปัจจุบัน

รูปอดีต คือ รูปใดที่ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นปราศจากไปแล้ว ที่เป็นอดีต รูปอนาคต คือ รูปใดที่ยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดเฉพาะ ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม รูปปัจจุบัน คือ รูปใดที่เกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ เกิดขึ้น

^{๔๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทนำ/๑๗.

เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน สงเคราะห์เข้ากับส่วนที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน^{๔๗} ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ (อุปาทายรูป)

(๒) กลุ่มที่ ๒ รูปภายใน-รูปภายนอก

รูปที่เป็นภายใน คือ รูปใดของสัตว์นั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตนมีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ รูปภายนอก คือ รูปใดของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นนั้น ๆ มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาทิฏฐียึดถือ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔^{๔๘}

(๓) กลุ่มที่ ๓ รูปหยาบ-รูปละเอียด

รูปหยาบ คือ เครื่องรับรู้ทางประสาทรูปทั้ง ๕ คือ จักขวยตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ และโณภูฏัพพายตนะ รูปละเอียด ได้แก่ อิตถินทรีย์ ปุรินทรีย์ ชิวตินทรีย์ กายวิญญูติ วจีวิญญูติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มหุตารูป กัมมัณญุตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจารูป และ กวฬิงการาหาร^{๔๙}

(๔) กลุ่มที่ ๔ รูปชั้นต่ำ-รูปชั้นประณีต

รูปชั้นต่ำ คือ รูปใดของสัตว์นั้น ๆ ที่น่าดูหมิ่น น่าเหยียดหยาม น่าเกลียด ไม่น่ายกย่อง เป็นชั้นต่ำ รู้กันว่าเป็นชั้นต่ำ สมมติกันว่าเป็นชั้นต่ำ ไม่น่าปรารถนา ไม่น่ารัก ไม่น่าชอบใจ รูปชั้นประณีต คือ รูปใดของสัตว์นั้น ๆ ที่ไม่น่าดูหมิ่น ไม่น่าเหยียดหยาม ไม่น่าเกลียด น่ายกย่อง เป็นชั้นประณีต รู้กันว่าเป็นชั้นประณีต สมมติกันว่าเป็นชั้นประณีต น่าปรารถนา น่ารักและน่าชอบใจ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโณภูฏัพพะ^{๕๐}

(๕) กลุ่มที่ ๕ รูปไกล-รูปใกล้

รูปไกล คือ อิตถินทรีย์ ปุรินทรีย์ ชิวตินทรีย์ กายวิญญูติ วจีวิญญูติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มหุตารูป กัมมัณญุตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจารูป และกวฬิงการาหาร หรือรูปอื่นมีอยู่ในที่ไม่ใกล้ ในที่ไม่ใกล้ชิด ในที่ไม่ไกล ในที่ไม่ใกล้ รูปใกล้ คือ จักขวยตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ และโณภูฏัพพายตนะ หรือรูปแม่อื่นมีอยู่ในที่ใกล้ ในที่ใกล้ชิด ในที่ไม่ไกล ในที่ใกล้^{๕๑}

สรุปว่า รูปชั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงจำแนกในชั้น ๕ ไว้ในคัมภีร์ชั้นธวิภังค์ทั้งที่จำแนกตามพระสูตรและพระอภิธรรม รูปชั้นเกิดขึ้นได้ตามโอกาสต่าง ๆ ได้ ๑๑ ลักษณะ ได้แก่ รูปที่เป็นอดีต (รูปที่เกิดล่วงไปแล้ว) รูปที่เป็นอนาคต (รูปที่จะเกิดในภพถัดไป) รูปที่เป็นปัจจุบัน (รูปที่เกิดขึ้นตั้งแต่เกิดจนถึงปัจจุบัน) รูปที่เกิดภายในตน รูปที่เกิดภายนอกตน รูปหยาบ รูปละเอียด รูปชั้นต่ำ (รูปที่น่ารังเกียจ ไม่พึงปรารถนา) รูปประณีต (รูปที่พอใจตั้งใจในอารมณ์) รูปไกล (รูปที่รู้ได้ยาก) หรือรูปใกล้ (รูปที่รู้ได้ง่าย)

^{๔๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒-๗/๑-๓.

^{๔๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔/๒.

^{๔๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕/๒-๓, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๖๓๒-๖๔๕/๒๐๒-๒๐๕.

^{๕๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖/๓.

^{๕๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗/๓.

กองรูปชั้นทั้ง ๕ กลุ่มนี้ มีปรากฏในพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรับรองไว้ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ชันธสูตร กล่าวด้วยเรื่องชั้นว่า “รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า รูปชั้น”^{๕๒}

๒) กองที่ ๒ เวทนาชั้น

(๑) กลุ่มที่ ๑ เวทนาที่เป็นอดีต-อนาคต-ปัจจุบัน

เวทนาที่เป็นอดีต คือ เวทนาใดล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นปราศจากไปแล้ว ที่เป็นอดีตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา เวทนาที่เป็นอนาคต คือ เวทนาใดที่ยังไม่เกิดยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดเฉพาะ ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม เวทนาที่เป็นปัจจุบัน คือ เวทนาใดที่เกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน สงเคราะห์เข้ากับส่วนที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุทกขมสุขเวทนา^{๕๓}

(๒) กลุ่มที่ ๒ เวทนาที่เป็นภายใน-ภายนอก

เวทนาที่เป็นภายใน คือ เวทนาใดของสัตว์นั้นๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิวฏฐียึดถือ เวทนาที่เป็นภายนอก คือ เวทนาของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิวฏฐียึดถือ ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุทกขมสุขเวทนา^{๕๔}

(๓) กลุ่มที่ ๓ เวทนาหยาบ-ละเอียด

เวทนาหยาบ คือ เวทนาที่เป็นฝ่ายอกุศล เวทนาที่เป็นทุกขเวทนา เวทนาที่ไม่เข้าสมบัติ เวทนาที่เป็นอารมณ์อาสวะ เป็นต้น เวทนาละเอียด คือ เวทนาที่เป็นกุศล สุขเวทนา อุทกขมสุขเวทนา และอัพยาทุกขเวทนาของผู้เข้าสมบัติ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ^{๕๕}

(๔) กลุ่มที่ ๔ เวทนาชั้นต่ำ-ชั้นประณีต

เวทนาชั้นต่ำ คือ เวทนาที่เป็นอกุศล ได้แก่ ทุกขเวทนา เป็นเวทนาของผู้ไม่เข้าสมบัติ เวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เวทนาชั้นประณีตคือ เวทนาที่เป็นฝ่ายกุศล ได้แก่ เวทนาที่เป็นอัพยาทุกขเวทนาและอุทกขมสุขเวทนา เวทนาของผู้เข้าสมบัติ เป็นเวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ^{๕๖}

(๕) กลุ่มที่ ๕ เวทนาไกล-ใกล้

เวทนาไกล คือ เวทนาที่เป็นอกุศล เวทนาที่เป็นอัพยาทุกขที่ไกลกับเวทนาอัพยาทุกข เวทนาที่ไม่เข้าสมบัติ เวทนาฝ่ายอารมณ์ที่เป็นอาสวะทั้งปวง เวทนาใกล้ คือ เวทนาที่เป็นกุศล

^{๕๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖.

^{๕๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘-๙/๔.

^{๕๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐/๔-๕.

^{๕๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๑/๕.

^{๕๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๒/๕.

เวทนาที่เป็นอพยากฤตที่ใกล้กับเวทนาที่เป็นอพยากฤต เวทนาที่เข้าสมาบัติ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ^{๕๗}

กองเวทนาชั้นทั้ง ๕ กลุ่มนี้ มีปรากฏในพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสรับรองไว้ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ชั้นธสุตฺร ว่าด้วยชั้นที่ว่า “เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า เวทนาชั้น”^{๕๘}

สรุป เวทนาชั้น เป็นชั้นกองที่ ๒ ในชั้น ๕ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงจำแนกชั้น ๕ ไว้ในคัมภีร์ชั้นธวิภังค์ ด้วยการจำแนกตามพระสูตรและพระอภิธรรม เวทนาชั้นเกิดขึ้นได้ด้วยโอกาส ๑๑ อย่าง เช่นเดียวกับรูปชั้น เวทนาชั้นเกิดจากอำนาจของสภาวะ ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา เกิดขึ้นจากสภาวะภายในกายและภายในใจ ซึ่งสภาวะอาการเกิดขึ้นได้นี้มี ๓ ขณะ คือ ขณะเกิด ขณะตั้งอยู่ และขณะดับไป ด้วยอำนาจของจิตสันตติ และอำนาจของขณะทั้ง ๓ ในภูมิต่าง ๆ ที่บรรดาเวทนาต่าง ๆ เหล่านั้นเกิดขึ้นจากอารมณ์ของเราเอง ไม่ว่าจะเกิดขึ้นในสภาวะที่ละเอียด ประณีต หยาบ ไกลหรือใกล้ก็ตาม เพราะความเร่าร้อนซัดสายของจิต อย่างไรก็ตามเวทนาชั้นเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมยังจิตให้บุคคลนั้นทำกุศลกรรมและอกุศลกรรมได้เช่นกัน

๓) กองที่ ๓ สัญญาชั้น

(๑) กลุ่มที่ ๑ สัญญาที่เป็นอดีต-อนาคต-ปัจจุบัน

สัญญาที่เป็นอดีต คือ สัญญาใดที่ล่วงไปแล้วดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นปราศจากไปแล้ว สัญญาที่เป็นอนาคต คือสัญญาใด ที่ยังไม่เกิด ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดเฉพาะ ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม สัญญาที่เป็นปัจจุบัน คือ สัญญาใดที่เกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน สงเคราะห์เข้ากับส่วนที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ได้แก่สัญญาที่เกิดจากทวารทั้ง ๖^{๕๙}

(๒) กลุ่มที่ ๒ สัญญาที่เป็นภายใน-ภายนอก

สัญญาที่เป็นภายใน คือ สัญญาใดของสัตว์นั้น ๆ และของบุคคลอื่นที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคลที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิวฐียึดถือ ได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่ทวารทั้ง ๖ สัมผัสสัญญาที่เป็นภายนอก คือ สัญญาใดของสัตว์อื่นนั้น ๆ ของบุคคลอื่นที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคลที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิวฐียึดถือ เช่นเดียวกับสัญญาที่เป็นภายในตน^{๖๐}

^{๕๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๓/๖.

^{๕๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๗.

^{๕๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๔-๑๕/๗.

^{๖๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๖/๘.

(๓) กลุ่มที่ ๓ สัญญาหยาบ-ละเอียด

สัญญาหยาบ คือ สัญญาที่เกิดแต่ปฏิขันธ์ (หมายถึง ผัสสะที่กระทำจักขุปสาท เป็นต้นที่เป็นสัปปฏิขันธ์ให้เป็นที่อาศัยเกิดแล้วปรารถนารูป เป็นต้น ที่เป็นสัปปฏิขันธ์เกิดขึ้น เช่น จักขุปสาท กระพากับรูปารมณฺ์ เป็นต้น)^{๖๑} สัญญาที่เป็นอกุศลสัญญาที่เป็นทุกขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สัญญาละเอียด คือ สัญญาที่เกิดแต่อริวจนสัมผัส (คือ สัมผัสที่เกิดทางมโนทวาร) สัญญาที่เป็นกุศล สัญญาที่เป็นอภัยกถฝาย กุศล สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สัญญาของผู้เข้าสมาบัติ และสัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ^{๖๒}

(๔) กลุ่มที่ ๔ สัญญาชั้นต่ำ (เลว)-ชั้นประณีต

สัญญาชั้นต่ำ (เลว) คือ สัญญาที่เป็นฝายอกุศล สัญญาที่เป็นกุศลและอภัยกถฝาย กุศล สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สัญญาชั้นประณีต คือ สัญญาที่เป็นกุศล สัญญาที่เป็นอภัยกถฝายกุศล สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สัญญาของผู้เข้าสมาบัติ และสัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ^{๖๓}

(๕) กลุ่มที่ ๕ สัญญาไกล-ใกล้

สัญญาไกล คือ สัญญาที่เป็นอกุศล สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สัญญาที่เป็นอภัยกถฝายอกุศล สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ และสัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สัญญาใกล้ คือ สัญญาที่เป็นกุศล สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สัญญาที่เป็นอภัยกถฝายกุศล สัญญาของผู้เข้าสมาบัติ และสัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ^{๖๔}

กองสัญญาชั้นทั้ง ๕ กลุ่มนี้ มีปรากฏในพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรับรองไว้ใน คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชนธวารวรรค ชั้นธสูตร กล่าวด้วยเรื่องชั้นว่า “สัญญาอย่างใด อย่างหนึ่งทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า สัญญาชั้น”^{๖๕}

สรุป สัญญาชั้น เป็นชั้นกองที่ ๓ ในชั้น ๕ เป็นชั้นที่เกิดขึ้นจากสภาวะอารมณ์ที่เกิดจากการสัมผัสทางทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ด้วยเหตุและโอกาส ๑๑ อย่าง เช่นเดียวกับรูปชั้นและเวทนาชั้น จึงเป็นเหตุให้เกิดการจำได้หมายรู้ในสภาวะอารมณ์ที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะ เป็นอารมณ์ที่มีอาสวะหรือไม่มีอาสวะ อารมณ์ที่เข้าสมาบัติหรือไม่เข้าสมาบัติก็ตาม อารมณ์ดังกล่าวนี้เป็นอารมณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละบุคคล เกิดขึ้นจากตัณหาและทิวฐิที่ยึดถือ โดยมีการบันทึกไว้ในความทรงจำของจิตทั้งสิ้น ถ้าบันทึกอารมณ์ในทางดีจิตนั้นก็บันทึกกรรม แต่ถ้าบันทึกไว้ในทางที่ไม่ดีจิตนั้นก็บันทึกกรรม

^{๖๑} อภ.วิ.อ. (ไทย) -/๑๗/๓๐.

^{๖๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๗/๘.

^{๖๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘/๘-๙.

^{๖๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙/๙-๑๐.

^{๖๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๗.

๔) กองที่ ๔ สังขารชั้น

(๑) กลุ่มที่ ๑ สังขารที่เป็นอดีต-อนาคต-ปัจจุบัน

สังขารที่เป็นอดีต คือ สังขารเหล่าใดล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นปราศจากไปแล้ว สังขารที่เป็นอนาคต คือ สังขารเหล่าใดที่ยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดเฉพาะ ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคต สังขารปัจจุบัน คือ สังขารเหล่าใดที่เกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นปัจจุบัน สังขารดังกล่าวสงเคราะห์เข้ากับส่วนที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ได้แก่เจตนาที่เกิดทวารทั้ง ๖^{๖๖}

(๒) กลุ่มที่ ๒ สังขารภายใน-ภายนอก

สังขารที่เป็นภายใน คือ สังขารของสัตว์นั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตนเกิดในตน มีเฉพาะบุคคลที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทวิฏฐียึดถือ สังขารที่เป็นภายนอกตน คือ สังขารของสัตว์อื่นของบุคคลอื่น มีเฉพาะและเกิดบุคคลนั้นที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทวิฏฐียึดถือเช่นกัน ได้แก่เจตนาที่เกิดจากปสาทสัมผัสทางทวารทั้ง ๖^{๖๗}

(๓) กลุ่มที่ ๓ สังขารหยาบ-ละเอียด

สังขารหยาบ คือ สังขารที่เป็นอกุศล สังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สังขารของผู้ไม่เข้าสมาบัติ และสังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สังขารละเอียด คือ สังขารที่เป็นกุศลและอัพยาภุตที่เป็นกุศล สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สังขารของผู้เข้าสมาบัติ และสังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ^{๖๘}

(๔) กลุ่มที่ ๔ สังขารชั้นต่ำ-ชั้นประณีต

สังขารชั้นต่ำ คือสังขารที่เป็นอกุศล สังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สังขารของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสังขารชั้นต่ำ และสังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สังขารชั้นประณีต คือ สังขารที่เป็นกุศล สังขารที่เป็นอัพยาภุตที่ไกลจากอกุศล สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สังขารของผู้เข้าสมาบัติ และสังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

(๕) กลุ่มที่ ๕ สังขารไกล-ใกล้

สังขารไกล คือ สังขารที่เป็นอกุศล สังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สังขารที่เป็นฝ่ายอัพยาภุตฝ่ายอกุศล สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาผู้ไม่เข้าสมาบัติ และสังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สังขารใกล้ คือ สังขารที่เป็นกุศล สังขารที่เป็นอัพยาภุตฝ่ายกุศล สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สังขารผู้เข้าสมาบัติ และสังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

กองสังขารชั้นทั้ง ๕ กลุ่มนี้ มีปรากฏในพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรับรองไว้ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ชันธสูตร กล่าวด้วยเรื่องชั้นว่า “สังขาร

^{๖๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐-๒๑/๑๐-๑๑.

^{๖๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒/๑๑.

^{๖๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๓/๑๑-๑๒.

อย่างไร อย่างหนึ่งทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลว หรือประณีต โกลหรือไกล่ก็ตาม นี้เรียกว่า สังขารชั้น”^{๖๙}

สรุป สังขารชั้น เป็นชั้นกองที่ ๔ ในชั้น ๕ เป็นเจตนาที่ปรุงแต่งจิตที่เกิดจากการกระทบทางทวารทั้ง ๖ การปรุงแต่งอารมณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นกับชีวิตของบุคคลนั้น ๆ ด้วยอำนาจของเจตนาเป็นประธาน เจตนาเกิดขึ้นได้ทั้งในเบื้องต้นและเบื้องปลาย ในโอกาสต่าง ๆ เมื่อเกิดแล้วย่อมทำให้จิตของบุคคลนั้นเกิดความสุข ความทุกข์ และการวางเฉยของจิต สังขารชั้นเหล่านี้ เมื่อเกิดขึ้นย่อมยังจิตให้บุคคลนั้นทำกุศลกรรมและอกุศลกรรมได้เช่นกัน

๕) กองที่ ๕ วิญญาณชั้น

(๑) กลุ่มที่ ๑ วิญญาณที่เป็นอดีต-อนาคต-ปัจจุบัน

วิญญาณที่เป็นอดีต คือ วิญญาณใดที่ล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นปราศจากไปแล้ว วิญญาณที่เป็นอนาคต คือ วิญญาณใด ที่ยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดเฉพาะ ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคต วิญญาณที่เป็นปัจจุบัน คือ วิญญาณใดที่เกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นปัจจุบัน สงเคราะห์เข้ากับส่วนที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน กล่าวคือเป็นอารมณ์ที่เกิดขึ้นจากประสาทสัมผัสทางทวารทั้ง ๖^{๗๐}

(๒) กลุ่มที่ ๒ วิญญาณที่เป็นภายใน-ภายนอก

วิญญาณที่เป็นภายใน คือวิญญาณใดของสัตว์นั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิวฏฐียึดถือ วิญญาณที่เป็นภายนอก คือ วิญญาณใดของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่น ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิวฏฐียึดถือ เป็นการเกิดขึ้นจากอารมณ์การรับรู้สัมผัสประสาททางทวารทั้ง ๖^{๗๑}

(๓) กลุ่มที่ ๓ วิญญาณหยาบ-ละเอียด

วิญญาณหยาบ คือ วิญญาณที่เป็นอกุศล วิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา วิญญาณของผู้ไม่เข้าสมบัติ และวิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ วิญญาณละเอียด คือ วิญญาณที่เป็นกุศล วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา วิญญาณของผู้เข้าสมบัติ และวิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ^{๗๒}

(๔) กลุ่มที่ ๔ วิญญาณชั้นต่ำ-ชั้นประณีต

วิญญาณชั้นต่ำ คือ วิญญาณที่เป็นฝ่ายอกุศล วิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา วิญญาณของผู้ไม่เข้าสมบัติ และวิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ วิญญาณชั้นประณีต คือ วิญญาณที่เป็นกุศล วิญญาณที่เป็นอภัยกถุต วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา วิญญาณของผู้เข้าสมบัติ และวิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ^{๗๓}

^{๖๙} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๗.

^{๗๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๖-๒๗/๑๓-๑๔.

^{๗๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๘/๑๔.

^{๗๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๙/๑๔-๑๕.

^{๗๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๐/๑๕.

(๕) กลุ่มที่ ๕ วิญญาณไกล-ใกล้

วิญญาณไกล คือ วิญญาณที่เป็นอกุศล วิญญาณอัพยาगतที่ไกลจากกุศล วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา วิญญาณของผู้ไม่เข้าสมาบัติ และวิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ วิญญาณใกล้ คือ วิญญาณที่เป็นอกุศล วิญญาณอัพยาगतที่ไกลจากอกุศล วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา วิญญาณของผู้เข้าสมาบัติ และวิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ^{๗๔}

กองวิญญาณชั้นทั้ง ๕ กลุ่มนี้ มีปรากฏในพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรับรองไว้ใน คัมภีร์พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชนธรวรรค ชนธสูตร กล่าวด้วยเรื่องชั้นว่า “วิญญาณอย่างไรใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า วิญญาณชั้น”^{๗๕}

สรุป วิญญาณชั้น เป็นชั้นกองที่ ๕ กองสุดท้ายในชั้น ๕ เป็นสภาวะอารมณ์ที่เกิดขึ้นจากการเข้าไปรับรู้สัมผัสในอารมณ์ต่าง ๆ จากอารมณ์ทั้ง ๖ แล้วเกิดค้นหาและทิวฏฐิของจิตด้วยการยึดถือ วิญญาณเกิดขึ้นในโอกาสต่าง ๆ เช่นเดียวกันรูปชั้น เวทนาชั้น เป็นต้น ได้แก่ อดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นต้น วิญญาณ ๕ มีจักขุวิญญาณ มีจักขุประสาทวัตถุ เป็นที่อาศัยเกิดที่เดียว มโนวิญญาณมีหทัยวัตถุเป็นที่อาศัยเกิดก็มี ไม่มีหทัยเป็นที่อาศัยเกิดก็มี วิญญาณทั้งหมดเป็นวิญญาณที่เป็นไปในภูมิ ๔ ย่อมยังจิตของบุคคลเกิดกุศลกรรมและอกุศลกรรมได้ทั้งนั้น

จากที่กล่าวมา ชั้น มีด้วยกัน ๕ ประเภท คือ (๑) ธรรมที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน หมายความว่า ชั้น ๕ ที่เป็นอดีตดับไปแล้วก็มี กำลังปรากฏก็มีที่กำลังจะเกิดขึ้นใหม่ก็มี (๒) เป็นธรรมที่เป็นภายในตัวเรา (อชฌัตติกะ) ก็มี เป็นธรรมที่เป็นภายนอก (พาหิระ) คือ เกิดขึ้นกับกายคนอื่นก็มี (๓) เป็นอย่างหยาบ (โอรุทิกะ) ก็มี เป็นอย่างละเอียด (สุขุมะ) ก็มี ได้แก่ รูปน้ำ (อาโป) ความเป็นหญิง ความเป็นชาย หทัยวัตถุรูป เป็นสุขุมรูปเป็นรูปละเอียด ส่วนรูปหยาบ ได้แก่ สี เสียง กลิ่น รส สัมผัส ประสาทตา ประสาทหู เป็นต้น ก็ถือว่าเป็นกลุ่มเป็นกองหนึ่ง (๔) เป็นอย่างเลว (หีนะ) เป็นอย่างประณีต (ปณิตะ) (๕) เป็นทุระ (ไกล) ปัญญา รู้ได้ยาก และเป็นสันติกะ (ใกล้) ปัญญา รู้ได้ง่าย^{๗๖}

สรุปว่า ชั้น ๕ ตามนัยของสูตรตันตปิฎกนีนัยนี้ หมายถึง กอง กลุ่ม พวก ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมีชีวิตและจิตใจที่มาประชุมรวมกันของมนุษย์เท่านั้น ประกอบด้วยรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น ที่เกิดจากมหาภูตรูป ๔ เมื่อเกิดขึ้นกับบุคคลใดแล้ว ย่อมทำให้บุคคลเข้าไปยึดติดว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ขาดการกำหนดรู้เท่าทันการเกิดขึ้น ๓ ขณะ คือ ขณะเกิด ตั้งอยู่ และดับไป เป็นไปโดยสภาวะตามโอกาสต่าง ๆ ได้ ๑๑ ลักษณะ ที่บุคคลเข้าไปยึดติดในอารมณ์ที่มากกระทบทางทวารทั้ง ๖ แล้วจิตของบุคคลเกิดความพึงพอใจ ความปรารถนาด้วยตัณหา ทิวฏฐิเกิดความหลงผิด จึงเป็นเหตุให้บุคคลเหล่านั้นต้องหลงเวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จบรู้อันในสังสารวัฏ

^{๗๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๑/๑๕-๑๖.

^{๗๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๗.

^{๗๖} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๖๑-๖๒.

๒.๔.๒ การอธิบายตามหลักอภิธรรมภาชนีนัย (พระอภิธรรม)

อภิธรรมภาชนีนัย หมายถึง นัยที่ทรงจำแนกธรรมตามกระบวนการแห่งพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งไม่คำนึงถึงเวลา สถานที่ บุคคล แต่เป็นการมุ่งแสดงองค์ธรรมให้สมบูรณ์ด้วยนัยต่าง ๆ อย่างเดียว เป็นนัยที่แสดงโดยการประมวลเอาสภาวธรรมที่มีอยู่ทั่วทั้งอนันตจักรวาลมารวมไว้ เป็นการแสดงตามอำนาจของสัพพัญญุตญาณ เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า นัยแห่งพระอภิธรรมเป็นนัยที่ยาว กว้างขวาง ลุ่มลึก สุขุม คัมภีร์ภาพ โดยอภิธรรมภาชนีนัยนี้ เป็นการแสดงการอธิบายโดยการยกเอาทูกะ (หมวด ๒) และติกะ (หมวด ๓) จากคัมภีร์ธัมมสังคณี หรือตามที่พระอรรถกถาจารย์นิยมเรียกว่า “ธัมมสังคหปกรณ” มาจำแนกโดยชั้น อายตนะ และธาตุ เป็นต้น ดังนั้น พึงทราบว่านัยที่ทรงแสดงตามกระบวนการแห่งอภิธรรมเทศนา ท่านเรียกว่า “อภิธรรมภาชนีนัย”^{๗๗} อภิธรรมภาชนีนัยนี้พระองค์ทรงจำแนกตั้งแต่ชั้นวิภังค์ถึงปฏิสัมภิทาวิภังค์ ยกเว้นอินทริยวิภังค์และสิกขาปทวิภังค์ (รวม ๑๕ วิภังค์)

พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงชั้น ๕ ตามนัยของอภิธรรมภาชนีนัย (พระอภิธรรม) ด้วยการจำแนกธรรมตามกระบวนการแห่งพระอภิธรรม โดยแบ่งออกเป็นกองได้ ๕ กอง เช่นเดียวกับชั้น ๕ ตามนัยของสูตรต้นตภาชนีนัย (พระสูตร) ได้แก่ รูปชั้น (กองรูป)^{๗๘} เป็นต้น โดยทรงจำแนกรูปชั้นตั้งแต่เอกกนัย (นัยที่มีหมวดธรรม ๑ อย่าง) จนถึงเอกาทสกนัย (นัยที่มีหมวดธรรม ๑๑ อย่าง) เหมือนกับรูปภังค์ในคัมภีร์ธัมมสังคณีทุกประการ นำมาเป็นหัวข้อหลัก (มาติกา) แล้วผันด้วยทูกะ (หมวด ๒) บ้าง ติกะ (หมวด ๓) บ้าง เมื่อนับรูปธรรมตั้งแต่เอกกนัยถึงเอกาทสกนัยแล้วจะได้รูปธรรมทั้งหมดเป็น ๗๐๔ อย่าง สำหรับการจำแนกนามชั้น ๔ คือ เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น ตามอภิธรรมภาชนีนัยนี้แสดงไว้ ๔ วาระ คือ ทุกมูลกวาร ติกมูลกวาร อุภโตวิฑฒกวาร และพหุวิฑฒวาร รายละเอียดการจำแนกชั้น ๕ ตามหลักอภิธรรมภาชนีนัย ดังนี้

๑) รูปชั้น

ในพระอภิธรรมปิฎก ชั้นวิภังค์ จำแนกรูปชั้นออกเป็น ๑๑ หมวด^{๗๙} ได้แก่

หมวดที่ ๑ ได้แก่ รูปทั้งหมด ไม่มี ไม่เป็นเหตุ ประกอบด้วยเหตุ มีปัจจัยและถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นโลกิยะ เป็นอารมณ์ของกิเลส เป็นอารมณ์ของนิรวณ เป็นธรรมที่เกิดขึ้นจากวิญญาณ ๖ รู้ได้ เป็นของไม่เที่ยง ถูกขราเข้าครอบงำ (นับเนื่องในวิภังค์ที่เป็นไปในภูมิทั้ง ๓ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ)^{๘๐}

หมวดที่ ๒ ได้แก่ รูปที่เป็นและไม่เป็นอุปาทายรูป รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหา และทิวฐิที่ยึดถือและไม่ยึดถือ รูปที่เห็นและไม่เห็นได้ รูปที่กระทบและไม่กระทบได้ รูปที่เป็นอินทริยและไม่เป็นอินทริย รูปที่เป็นมหาภูตรูปและไม่เป็นมหาภูตรูป รูปที่มีจิตและไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน รูปที่เกิดพร้อมและไม่เกิดพร้อม รูปที่เป็นภายในและภายนอก รูปที่หยาบและละเอียด รูปที่ไกลและใกล้

^{๗๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทนำ/๑๘.

^{๗๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๒/๑๗.

^{๗๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๓/๑๗-๒๒, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๘๔-๕๘๓/๑๖๙-๑๘๙.

^{๘๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๓/๑๗.

หมวดที่ ๓ ได้แก่ รูปที่เป็นภายในภายนอก ที่เป็นและไม่เป็นอุปาทายรูป รูปที่เป็นภายใน และภายนอกที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือและไม่ยึดถือ แต่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน รูปที่เป็นภายในและภายนอกที่เป็นอาหารและไม่เป็นอาหาร

หมวดที่ ๔ ได้แก่ รูปที่เป็นอุปาทายรูปและรูปที่ไม่เป็นอุปาทายรูปที่กรรมอันประกอบด้วย ตัณหาและทิฏฐียึดถือและไม่ยึดถือ ที่กระทบและไม่ได้กระทบ รูปหยาบและละเอียด รูปไกลและใกล้ รูปที่เห็นได้สดับได้ รูปที่รู้ได้และรูปที่เห็นแจ้งได้

หมวดที่ ๕ ได้แก่ รูปที่เป็นปฐวีธาตุ รูปที่เป็นอาโปธาตุ รูปที่เป็นเตโชธาตุ รูปที่เป็นวาโย ธาตุ และรูปที่เป็นอุปาทายรูป

หมวดที่ ๖ ได้แก่ รูปที่จักขุวิญญาณรู้ได้ รูปที่โสตวิญญาณรู้ได้ รูปที่ขานวิญญาณรู้ได้ รูปที่ ชิวหาวิญญาณรู้ได้ รูปที่กายวิญญาณรู้ได้ และรูปที่มโนวิญญาณรู้ได้

หมวดที่ ๗ ได้แก่ รูปที่จักขุวิญญาณรู้ได้ รูปที่โสตวิญญาณรู้ได้ รูปขานวิญญาณรู้ได้ รูปที่ ชิวหาวิญญาณรู้ได้ รูปที่กายวิญญาณรู้ได้ รูปที่มโนธาตุรู้ได้ และรูปที่มโนวิญญาณธาตุรู้ได้

หมวดที่ ๘ ได้แก่ รูปที่จักขุวิญญาณรู้ได้ รูปที่โสตวิญญาณรู้ได้ รูปที่ขานวิญญาณรู้ได้ รูปที่ ชิวหาวิญญาณรู้ได้ รูปที่กายวิญญาณรู้ได้ ที่มีสัมผัสเป็นสุข ที่มีสัมผัสเป็นทุกข์ รูปที่มโนธาตุรู้ได้ รูปที่ มโนวิญญาณธาตุรู้ได้

หมวดที่ ๙ ได้แก่ รูปที่เป็นจักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ อิตถินทรีย์ และ ปุรินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ และรูปที่ไม่เป็นอินทรีย์

หมวดที่ ๑๐ ได้แก่ รูปที่เป็นจักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ อิตถินทรีย์ และ ปุรินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ และรูปที่ไม่เป็นอินทรีย์ ที่กระทบได้และที่กระทบไม่ได้

หมวดที่ ๑๑ ได้แก่ รูปที่เป็นจักขวยตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ และรูปที่เห็นไม่ได้และ กระทบไม่ได้ ซึ่งนับเนื่องในธัมมายตนะ

สรุป รูปชั้นตามอภิธรรมภาชนีนัย เป็นรูปที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยหลายประการ เช่น มี เหตุบ้าง ไม่มีเหตุบ้าง ประทุบ้าง ไม่ประทุบ้าง แล้วเกิดวิตก วิจารณ์ ทำให้จิตเกิดความเศร้าหมอง นี้ขึ้น อยู่กับอารมณ์ที่มีกระทบทางทวารทั้ง ๖ และยังเป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นจากการเข้าไปรู้ในความ เป็นตัวตน บุคคล เรา เขา เพศต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็เพศหญิง เพศชาย เป็นต้น ด้วยการเข้าไปยึดในตัณหา และทิฏฐิ สภาวะธรรมเหล่านี้ รูปชั้นจึงสามารถเกิดขึ้นได้ตามนัยแห่งอภิธรรมภาชนีนัย (พระอภิธรรม)

๒) เวทนาชั้น

ในพระอภิธรรมปิฎก วิจารณ์ จำแนกเวทนาชั้น ออกเป็น ๑๐ หมวด^{๕๑} ได้แก่

หมวดที่ ๑ ได้แก่ เวทนาชั้นที่ประกอบด้วยผัสสะ

^{๕๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๔/๒๒-๒๔.

หมวดที่ ๒ ได้แก่ เวทนาชั้นที่มีเหตุและไม่มีเหตุ

หมวดที่ ๓ ได้แก่ เวทนาชั้นที่เป็นกุศล เป็นอกุศล และเป็นอัพยาภต

หมวดที่ ๔ ได้แก่ เวทนาชั้นที่เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวิภูฏทุกซ์

หมวดที่ ๕ ได้แก่ เวทนาชั้นที่เป็นสุขชินทรีย์ เป็นทุกชินทรีย์ เป็นโสมนัสสินทรีย์ และเป็นอุเปกชินทรีย์

หมวดที่ ๖ ได้แก่ เวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส และมโนสัมผัส

หมวดที่ ๗ ได้แก่ เวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนธาตุสัมผัส และมโนวิญญาณธาตุสัมผัส

หมวดที่ ๘ ได้แก่ เวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส ที่เป็นสุข ที่เป็นทุกข์ มโนธาตุสัมผัส และมโนวิญญาณธาตุสัมผัส

หมวดที่ ๙ ได้แก่ เวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนธาตุสัมผัส มโนวิญญาณธาตุสัมผัส ที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล และที่เป็นอัพยาภต

หมวดที่ ๑๐ ได้แก่ เวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส ที่เป็นสุข ที่เป็นทุกข์ มโนธาตุสัมผัส มโนวิญญาณธาตุสัมผัส ที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล และที่เป็นอัพยาภต

นอกจากนี้แล้ว เวทนาชั้นยังแสดงเวทนาชั้นว่าเป็นเหตุให้เกิดวิบากก็มี ที่ไม่เป็นวิบาก และไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากก็มี ที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีธรรมภายนอกตนก็มี ที่มีธรรมภายในตนและภายนอกตนเป็นอารมณ์ก็มี ที่เป็นกามาวจรก็มี ที่เป็นรูปาวจรก็มี ที่ไม่นับเนื่องในวิภูฏทุกซ์ก็มี^{๘๒}

สรุป เวทนาชั้นตามอภิธรรมภาขณีนัย เป็นอาการของอารมณ์ที่สัมผัสจากทวารทั้ง ๖ ที่เป็นเหตุเป็นปัจจัย โดยมีอาการที่เกิดขึ้นจากการสัมผัสทางทวารทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และยังมีความเป็นวิบากเป็นเหตุที่เกิดขึ้นจากภายในและภายนอกตน เป็นต้น ที่เป็นเหตุให้เสวยอารมณ์แห่งกุศล อกุศล และไม่เป็นทั้งกุศลและอกุศล จึงทำให้เกิดทุกซ์

๓) สัญญาชั้น

ในพระอภิธรรมปิฎก ชั้นวิภังค์ จำแนกสัญญาชั้น ออกเป็น ๑๐ หมวด^{๘๓} ได้แก่

หมวดที่ ๑ ได้แก่ สัญญาชั้นที่ประกอบด้วยผัสสะ

หมวดที่ ๒ ได้แก่ สัญญาชั้นที่มีเหตุและที่ไม่มีเหตุ

หมวดที่ ๓ ได้แก่ สัญญาชั้นที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล และที่เป็นอัพยาภต

^{๘๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕-๖๑/๒๒-๔๒.

^{๘๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๒/๔๒-๔๓.

หมวดที่ ๔ ได้แก่ สัญญาชั้นที่เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวิภวัญทุกข

หมวดที่ ๕ ได้แก่ สัญญาชั้นที่ประกอบด้วยสุขชินทรีย์ ที่ประกอบด้วยทุกขินทรีย์ ที่ประกอบด้วยโสมนัสสินทรีย์ ที่ประกอบด้วยโทมนัสสินทรีย์ และที่ประกอบด้วยอุpekขินทรีย์

หมวดที่ ๖ ได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส และมโนสัมผัส

หมวดที่ ๗ ได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนธาตุสัมผัส และมโนวิญญาณธาตุสัมผัส

หมวดที่ ๘ ได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส ที่เป็นสุข ที่เป็นทุกข มโนธาตุสัมผัส และมโนวิญญาณธาตุสัมผัส

หมวดที่ ๙ ได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนธาตุสัมผัส มโนวิญญาณธาตุสัมผัส ที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล และที่เป็นอัพยาทุกต

หมวดที่ ๑๐ ได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส ที่เป็นสุข ที่เป็นทุกข มโนธาตุสัมผัส มโนวิญญาณธาตุสัมผัส ที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล และที่เป็นอัพยาทุกต

นอกจากนี้แล้ว สัญญาชั้นยังแสดงสัญญาชั้นว่าที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากก็มี ที่ไม่เป็นวิบาก และไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากก็มี ที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ก็มี ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหา และทิฐิไม่ยึดถืออุปาทานก็มี ที่ไม่ยึดถืออุปาทานก็มี ซึ่งเป็นเหตุให้จิตเกิดเศร้าหมองและไม่เศร้าหมองในอารมณ์ของกิเลส ทั้งที่มีวิตก วิจารณ์ ปีติ สุข สัญญาชั้นขั้นต่ำ ขั้นกลาง และขั้นสูงก็มี สัญญาชั้นที่ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบันก็มี รวมทั้งสัญญาชั้นที่มีธรรมภายในตนก็มี ธรรมภายนอกตนก็มี ธรรมที่เกิดภายในตนและภายนอกตนเป็นอารมณ์ก็มี^{๕๕}

สรุป สัญญาชั้นตามอภิธรรมภาชนีนัย เป็นอาการของอารมณ์ที่สัมผัสจากทวารทั้ง ๖ ที่เป็นเหตุเป็นปัจจัย โดยมีอาการที่เป็นเหตุประกอบด้วยเหตุก็มี ไม่เป็นเหตุไม่ประกอบด้วยเหตุก็มี เป็นวิบากก็มี ไม่เป็นวิบากก็มี เป็นต้น เมื่อสัมผัสแล้วเกิดความสุขสำราญใจบ้าง ความทุกข์ทางใจบ้าง ความวางเฉยบ้าง อันเกิดจากเจตสัมผัส ซึ่งเป็นกิริยาเสวยอารมณ์แห่งกุศล อกุศล และไม่เป็นทั้งกุศล และอกุศลได้ เป็นธรรมที่สามารถเกิดได้ทั้งภายในตนและเกิดกับผู้อื่น

๔) สังขารชั้น

ในพระอภิธรรมปิฎก ชั้นวิภังค์ จำแนกสังขารชั้น ออกเป็น ๑๐ หมวด^{๕๖} ได้แก่

หมวดที่ ๑ ได้แก่ สังขารชั้นที่ประกอบด้วยจิต

หมวดที่ ๒ ได้แก่ สังขารชั้นที่มีเหตุและที่ไม่มีเหตุ

^{๕๕}ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๒-๙๑/๔๒-๖๐.

^{๕๖}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๒/๖๑-๖๒.

หมวดที่ ๓ ได้แก่ สังขารชั้นที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล และที่เป็นอัพยาภต

หมวดที่ ๔ ได้แก่ สังขารชั้นที่เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวิภูฏทุกซ์

หมวดที่ ๕ ได้แก่ สังขารชั้นที่ประกอบด้วยสุชินทรีย์ ที่ประกอบด้วยทุกชินทรีย์ ที่ประกอบด้วยโสมนัสสินทรีย์ ที่ประกอบด้วยโทมนัสสินทรีย์ และที่ประกอบด้วยอุปกชินทรีย์

หมวดที่ ๖ ได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่โสตสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ชีวหาสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่กายสัมผัส และเจตนาที่เกิดแต่มนโธสัมผัส

หมวดที่ ๗ ได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่โสตสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ชีวหาสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่กายสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่มนโธธาตุสัมผัส และเจตนาที่เกิดแต่มนโธวิญญูณธาตุสัมผัส

หมวดที่ ๘ ได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่โสตสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ชีวหาสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่กายสัมผัสที่สหระคต (สหระคต หมายถึง ไปด้วยกัน, กำกับกัน, ร่วมกัน,^{๘๖}) ด้วยสุขที่สหระคตด้วยทุกซ์ เจตนาที่เกิดแต่มนโธธาตุสัมผัสและเจตนาที่เกิดแต่มนโธวิญญูณธาตุสัมผัส

หมวดที่ ๙ ได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่โสตสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ชีวหาสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่กายสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่มนโธธาตุสัมผัสเจตนาที่เกิดแต่มนโธวิญญูณธาตุสัมผัส ที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล และที่เป็นอัพยาภต

หมวดที่ ๑๐ ได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่โสตสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ชีวหาสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่กายสัมผัส ที่เป็นสหระคตด้วยสุข ที่เป็น สหระคตด้วยทุกซ์ เจตนาที่เกิดแต่มนโธธาตุสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่มนโธวิญญูณธาตุสัมผัส ที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล และที่เป็นอัพยาภต

สรุป สังขารชั้นตามอภิธรรมภาษณีนัย เป็นอาการของอารมณ์ที่เจตนาให้เกิดขึ้นจากการสัมผัสทางทวารทั้ง ๖ ที่เป็นเหตุเป็นปัจจัย โดยมีอาการที่เป็นเหตุ ประกอบด้วยเหตุก็มี ไม่เป็นเหตุ ไม่ประกอบด้วยเหตุก็มี เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจรวิบากก็มี เป็นต้น เมื่อสัมผัสแล้วจิตได้สัมผัสทำให้เกิดเป็นกิริยาที่เสวยอารมณ์แห่งกุศล อกุศล และไม่เป็นทั้งกุศลและอกุศลได้

๕) วิญญูณชั้น

ในพระอภิธรรมปิฎก ชั้นวิภังค์ จำแนกวิญญูณชั้น ออกเป็น ๑๐ หมวด^{๘๗} ได้แก่

หมวดที่ ๑ ได้แก่ วิญญูณชั้นที่ประกอบด้วยจิต

หมวดที่ ๒ ได้แก่ วิญญูณชั้นที่มีเหตุและที่ไม่มีเหตุ

^{๘๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐๙.

^{๘๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๒๑/๘๐-๘๑.

หมวดที่ ๓ ได้แก่ วิญญาณชั้นที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล และที่เป็นอัพยาภต

หมวดที่ ๔ ได้แก่ วิญญาณชั้นที่เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาจร และที่ไม่นับเนื่องในวิภูฏทุกซ์

หมวดที่ ๕ ได้แก่ วิญญาณชั้นที่ประกอบด้วยสุชินทรีย์ ที่ประกอบด้วยทุกชินทรีย์ ที่ประกอบด้วยโสมนัสสินทรีย์ ที่ประกอบด้วยโทมนัสสินทรีย์ และที่ประกอบด้วยอุปกชินทรีย์

หมวดที่ ๖ ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ

หมวดที่ ๗ ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ

หมวดที่ ๘ ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ ที่สหระคตด้วยสุข ที่สหระคตด้วยทุกซ์ มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ

หมวดที่ ๙ ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล และที่เป็นอัพยาภต

หมวดที่ ๑๐ ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ ที่สหระคตด้วยสุข ที่สหระคตด้วยทุกซ์ มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล และที่เป็นอัพยาภต

วิญญาณชั้นตามอภิธรรมภาชนีนัย เป็นอาการของอารมณ์ที่จิตได้รับรู้จากทวารทั้ง ๖ ที่เป็นเหตุเป็นปัจจัย โดยมีอาการที่เป็นเหตุประกอบด้วยเหตุก็มี ไม่เป็นเหตุไม่ประกอบด้วยเหตุก็มี เป็นวิบากก็มี ไม่เป็นวิบากก็มี เป็นต้น เมื่อสัมผัสแล้วเกิดความสุขสำราญใจบ้าง ความทุกข์ทางใจบ้าง ความวางเฉยบ้าง อันเกิดจากเจตสัมผัส ซึ่งเป็นกิริยาเสวยอารมณ์แห่งกุศล อกุศล และไม่เป็นทั้งกุศลและอกุศลได้

สรุปว่า พระผู้มีพระภาคแสดงชั้น ๕ ตามนัยของอภิธรรมภาชนีนัยด้วยการจำแนกธรรมตามกระบวนการแห่งพระอภิธรรม โดยแบ่งออกเป็นกองได้ ๕ กอง เช่นเดียวกับชั้น ๕ ตามนัยของสูตรต้นตภาชนีนัย เป็นแต่เพียงการนำคำอธิบายของสูตรต้นตภาชนียมาแสดงเป็นวาระต่าง ๆ ได้ ๔ วาระ คือ ทุกมูลกวาร เป็นการนำเอาธรรมหมวดที่ ๒ มาใส่ในธรรมหมวดที่ ๓ และติกมูลกวาร เป็นการนำเอาธรรมหมวดที่ ๓ มาใส่ในธรรมหมวดที่ ๒ ส่วนอุกโตวัชฌกวาร เป็นการทำให้ธรรมหมวดที่ ๒ และธรรมหมวดที่ ๓ ให้เจริญแสดงไว้ และพหุวิธวาร เพื่อให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจมากยิ่งขึ้น

๒.๔.๓ การอธิบายตามหลักปัญหาปุจฉนัย

ปัญหาปุจฉนัย หมายถึง นัยที่แสดงโดยการนำเอาทูกะ (หมวด ๒) และติกะ (หมวด ๓) จากคัมภีร์ธัมมสังคณิมาตั้งเป็นคำถาม-คำตอบ ทั้งนี้ โดยนำเอาบทติกะทั้งหมด ๖๖ บท และทูกะทั้งหมด ๒๐๐ บท มาจำแนกตามชั้น อายตนะ และธาตุ เป็นต้น ยิ่งไปกว่านั้นคือบรรดานัยทั้ง ๓ นัย

แห่งคัมภีร์วิภังค์นี้ ปัญหาปุจฉนัย เป็นนัยที่กว้างขวางพิสดารและสมบูรณ์ที่สุด^{๘๘} ปัญหาปุจฉนัย พระผู้มีพระภาคเจ้าจำแนกวิภังค์ดังกล่าว ยกเว้นปฏิจจสมุปปาตวิภังค์ (รวม ๑๔ วิภังค์) เมื่อตั้งคำถามนี้ได้แล้ว ธรรมเหล่าใดที่ไม่ถูกจัดเข้าในติกบพและทุกบพ ธรรมเหล่านั้นถูกจัดเป็นพวกตติกวิมุต (ธรรมที่พ้นจากติกะ) และทุกวิมุต (ธรรมที่พ้นจากทุกะ)

พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงชั้น ๕ ตามนัยของปัญหาปุจฉนัยด้วยการจำแนกโดยนัยที่ทรงแสดงไว้ในพระสูตร แบ่งออกเป็นกองได้ ๕ กองเช่นเดียวกันตามนัยของสูตรต้นตภาขณีนัยและอภิธรรมภาขณีนัย แต่สำหรับปัญหาปุจฉนัยเป็นการตั้งคำถาม (ปุจฉา) ติกะและทุกะมาติกา ตัวอย่างการถามปัญหา เช่น บรรดาชั้น ๕ ชั้นไหนเป็นนกุล ชั้นไหนเป็นอกุศล ชั้นไหนเป็นอภัยกฤต ในการวิสันนาพระผู้มีพระภาคทรงยกธรรมเหล่านี้ขึ้นแสดงโดยนัยตติกมาติกา วิสันนาว่ารูปชั้นไหนเป็นอภัยกฤต ส่วนกองทั้งสี่นอกจากนั้นเป็นนกุลบ้าง อกุศลบ้าง อภัยกฤตบ้าง นอกจากนั้นกล่าวถึงชั้นหรือกอง ๒ ว่า ไม่ควรกล่าวว่าประกอบด้วยเวทนาที่เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง แต่ชั้นหรือกอง ๓ ประกอบด้วยเวทนาที่เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง ตอนจบได้กล่าวไว้ว่า รูปชั้น (กองรูป) ไม่มีข้าศึก ส่วนชั้น ๔ ที่เหลือ มีข้าศึกบ้าง ไม่มีข้าศึกบ้าง^{๘๙} ชั้น ๔ ที่นับเนื่องในวิภูฏทุกข์ก็มี ที่ไม่นับเนื่องในวิภูฏทุกข์ก็มี รูปชั้นไม่เป็นเหตุนำออกจากวิภูฏทุกข์ ชั้น ๔ ที่เป็นเหตุนำออกจากวิภูฏทุกข์ก็มี ที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวิภูฏทุกข์ก็มี รูปชั้นเป็นธรรมชาติไม่แน่นอน (คือเป็นธรรมชาติที่ไม่แน่นอนโดยการให้ผลหรือไม่ให้ผล) ชั้น ๔ ที่ให้ผลแน่นอนก็มี ที่ให้ผลไม่แน่นอนก็มี รูปชั้นมีธรรมอื่นยิ่งกว่า ชั้น ๔ ที่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าก็มี ที่ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าก็มี รูปชั้นไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ ชั้น ๔ ที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ก็มี ที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ก็มี^{๙๐}

จากเนื้อหาสำคัญของสูตรต้นตภาขณีนัย อภิธรรมภาขณีนัย และปัญหาปุจฉนัยดังกล่าวมาข้างต้น ทำให้ทราบว่า วิธีการจำแนกชั้นในคัมภีร์ชั้นวิภังค์มีความละเอียดลึกซึ้ง เป็นการอธิบายขยายความสภาวะธรรมที่เป็นปรมัตถธรรมสมบูรณ์ที่สุด ผู้ศึกษาปฏิบัติตามเท่านั้นจึงจะเกิดปัญญารู้แจ้งความเป็นจริงของโลก รู้แจ้งความจริงของชีวิตอย่างลึกซึ้งไปตามลำดับ จนสามารถรู้แจ้งแห่งตลอดในสังขะ ๔ ประการได้ในที่สุด

สรุปว่า พระผู้มีพระภาคแสดงจำแนกชั้นวิภังค์นี้โดยผันข้อมูลไป ๓ นัย คือ ตามหลักของสูตรต้นตภาขณีนัย อภิธรรมภาขณีนัย และปัญหาปุจฉนัย การนำเอาทุกะและติกะจากส่วนของคัมภีร์ธัมมสังคณิมาตั้งเป็นคำถาม-คำตอบ ซึ่งเกี่ยวข้องกันกับชั้นทั้ง ๕ มีชั้นที่เป็นนกุลก็มี ได้แก่ อโลกะ อโทสะ และอโมหะ เป็นต้น ชั้นที่เป็นอกุศลก็มี ได้แก่ อวิชา โลกะ เป็นต้น ชั้นที่เป็นอภัยกฤตก็มี ได้แก่ อทุกขมสุขเวทนา เป็นต้น ธรรมที่ว่าเป็นเหตุที่ทำให้สัตว์ต้องร้องไห้ด้วยความเศร้าโศกเสียใจ และทำให้สัตว์ไม่ร้องไห้เนื่องด้วยความสุข ความพึงพอใจ ธรรมไม่ถูกจัดไว้ในติกบพและทุกบพบ้าง จัดเป็นพวกตติกวิมุตคือธรรมที่พ้นจากติกะ และทุกวิมุตคือธรรมที่พ้นจากทุกะ การที่พระองค์ทรงกระทำเช่นนี้เพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นว่าเวไนยสัตว์ทั้งหลายย่อมมีความแตกต่างกันไป จึงได้แสดง

^{๘๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทนา/๑๘.

^{๘๙} ดูรายละเอียดในสุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๖๗๑.

^{๙๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๑.

นัยต่าง ๆ ตามอัชฌาศัยของแต่ละบุคคล และอีกประการหนึ่งก็เพื่อความไพเราะแห่งเทศนา (เทศนาวิลาส) ผู้ศึกษาปฏิบัติเท่านั้นจึงจะเกิดปัญญารู้แจ้งความเป็นจริงของโลก รู้แจ้งความจริงของชีวิตอย่างลึกซึ้งไปตามลำดับสามารถรู้แจ้งแทงตลอดในสัจจะ ๔ ประการได้ในที่สุด

๒.๕ เหตุปัจจัยของการเกิดขั้น ๕ ในชั้นวิภังค์

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการอธิบายเหตุปัจจัยของขั้น ๕ ตามสภาวะธรรมารมณที่มี ความละเอียดของรูป-นามดังนี้

๑) เหตุปัจจัยของรูปขั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่ารูปทั้งหมด ไม่มี ไม่เป็นเหตุประกอบด้วยเหตุ มีปัจจัยและถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นโลกิยะ เป็นอารมณ์ของกิเลส เป็นอารมณ์ของนิเวรณ เป็นธรรมที่เกิดขึ้นจากวิญญาณ ๖ รู้ได้เป็นของไม่เที่ยง ถูกขราเข้าครอบงำ ที่กรรมประกอบด้วยตัณหาที่ภูษิตถือและไม่ยึดถือก็มี กระทบได้ กระทบไม่ได้ก็มี มีสัมผัสเป็นสุขเป็นทุกข์ก็มี ด้วยอาการอย่างนี้^{๑๑}

วรรณสิทธิ ไวยาหะเสวี อธิบายว่า รูปเกิดขึ้นจากการประชุมรวมกันของธาตุทั้ง ๔ คือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุลม) และวาโยธาตุ (ธาตุไฟ)^{๑๒} มาประชุมรวมกันเป็นกลุ่ม เป็นกอง เป็นก้อน เป็นอาหาร เป็นเหตุให้เกิดเป็นตัวตนขึ้น รูปเหล่านี้จะมีการทรงสภาวะลักษณะของตนไว้เป็นประจำ ไม่ผันแปร เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น จึงกล่าวได้ว่าอาหารของรูปขั้น คือ มหาภูตรูป ๔

๒) เหตุปัจจัยของเวทนาขั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เวทนาขั้นที่ประกอบด้วยผัสสะ เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย...เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย...เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย...เพราะชีวหาสัมผัสเป็นปัจจัย...เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย...เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เวทนาขั้นที่เป็นกุศล อกุศล อหยาถุสัจจังมีด้วยอาการอย่างนี้ และเป็นเหตุให้เกิดวิบาก ไม่เป็นวิบาก ไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากก็มี มีธรรมภายในตนและภายนอกตน เป็นอารมณ์กิเลสทำให้เศร้าหมอง ไม่ทำให้เศร้าหมองก็มี เป็นอารมณ์อดีต อนาคต ปัจจุบันก็มี เป็นกามาวจร รูปาวจร ที่ไม่นับเนื่องในวิภังค์ทุกข์ก็มีด้วยอาการอย่างนี้^{๑๓}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) อธิบายว่า เวทนาเป็นความรู้สึกในการเสวยอารมณ์ มี ๓ ประการ คือ สุขเวทนา ทุกข์เวทนา และอุเบกขาเวทนา^{๑๔} เนื่องจากอารมณ์ที่มากกระทบกับรูปขั้นแล้วเกิดความรู้สึกว่าพอใจบ้าง ไม่พอใจบ้าง หรือบางครั้งก็วางเฉยบ้าง ด้วยเหตุนี้อารมณ์ที่กระทบจึงเป็นเหตุให้เวไนยสัตว์ทั้งหลายมีผลกระทบต่อความรู้สึกทั้งหลายไม่ว่าจะพอใจไม่พอใจหรือวางเฉยก็ตาม จึงกล่าวได้ว่าผัสสะเป็นเหตุปัจจัยหรือเป็นอาหารให้เกิดเวทนา

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๓/๑๗-๒๒.

^{๑๒} วรรณสิทธิ ไวยาหะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๖ รูปสังคหวิภาคและนิพพานปรมัตถ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (นครปฐม: หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐.

^{๑๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕-๖๑/๒๔-๔๒.

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๘๕.

๓) เหตุปัจจัยของสัญญา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่าสัญญาชั้นที่ประกอบด้วยผัสสะมีเหตุและที่ไม่มีเหตุที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัสที่เป็นสุข ที่เป็นทุกข์ มโนธาตุสัมผัส มโนวิญญาณธาตุสัมผัส ที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล และที่เป็นอัพยาगत สัญญาชั้นที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากก็มี ที่ไม่เป็นวิบากและไม่ใช่เหตุให้เกิดวิบากก็มี ที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ก็มี เป็นอารมณ์อดีต อนาคต ปัจจุบันก็มี เป็นอารมณ์กเลสทำให้เศร้าหมอง ไม่ทำให้เศร้าหมองก็มี ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฐิไม่ยึดถืออุปาทานก็มี^{๙๕}

วัชระ งามจิตฺตเจริณฺญ อธิบายว่า สัญญา คือ ส่วนที่เป็นการกำหนดได้หรือหมายรู้ การหมายรู้คือการกำหนดรู้อาการ เครื่องหมายหรือลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำและเข้าใจอารมณ์นั้น ๆ^{๙๖} สิ่งที่ต้องกำหนดหมายไว้ในใจ อารมณ์ หรือความรู้สึกในการรับรู้สิ่งที่มากระทบ สัมผัสนั้นเป็นอย่างไร จะพอใจหรือไม่พอใจจากสิ่งที่มากระทบได้ ก็ด้วยความจำได้หมายรู้ในสัญญาที่บัญญัติไว้ จึงกล่าวได้ว่าผัสสะเป็นเหตุปัจจัยหรืออาหารของสัญญา

๔) เหตุปัจจัยของสังขาร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า สังขารชั้นที่ประกอบด้วยจิตที่มีเหตุและที่ไม่มีเหตุเป็นกุศล อกุศล อัพยาगत เป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร ไม่นับเนื่องในวิภูฏทุกข์ ประกอบด้วยสุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุpekขินทรีย์เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่โสตสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ชิวหาสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่กายสัมผัส ที่เป็นสหรรคด้วยสุข ที่เป็นสหรรคด้วยทุกข์ เจตนาที่เกิดแต่มนธาตุสัมผัสเจตนาที่เกิดแต่มนวิญญาณธาตุสัมผัส มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ก็มี เป็นอารมณ์อดีต อนาคต ปัจจุบันเป็นอารมณ์กเลสทำให้เศร้าหมอง ไม่ทำให้เศร้าหมองก็มี^{๙๗}

สุทิวังค์ ตันตยาพิศาลสุทธี อธิบายว่า สังขารคือการปรุงแต่ง เป็นสภาพที่ปัจจัยปรุงแต่งได้แก่ สิ่งประกอบกันขึ้นจากปัจจัยต่าง ๆ^{๙๘} ให้ดีหรือชั่ว หรือเป็นกลางตามเหตุปัจจัย อารมณ์หรือสิ่งที่มากระทบกับความรู้สึกต่าง ๆ ย่อมทำให้ผู้ที่ถูกอารมณ์ที่มากระทบสัมผัส เกิดความรู้สึกที่พอใจไม่พอใจ เนื่องจากเกิดการปรุงแต่งของจิตที่ถูกกระทบสัมผัส จึงกล่าวได้ว่าผัสสะเป็นเหตุปัจจัยหรืออาหารของสังขาร

๕) เหตุปัจจัยของวิญญาณ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า วิญญาณชั้นที่สัมปยุตด้วยผัสสะ ที่มีเหตุ ไม่มีเหตุ เป็นกุศล อกุศล อัพยาगत สัมปยุตด้วยสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนามี เป็นอารมณ์สังโยชน์ ไม่เป็นอารมณ์สังโยชน์ก็มี เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุดก็มี เป็นเหตุให้ถึงนิพพานก็มี มีปริตตะเป็นอารมณ์ มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ มีอุปมาณะเป็นอารมณ์ก็มี^{๙๙}

^{๙๕} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๒-๗๕/๔๒-๕๓.

^{๙๖} ดูรายละเอียดใน วัชระ งามจิตฺตเจริณฺญ, พุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สยามลดา, ๒๕๕๖), หน้า ๓๔๒.

^{๙๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๒-๑๐๔/๖๑-๗๒.

^{๙๘} สุทิวังค์ ตันตยาพิศาลสุทธี, หลักพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ม.ป.ป.), หน้า ๓๘-๓๙.

^{๙๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๒๑-๑๔๑/๘๐-๙๑.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอธิบายว่า

เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย...เพราะขานสัมผัสเป็นปัจจัย...เพราะชีวหาสัมผัสเป็นปัจจัย...เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย...เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย วิญญาณชั้นที่สัมผัสด้วยสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาจึงมี วิญญาณชั้นที่มีธรรมภายในตน มีธรรมภายนอกตนเป็น อารมณฺ์ก็มี ที่มีธรรมภายในตนและภายนอกตนเป็นอารมณฺ์ก็มี ที่เป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร ก็มี ที่ไม่นับเนื่องในวิภูฏทุกข์ก็มีจักขุวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณมีด้วยอาการอย่างนี้^{๑๐๐}

พระดับปลิว ราชูล อธิบายว่า วิญญาณ (ความรู้แจ้งในอารมณ์) เป็นผลหรือการตอบสนอง ซึ่งมีอินทรีย์ ๖ อย่างใดอย่างหนึ่ง (ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) เป็นปทัฏฐานที่สัมผัสได้^{๑๐๑} มีความรู้สึกในการรับรู้ด้วยอารมณ์ที่มากกระทบกับทวารทั้ง ๖ ไม่ว่าจะอารมณ์ดีหรือไม่ดี ชอบหรือไม่ชอบก็ตาม อารมณฺ์เหล่านี้เกิดขึ้นต่อร่างกายและจิตใจของเราทั้งสิ้น ร่างกายประกอบไปด้วยกาย (รูป) ใจ (นาม) ดังนั้น วิญญาณจึงมีผลกระทบเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยของนามรูป

ดังนั้น ชั้นที่ ๕ หมายถึง กอง กลุ่ม พวก ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายของเราที่มาประชุมรวมกัน เป็นเพียงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นกับร่างกายของมนุษย์เท่านั้น ประกอบด้วย รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น โดยมีเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้นมาจากมหาภูตรูป ๔ และผัสสะที่ทำให้เกิดขึ้น เมื่อเกิดแล้วก็เข้าไปยึดติดว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เหตุปัจจัยเช่นนี้จึงมีการเกิดขึ้นของชั้นที่ ๕ และมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นสามารถเกิดขึ้นได้ตามโอกาสหรือลักษณะต่าง ๆ เมื่อปุถุชนเข้าไปยึดติดในอารมณ์ที่มากกระทบทางทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ต่อมาจิตก็ปรุงแต่งเกิดการเสวยอารมณ์ พอใจ หรือไม่พอใจ สุขหรือทุกข์ เป็นต้น ตามเหตุปัจจัยทำให้บุคคลมีความยึดมั่นถือมั่นสืบต่อกันมาเรื่อย ๆ ที่เราเรียกว่า อุปาทานชั้น เหตุปัจจัยดังกล่าวทำให้เกิดทุกข์ กล่าวคือเป็นทุกข์เพราะมีชั้นนั่นเอง

สรุปว่า รูปทั้งหมดไม่เป็นเหตุ ไม่มีเหตุ ประกอบด้วยเหตุ มีปัจจัยและถูกปัจจัยปรุงแต่ง เวทนาประกอบด้วยผัสสะสัญญาชั้นประกอบด้วยผัสสะสังขารชั้นประกอบด้วยจิตที่เกิดแต่มโน วิญญาณธาตุสัมผัส วิญญาณประกอบด้วยผัสสะ เป็นกุศล อกุศล อัปยาคฤต สัมผัสด้วยสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนามี เป็นอารมณ์สังโยชนฺ์ ไม่เป็นอารมณ์สังโยชนฺ์ก็มี เป็นเหตุให้ถึง ปฏิสนธิและจตุตถภูมิ เป็นเหตุให้ถึงนิพพานก็มี มีปริตตะ มหัคคตะ อัปปมาณะเป็นอารมณ์ก็มี ด้วยอาการอย่างนี้

^{๑๐๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๔๙/๙๕-๙๗.

^{๑๐๑} พระดับปลิว ราชูล, พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร, แปลโดย ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๗.

๒.๖ ลักษณะของขั้น ๕ ในขั้นวิภังค์

๑) รูป หมายถึง สิ่งที่แตกสลาย^{๑๐๒} สภาวะที่แปรปรวนแตกสลายเพราะปัจจัยต่าง ๆ อันขัดแย้ง ร่างกายและส่วนประกอบฝ่ายวัตถุพร้อมทั้งพฤติกรรมและคุณสมบัติของมัน^{๑๐๓} (พฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย) สิ่งที่ต้องสลายไปเพราะปัจจัยต่าง ๆ อันขัดแย้ง สิ่งที่เป็นรูปร่างพร้อมทั้งลักษณะอาการของมันและส่วนของร่างกาย^{๑๐๔} เป็นสภาวะที่ประกาศสภาพของตน เป็นสภาพที่ถึงความเปลี่ยนแปลงไปเพราะความเย็น ความร้อน ความหิวกระหาย เป็นต้น สิ่งที่ชำรุดทรุดโทรม สิ่งที่แปรผันได้ ลักษณะเสื่อมสลายสิ้นไป สิ่งที่เป็นรูปร่างพร้อมลักษณะของมัน^{๑๐๕}

รูป ตามนัยแห่งอภิธรรม สามารถจำแนก ได้ ๒๘ อย่าง คือ

(๑) มหาภูตรูป ๔ หรือ ธาตุ ๔ เป็นรูปใหญ่ และปรากฏชัดเจน ดังมีวจนัตถะ แสดงว่า อุปาทินนานุปาทินนสนตานิสุ สลกขณโต สสมภารโต จ มหนตานิ หุตวา ภวนติ ปาตุภวนตีติ = มหาภูตานิ คือ ธาตุ ๔ ได้แก่ ปฐวี (ดิน) อาโป (น้ำ) เตโช (ลม) และ วาโย (ไฟ) ซึ่งเป็นธาตุในลักษณะที่คนทั่วไปจะเข้าใจและใช้ให้เกิดประโยชน์ในการเจริญกรรมฐาน เป็นต้น

(๒) อุปาทายรูป ๒๔ เป็นรูปที่อาศัย เป็นรูปที่เกิดสืบเนื่องจากมหาภูตรูป ๔ หรือรูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด ดังมีวจนัตถะ แสดงว่า มหาภูตานิ อุปาทาย ปวตตํ รูปนติ = อุปาทายรูป ได้แก่ ปสาทรูป ๕ (ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ) โคจรรูปหรือวิสัยรูป (รูปที่เป็นอารมณ์ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ) ภาวรูป ๒ (ความเป็นหญิงชาย) หทยรูป (หัวใจ) ชีวิตรูป (ภาวะที่รักษารูปให้เป็นอยู่) อาหารรูป (อาหารที่กินแล้วเกิดโอชา) ปริจเฉทรูป (อากาศธาตุ) วิญญูติรูป ๒ (การรู้เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางกายและทางวาจา) วิการรูป ๕ (ความเบา ความหนัก ความอ่อน ความควรแก่งาน ความดีในการงาน) และลักษณะรูป ๔ (ความเติบโตขึ้นได้ การสืบต่อได้ ความทรุดโทรมได้ ความสลายไม่ยั่งยืน)^{๑๐๖}

รูปทั้ง ๒๘ เมื่อนำมาจำแนกจัดเป็นประเภทแล้ว ยังแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่ นิพผันนรูป ๑๘ และ อนิพผันนรูป ๑๐ โดยจำแนกได้ดังนี้ (แสดงไว้ในผนวก ก) (๑) นิพผันนรูป ๑๘ เป็นรูปปรมาณูแท้ ๆ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ ปสาทรูป ๕ วิสัยรูป ๗ ภาวรูป ๒ หทยรูป ชีวิตรูป และ อาหารรูป และ (๒) อนิพผันนรูป ๑๐ เป็นรูปที่ไม่ใช่ปรมาณูแท้ ได้แก่ ปริจเฉทรูป วิญญูติรูป ๒ วิการรูป ๕ และ ลักษณะรูป ๔^{๑๐๗}

^{๑๐๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๒/๔๕.

^{๑๐๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๓๙.

^{๑๐๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๔๒-๓๔๓.

^{๑๐๕} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๖๓.

^{๑๐๖} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมาณูโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๕๐), หน้า ๗๘.

^{๑๐๗} วรรณสิทธิ ไททยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๖ รูปสังคหวิภาค และ นิพพานปรมาณู, หน้า ๙-๑๐.

๒) เวทนาเมื่อว่าโดยลักษณะ เป็นธรรมชาติรู้ทางใจเท่านั้น^{๑๐๘} ที่สัมปยุตด้วยผัสสะ มีเหตุ ไม่มีเหตุก็มี เป็นกุศล หรืออกุศลหรืออภัยากฤตก็มี^{๑๐๙} ความรู้สึกสุข ทุกข์หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะ ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ ความเสวยอารมณ์ ความรู้สึก การเสวยอารมณ์ ความรู้สึก รสอารมณ์ การรับรู้อารมณ์หรือสิ่งที่มากระทบสัมผัสทางประสาททั้ง ๕ แล้วเกิดความรู้สึกจากการกระทบสัมผัสนั้น อย่างไม่อย่างหนึ่งความสุขความทุกข์ที่มันเสวยอยู่ในอารมณ์^{๑๑๐} ลักษณะเสวยอารมณ์^{๑๑๑}

เวทนา ๓ อารมณ์ เวทนาประเภทนี้ จัดตามความแตกต่างของสถานะที่เสวย^{๑๑๒} ดังที่ พระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ ประการนี้ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อุเบกขาเวทนา^{๑๑๓} ได้แก่

- (๑) สุขเวทนา คือ ความรู้สึกสุขสบายทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม
- (๒) ทุกขเวทนา คือ ความรู้สึกทุกข์ ไม่สบายทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม
- (๓) อุทกขมสุขเวทนา คือ ความรู้สึกเฉย ๆ จะสุขก็ไม่ใช่ จะทุกข์ก็ไม่ใช่ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อุเบกขาเวทนา

เวทนา ๕ อารมณ์ความเป็นใหญ่ในการเสวย คือ เวทนาที่เป็นสุขชินทรีย์ที่เป็นทุกขชินทรีย์ ที่เป็นโสมนัสสินทรีย์ ที่เป็นโทมนัสสินทรีย์ ที่เป็นอุเบกขินทรีย์^{๑๑๔} ได้แก่

- (๑) สุข คือ ความสุขความสบายทางกาย
- (๒) ทุกข์ คือ ความทุกข์ ความไม่สบาย เจ็บปวดทางกาย
- (๓) โสมนัส คือ ความแช่มชื่นสบายใจ สุขใจ
- (๔) โทมนัส คือ ความเสียใจ ทุกข์ใจ
- (๕) อุเบกขา คือ ความรู้สึกเฉย ๆ ในเวทนา ๕ นี้เรียกเต็ม ๆ มีอินทรีย์ต่อท้ายก็ได้ เช่น สุขชินทรีย์ เป็นต้น

เวทนา ๖ อารมณ์ คือเวทนาที่เกิดจากสัมผัส ดังที่ปรากฏข้อความในวิภังคสูตร สังยุตตนิกาย นิตานวรรคว่า

- (๑) จักขุสัมผัสสชาเวทนา คือ เวทนาเกิดจากการสัมผัสทางตา
- (๒) โสตสัมผัสสชาเวทนา คือ เวทนาเกิดจากการสัมผัสทางหู
- (๓) ฆานสัมผัสสชาเวทนา คือ เวทนาเกิดจากการสัมผัสทางจมูก
- (๔) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา คือ เวทนาเกิดจากการสัมผัสทางลิ้น

^{๑๐๘} พระอุปติสสเถระจรรยา, **วิมุตติมรรค**, แปลโดย พระราชวรมณี (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๑), หน้า ๒๒๔.

^{๑๐๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๔/๑๔๕.

^{๑๑๐} พระครูปลัดวีระนนท์ วีรนนฺโท, **หัวใจกรรมฐาน**, (ม.ป.ท., ๒๕๕๔), หน้า ๙๓.

^{๑๑๑} ดุราลละเอียดโน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), **วิปัสสนาภูมิ**, หน้า ๖๔.

^{๑๑๒} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ธรรมะภาคปฏิบัติ ๓**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๗.

^{๑๑๓} ดุราลละเอียดโน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๙/๒๗๑.

^{๑๑๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๔/๒๓.

(๕) กายสัมผัสสชาเวทนา คือ เวทนาเกิดจากการสัมผัสทางกาย

(๖) มโนสัมผัสสชาเวทนา คือ เวทนาเกิดจากการสัมผัสทางใจ^{๑๑๕}

๓) สัญญาหมายถึง การกำหนดได้หรือหมายรู้ คือ กำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ (สิ่งที่จิตรับรู้) นั้น ๆ ได้ด้วยการกำหนดหมาย ความจำได้หมายรู้ ลักษณะความจำได้หมายรู้^{๑๑๖} กล่าวคือเป็นความหมายรู้ในอารมณ์ มี ๖ ประการ^{๑๑๗} ได้แก่

(๑) รูปสัญญา ความหมายรูรูปรูป เช่น ดำ แดง เขียว ขาว เป็นต้น

(๒) สัททสัญญา ความหมายรู้เสียง เช่น ดัง เบา ทุ้ม แหลม เป็นต้น

(๓) คันธสัญญา ความหมายรู้กลิ่น เช่น หอมเหม็น เป็นต้น

(๔) รสสัญญา ความหมายรู้รส เช่น หวาน เปรี้ยว ขม เค็ม เป็นต้น

(๕) โณภูมัพพสัญญา ความหมายรู้สัมผัสทางกาย เช่น อ่อน แข็ง หยาบ ละเอียดย ร้อน

เย็น เป็นต้น

(๖) ฐัมมสัญญา ความหมายรู้อารมณ์ทางใจ เช่น งาม น่าเกลียด เทียง ไม่เทียง^{๑๑๘}

นอกจากสัญญา ๖ ประเภท ดังที่กล่าวมาแล้ว ยังมีสัญญาที่ใช้ในการเจริญกรรมฐาน คือ สัญญา ๑๐^{๑๑๙} ได้แก่

(๑) อนิจจสัญญา กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร

(๒) อนตตสัญญา กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง

(๓) อสุภสัญญา กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย

(๔) อาทีนวสัญญา กำหนดหมายโทษทุกข์ของกายอันมีความเจ็บไข้ต่าง ๆ

(๕) ปหานสัญญา กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย

(๖) วิราคสัญญา กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต

(๗) นิโรธสัญญา กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต

(๘) สัพพโลเก อนภิตตสัญญา กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง

(๙) สัพพสงขารesu อนิฏฐสัญญา กำหนดหมายความไม่น่าปรารถนาในสังขารทั้งปวง

(๑๐) อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก

๔) สังขาร หมายถึง สภาพที่ปัจจัยทั้งหลายปรุงแต่งขึ้น สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย ลักษณะปรุงแต่งจิต^{๑๒๐} สภาวะที่ปรุงแต่งของจิต มีจิตเจตนาเป็นตัวนำที่ปรุงแปรการตริตริกนึกคิดในใจ และการ

^{๑๑๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๖.

^{๑๑๖} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๖๔.

^{๑๑๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๔.

^{๑๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๐.

^{๑๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๒๓.

^{๑๒๐} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๖๕.

แสดงออกทางกายวาจาให้เป็นไปต่าง ๆ เป็นตัวการของการกระทำ เรียกว่า เครื่องปรุงของจิต เช่น ศรัทธา สติ หิริ เป็นต้น^{๑๒๑}

ลักษณะกองสังขาร เป็นนามธรรมที่เกิดร่วมกับวิญญาณชั้นใน ขณะที่กำลังรับรู้อารมณ์สังขารชั้น จะปรุงแต่งวิญญาณให้เป็นไปตามตน ซึ่งมีทั้งฝ่ายดี และฝ่ายไม่ดี ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะมานะ ทิฏฐิ อีสสา มัจฉริยะ ถูกกุกจะ สังขารชั้นนี้เป็นฝ่ายอกุศล ส่วนฝ่ายกุศล ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ศรัทธา สติ ปัญญา อโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นต้น สังขารชั้นจึงเป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม สังขารชั้น จึงสงเคราะห์ลงในฝ่ายนาม^{๑๒๒}

สังขาร มีหลายอย่าง ได้แก่ สังขาร ๒ ก็มี สังขาร ๓ ก็มี และสังขาร ๔ ก็มี

สังขาร ๒ ได้แก่

(๑) อุปาทินนสังขาร คือ สังขารที่กรรมยึดครองหรือเกาะกุม ได้แก่ อุปาทินนธรรม

(๒) อนุปาตินนสังขาร คือ สังขารที่กรรมไม่ยึดครองหรือเกาะกุม ได้แก่ อนุปาตินนธรรมทั้งหมด เว้นแต่สังขตธาตุ คือ นิพพาน^{๑๒๓}

สังขาร ๓^{๑๒๔} จำแนกตามทวารที่เกี่ยวข้อง นั่นคือสังขารหรือเจตนาที่ทำให้เกิดการกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจ ได้แก่

(๑) กายสังขาร คือ สภาพการปรุงแต่งการกระทำทางกาย ได้แก่ กายสัญญาเจตนา คือ ความจงใจทางกาย ได้แก่ อัสสาสะ ปัสสาสะ (ลมหายใจออก)

(๒) วจีสังขาร คือ สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางวาจา ได้แก่ วจีสัญญาเจตนา คือ ความจงใจทางวาจา ได้แก่ วิตก และวิจารณ์

(๓) จิตตสังขาร คือ สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจ ได้แก่ มโนสัญญาเจตนา คือ ความจงใจทางใจ ได้แก่ สัญญา และเวทนา

สังขาร ๓ ในหมวดนี้เป็นสังขารจัดอยู่ในปฏิจจสมุปบาทและยังเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสัญญา เวทยินโรธที่ว่าด้วยผู้เข้านิโรธสมาบัติอีกด้วย โดยดำเนินการทางวจีสังขาร กายสังขาร และจิตตสังขารตามลำดับ

สังขาร ๔ ได้แก่

(๑) สังขตสังขาร สังขาร คือ สังขตธรรม ได้แก่ สิ่งทั้งปวงที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่งรูปธรรม ก็ตาม นามธรรมก็ตาม ได้แก่ ในคำว่า อนิจจา วต สงขารา เป็นต้น

^{๑๒๑}ดูรายละเอียดใน คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ธรรมะภาคปฏิบัติ ๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๗๕.

^{๑๒๒}พระปริดา อภิวิโร (บัวสวด), “ศึกษาทุกขเวทนาเพื่อการบรรลุธรรมตามแนวเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๒๖.

^{๑๒๓}ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๗๕.

^{๑๒๔}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๒/๙๗.

(๒) อภิสังขตสังขาร สังขาร คือ สิ่งที่กรรมแต่งขึ้น ได้แก่ รูปธรรมนามธรรมก็ตาม ในภุมิสามที่เกิดแต่กรรม

(๓) อภิสังขรณกสังขาร สังขาร คือ กรรมที่เป็นตัวการปรุงแต่ง ได้แก่ กุศลเจตนาและอกุศลเจตนาทั้งปวงในภุมิสาม ได้แก่ ในคำว่า สังขารตามหลักปฏิจจสมุปบาท

(๔) ปโยคภิสังขาร สังขาร คือ การประกอบความเพียร ได้แก่ กำลังความเพียรทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม^{๑๒๕}

๕) วิญญูณ หมายถึง ธรรมชาติที่รู้แจ้งอารมณ์เฉพาะทาง เพราะรวมธรรมชาติที่มีความรู้แจ้ง (รู้สึกทางทวาร ๖) เป็นลักษณะสั้นทุกอย่างเข้าด้วยกัน ความรู้แจ้งหรือธาตุรู้ (วิญญูณธาตุ) และระบบการรับรู้ของจิตหลังจากที่ได้สัมผัสกับอารมณ์ หรือสิ่งที่มากระทบ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกายและการรู้อารมณ์ทางใจ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ความรู้แจ้งอารมณ์จิตความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายนอกและอายตนะภายในมากระทบกัน^{๑๒๖}

การรับรู้ หรือ ความรู้ในอารมณ์ มีได้ ๖ ทาง^{๑๒๗} ได้แก่

(๑) จักขุวิญญูณ เป็นการรับรู้หรือความรู้อารมณ์ทางตา คือ รู้อุปด้วยตา (เห็น)

(๒) โสตวิญญูณ เป็นการรับรู้อารมณ์หรือความรู้อารมณ์ทางหู คือ รู้เสียงด้วยหู (ได้ยิน)

(๓) ชานวิญญูณ เป็นการรับรู้อารมณ์หรือความรู้อารมณ์ทางจมูก คือ รู้กลิ่นด้วยจมูก (ได้กลิ่น)

(๔) ชิวหาวิญญูณ เป็นการรับรู้อารมณ์หรือความรู้อารมณ์ทางลิ้น คือ รู้รสด้วยลิ้น (รู้รส)

(๕) กายวิญญูณ เป็นการรับรู้อารมณ์หรือความรู้อารมณ์ทางกาย คือ รู้ไผ่ภูฏัพพะด้วยกาย (รู้สึกกายสัมผัส)

(๖) มโนวิญญูณ เป็นการรับรู้อารมณ์หรือความรู้อารมณ์ทางใจ คือ รู้ไผ่ภูฏัพพะด้วยใจ (รู้ความนึกคิด)^{๑๒๘}

วิญญูณที่ถูกปรุงแต่งโดยสังขารหรือถูกอวิชชาปรุงแต่งเป็นความรู้สึกทางอายตนะและวิญญูณนี้จะเปลี่ยนชื่อไปตามอายตนะนั้น ๆ เช่น วิญญูณทางตา วิญญูณทางหู แล้ววิญญูณเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า นามรูปขึ้น และทำหน้าที่รู้แจ้งต่ออารมณ์ทั้งหกทั้ง ๒ มีหน้าที่เกี่ยวกับการรับอารมณ์ รู้สึกอารมณ์ เสวยอารมณ์ พิจารณาอารมณ์ และกักลูกเคล้าอยู่กับอารมณ์ จนกว่าจะสำเร็จรูปเป็นเวทนา สัญญา สังขาร และกรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศลขึ้น^{๑๒๙}

^{๑๒๕} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๓.

^{๑๒๖} ดูรายละเอียดใน พระครูปลัดวีระนนท์ ธีรนนฺโท, หัวใจกรรมฐาน, หน้า ๙๔.

^{๑๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๑/๙๖.

^{๑๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๘.

^{๑๒๙} พระอริการบรลือ ลกฺขโณ (พรมน้อย), “ศึกษาสภาวะเกิดดับของวิญญูณขั้นธในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๘๗.

สรุปว่า ชั้น ๕ เป็นสภาวะที่ประกอบอยู่ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์ซึ่งประกอบด้วย รูป มีสภาพลักษณะที่แปรเปลี่ยน เสื่อมสลายไป ไม่คงทนถาวร เวทนา เป็นการเสวยอารมณ์ว่าสุข ทุกข์ และไม่สุขไม่ทุกข์ (วางเฉย) ต่ออารมณ์นั้น ๆ สัญญา เป็นการจำได้หมายรู้ในสภาวะที่เกิดขึ้นมาแล้ว สังขาร เป็นการปรุงแต่งของจิตที่เกิดขึ้นจากการสัมผัส หรือการถูกรบกวน หรือเกิดขึ้นจากกรรมของแต่ละบุคคลโดยมีเจตนาเป็นประธาน และประการสุดท้าย คือ วิญญาณ เป็นการรับรู้ในอารมณ์ที่มีสัมผัสทางทวารทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

๒.๗ ความสัมพันธ์ระหว่างชั้นในชั้นวิภังค์

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้แล้วได้เสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ โดยแสดงพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรอันเป็นปฐมเทศนา ในพระสูตรนั้นได้กล่าวถึงอริยสัจ ๔ คือ สัจธรรมหรือความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ ได้แก่ ทุกข์ สาเหตุแห่งทุกข์ การดับทุกข์ และหนทางแห่งการดับทุกข์ ๘ ประการ (อริยมรรค) เห็นได้ว่าแท้จริงแล้ว ชีวิตมนุษย์ คือ ทุกข์ การเกิด แก่เจ็บและตายเป็นทุกข์ ดังปรากฏในพุทธธรรมว่า “ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลก”^{๑๓๐}

ทุกข์สัจจะดังที่กล่าวมาแล้วเกิดขึ้นจากการที่เรามีอุปาทานเข้าไปยึดในร่างกายที่ประกอบด้วยชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งชั้นเหล่านั้นมีความแปรปรวนอยู่ตลอดเวลา คนเราเกิดขึ้นจากการรวมตัวของชั้น ๕ หรือเบญจขันธ์^{๑๓๑} หรือปัญจขันธ์^{๑๓๒} เปรียบเหมือนกับการสร้างปราสาท เกิดขึ้นจากการรวมตัวของเมล็ดทราย ไม่มีปราสาท นอกเหนือจากเมล็ดทรายแล้วไม่มี เช่นเดียวกับที่ไม่มีตัวเราของเรา นอกเหนือไปจากชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ^{๑๓๓} แล้วไม่มี ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า “รูปนามนี้ชื่อว่า ทุกขัง เพราะถูกเบียดเบียนบีบคั้นอยู่เนื่อง ๆ”^{๑๓๔}

การที่จะดับทุกข์หรือชั้น ๕ ได้นั้นจะต้องใช้ปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเท่านั้น จึงจะสามารถเห็นลักษณะของชั้น ๕ และความสัมพันธ์ระหว่างชั้นว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร

ความสัมพันธ์ระหว่างชั้นในชั้นวิภังค์ พระพุทธองค์แสดงการอธิบายว่า รูปชั้นที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทานก็มี ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทานก็มี ชั้น ๔ ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทานก็มี ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือแต่

^{๑๓๐} ชู.จ. (ไทย) ๓๐/๒/๕๑.

^{๑๓๑} นางนงลักษณ์ สະวานนท์, การเข้าถึงพุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ชุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖๖.

^{๑๓๒} ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม เล่ม ๓ ปริเฉทที่ ๗ สมุจยสังคหวิภาค, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๖๙.

^{๑๓๓} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ดวงตาเห็นธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๗.

^{๑๓๔} คุรยละเอียดใน วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๒๖๐.

เป็นอารมณ์ของอุปาทานก็มี ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิวฐิไม่ยึดถือและไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทานก็มี^{๑๓๕}

พระพุทธองค์ยังแสดงในแง่มุมมองปัจจุสมุปบาทเป็นหลักความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของชีวิตที่พระพุทธองค์ทรงหยั่งรู้ด้วยพระสัมพันธัญญญาณ ไม่ว่าจะมิพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม หลักปัจจุสมุปบาทก็คงเป็นอยู่อย่างนั้นอย่างเสมอต้นเสมอปลายโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง ในการแสดงปัจจุสมุปบาทนั้นพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงความเป็นไปของปัจจุสมุปบาทไว้ ๒ ลักษณะคือ^{๑๓๖}

๑) ทรงแสดงปัจจุสมุปบาทโดยมีกาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต ที่เป็นภายในตนและภายนอกตน^{๑๓๗} เข้ามาเกี่ยวข้องหรือแบบข้ามภพข้ามชาติ (ตามบัญญัติทางโลก) การแสดงลักษณะนี้มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ฝ่ายพระสูตร ดังนั้น จึงเรียกรูปแสดงลักษณะนี้ว่าเป็นการแสดงตามนัยพระสูตร (สูตรต้นตภาขณีนัย)

๒) ทรงแสดงปัจจุสมุปบาทที่เกิดขึ้นในขณะจิตเดียวที่เป็นปัจจุบันโดยไม่มีกาลทั้ง ๓ เข้ามาเกี่ยวข้อง การแสดงลักษณะนี้มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิภังค์เท่านั้น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระอภิธรรมปิฎก ดังนั้น จึงเรียกรูปแสดงลักษณะนี้ว่าเป็นการแสดงตามนัยพระอภิธรรม (อภิธรรมภาขณีนัย)

ดังนั้น การศึกษาปัจจุสมุปบาทตามนัยพระสูตร (สูตรต้นตภาขณีนัย) เป็นลำดับแรก เพื่อให้เข้าใจความหมาย องค์ธรรม และสภาวะลักษณะของปัจจุสมุปบาท อันจะนำไปสู่ความเข้าใจเรื่องกระบวนการทำงานของชีวิตที่ประกอบด้วยจิต เจตสิก รูป (หรือขันธ ๕) ที่เกิดดับสลับต่อข้ามภพข้ามชาติอันหาเบื้องต้นมิได้ ซึ่งต้องเกี่ยวข้องกับจิตลักษณะต่าง ๆ ที่เกิดดับสลับสับเปลี่ยนหมุนเวียนกันมากมาย ดังนั้น นัยนี้จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปัจจุสมุปบาทที่เป็นไปในขณะที่ต่าง ๆ กัน

นอกจากนี้แล้ว ในคัมภีร์พระสูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ขันธ ๕ อาศัยซึ่งกันและกัน ด้วยการเกิดของวิญญูณ นามรูปจึงเกิดขึ้น^{๑๓๘} พระองค์ยังชี้ให้เห็นโทษอย่างยิ่งของการขาดสติสัมปชัญญะ ขาดการสำรวมระวังกายใจที่ทำให้เกิดการประพลิตุจริตทางกายวาจาใจอันเป็นปัจจัยสำคัญของอวิชชา จึงเป็นเหตุให้กิเลส ตัณหา อุปาทาน เกิดด้วยการทำกรรมลงไป ไม่ว่าจะป็นกรรมดี หรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมมีกิเลสเป็นตัวนำพาไปทั้งสิ้น จนถึงความยึดมั่นถือมั่นในกรรม ดังนั้น ตัณหา อุปาทาน จึงเป็นเหตุให้เกิดการอุบัติขึ้นของรูปนาม ขันธ ๕ เมื่อเกิดขันธ ๕ ความทุกข์ทั้งหลายก็ตามมา^{๑๓๙} แสดงให้เห็นว่า นามขันธมีความสัมพันธ์กันอย่าง

^{๑๓๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๒/๙๙.

^{๑๓๖} วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, “ศึกษาวิเคราะห์ปัจจุสมุปบาทในแนวปรมาตถสังขะ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๙๒.

^{๑๓๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒-๔/๑-๒.

^{๑๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๐/๙๕.

^{๑๓๙} พระกิตติธัช ถาวรธมโม (ดีสารี), “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๑๔.

ใกล้ชิดและสงอิทธิพลเป็นปัจจัยแก่กันและกัน การเกิดขึ้นของนามชั้นทั้งสี่เหล่านั้น ตามปกติจะดำเนินไปตามกระบวนการ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์โดยอ้อมหมายรู้ อารมณ์นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์โดยอ้อมตริกอารมณ์นั้น บุคคลตริกอารมณ์โดยอ้อมคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้น บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์ได้เพราะความคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้น เป็นเหตุแง่ต่าง ๆ แห่งปัญจสัญญา ย่อมครอบงำบุรุษในธรรมารมณ์ทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางใจ ทั้งที่เป็นอดีตอนาคตและปัจจุบัน^{๑๔๐}

ตัวอย่างเช่น นาย ก ได้ยินเสียงระฆังกังวาน (หู+เสียง+วิญญาณหู) รู้สึกสบายหู สบายใจ หมายรู้ว่าเป็นเสียงไพเราะว่าเป็นเสียงจากระฆัง เสียงระฆังอันไพเราะ ชอบเสียงนั้น อยากฟังเสียงนั้น อีก คิดจะไปตีระฆังนั้น อยากได้ระฆังนั้น คิดจะไปซื้อระฆังอย่างนั้น คิดจะลักระฆังใบนั้น เป็นต้น อาการเช่นนี้เป็นสังขารการปรุงแต่งของจิต

พึงสังเกตได้ว่าในกระบวนการต่าง ๆ นั้น เวทนามีบทบาทสำคัญมาก เวทนาจะเป็นตัวล่อและชักจูง เหมือนผู้คอยเสนอให้เอาหรือไม่เอาหรือหลีกเลี่ยงอะไร สัญญาเหมือนผู้สะสมเก็บข้อมูลหรือวัตถุดิบ สังขารเหมือนผู้นำเอาข้อมูลหรือวัตถุดิบนั้นไปปรุงแปรเตรียมทำการ วิญญาณเหมือนเจ้าของกิจการ ใครจะทำอะไรคอยรับรู้ไปหมด เป็นทั้งผู้เปิดโอกาสให้มีการทำงานและเป็นผู้รับผลของการทำงาน^{๑๔๑}

โกเอ็นก้า อธิบายว่า สังขารเป็นส่วนที่ปรุงแต่ง เมื่อเสียงมากระทบหูเป็นคำพูด เป็นคำสรรเสริญที่ดี รู้สึกเป็นสุข เราก็เริ่มชอบมัน หรือมิเช่นนั้น เมื่อมีเสียงมากระทบเป็นคำพูด คำด่าทอที่ไม่ดี ก็จะมีรู้สึกเป็นทุกข์และเราก็จะเริ่มไม่ชอบทุกทวารอันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ล้วนมีกระบวนการรับรู้อย่างเดียวกัน ในทำนองเดียวกันเมื่อความคิดหรือจินตนาการมากระทบใจ ความรู้สึกก็จะเกิดขึ้นกับร่างกายเหมือน ๆ กันว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ ก็จะมีการปรุงแต่งว่าชอบหรือไม่ชอบ ซึ่งในขณะนั้นความรู้สึกชอบก็จะพัฒนาเป็นโลภะ และความไม่ชอบก็จะพัฒนาเป็นโทสะ ถึงขั้นนี้คนเราก็จะเริ่มผูกปมเงื่อนขึ้นภายในตนเองแล้ว^{๑๔๒}

การเกิดดับของชั้น ๕ เกิดทุกครั้ง หูได้ยินเสียง เกิดชั้น ๕ แล้วได้ยินเสียง เสียงเป็นรูป สิ่งที่เห็นได้เป็นรูป เสียงเป็นรูป ใจที่เข้าไปรู้ว่าเป็นเสียงนั้นเป็นนาม เป็นรูปกับนาม แล้วเสียงพอใจ ไม่พอใจ เป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นเวทนา ฟังเสียงแล้วเกิดจินตนาการมโนภาพขึ้น เสียงนี้หน้าตาคงหล่อ เสียงนี้หน้าตาคงแก่ นันปรุงแต่งทางจิตใจ เสียงนี้เป็นเสียงที่ไพเราะจำได้คือสัญญา มันเกิดครั้งเดียวลัดมือเดียวเรียกว่าข้างกระพ้อหูงูแลบลิ้น ไก่กระพ้อปีก เป็บเดียวหรือฟ้าแลบ ชั้น ๕ เกิดดับปรากฏตอนกระทบผู้ปฏิบัติต้องตามดู ตามรู้ ตามเห็นจดจ่อต่อเนื่องเป็นเส้นด้าย ก็จะเห็นการเกิดขึ้นของชั้น ๕ เห็นการดับไปของชั้น ๕ เห็นการตั้งอยู่ของชั้น ๕ ที่มีความสัมพันธ์กันดี

^{๑๔๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๔.

^{๑๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีธัมม์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๒-๒๓.

^{๑๔๒} โกเอ็นก้า, **ธรรมบรรยายหลักสูตร ๑๐ วัน ฉบับย่อ**, แปลโดย สุทธิ ชโยดม, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์ดี, ๒๕๔๙), หน้า ๔๖-๔๗.

สรุปว่า ชั้น ๕ เกิดขึ้นได้ด้วยการทำหน้าที่ของตนเองโดยเริ่มตั้งแต่วิญญาณเป็นตัวที่รับรู้ ในอารมณ์ที่มารกระทบสัมผัส ตากระทบเข้าไปเห็นเป็นรูป จิตที่เข้าไปรับรู้ในรูปทำให้เกิดความพอใจ ไม่พอใจที่เป็นเวทนาขึ้น เมื่อเวทนาเกิดขึ้นแล้วจิตก็จำได้ว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้เคยผ่านมาในความนึกคิดของเรา แล้วจำได้อย่างดีเป็นสัญญา หลังจากนั้นจิตก็ปรุงแต่งต่อไปอีก เป็นชอบไม่ชอบเป็นสังขาร การเกิดขึ้นของสภาวะดังกล่าวล้วนเป็นความสัมพันธ์กันเป็นเหตุเป็นปัจจัยซับซ้อน จึงเกิดความร่วมมือร่วมใจในการเสริมสร้างบุคลิกภาพและกำหนดชะตาชีวิตของแต่ละบุคคลให้เป็นไปต่าง ๆ นานา แตกต่างกันไป ในกระบวนการธรรมดั่งที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าสังขารเป็นตัวปรุงแต่ง และสังขารนั้นยังเป็นตัวเจตนาเป็นตัวแทนของกรรม ดังนั้น กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้แตกต่างออกไป คือ เป็นบุคคลที่ต่ำทรามและเป็นบุคคลที่ประเสริฐ หมูสัตว์เหล่านั้นเป็นไปเพราะกรรมของตน

๒.๘ สรุป

วิภังค์ เป็นคัมภีร์ที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ แปลว่า แจกแจงหรือจำแนกความ คือ อธิบายหลักธรรมสำคัญ ๆ เช่น ชั้น ๕ आयตนะ อริยสัจ ปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น โดยแยกแยะรายละเอียด การกระจายออกไปให้เห็นปรากฏทุกแง่มุมจนชัดเจนจบเป็นเรื่อง ๆ อธิบายเรื่องใดเรียกว่าวิภังค์ของเรื่องนั้น เช่น อธิบายเรื่องชั้น ๕ ก็เรียกว่า ชั้นวิภังค์ เป็นต้น

วิธีการอธิบายวิภังค์ในพระอภิธรรมปิฎก มีการแบ่งเป็น ๑๘ วิภังค์ ได้แก่ ชั้นวิภังค์ (การจำแนกชั้น) เป็นต้น ดำเนินไปอย่างมีระเบียบแบบแผน ไม่มีความลักลั่น ไม่มีความเก้อกล่น กระจัดกระจายพูดไปที่ละแง่ ๆ เพื่อให้ได้ความหมายและทราบรายละเอียดต่าง ๆ ปรากฏออกมาชัดเจนแทบทุกเรื่องหรือแทบทุกวิภังค์ จะมีการอธิบายตามลำดับขั้นตอนคล้ายคลึงกัน คือ แบ่งเป็น ๓ นัย ได้แก่ ๑) สุตตันตภาซนีย์ย์ จำแนกความแบบพระสูตรหรือตามแนวพระสูตร ๒) อภิธรรมภาซนีย์ย์ จำแนกความอภิธรรมหรืออธิบายตามแนวพระอภิธรรม ๓) ปัญหาปุจฉกะ ภาคถามปัญหา คือ ตั้งคำถามให้วินิจฉัยเรื่องนั้นตามหลักมาติกา

ชั้นวิภังค์ เป็นวิภังค์แรกของคัมภีร์วิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจัดลำดับไว้เป็นลำดับแรก เพราะวิภังค์นี้เหมาะสมสำหรับบุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลมเนื่องจากว่าบุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลมนั้น เป็นประเภทบุคคลที่มีเชี่ยวชาญรวดเร็วต่อการรับรู้ เพียงแต่แสดงหัวข้อธรรมมารกระทบหูก็สามารถเข้าใจเนื้อหาของธรรมนั้นได้โดยทะลุปรุโปร่ง จึงเป็นวิภังค์ที่เหมาะสมสำหรับการฟังธรรมโดยย่อ ๆ และบุคคลเหล่านี้มักเป็นผู้ที่นิยมธรรมสั้น ๆ เป็นส่วนมาก เหตุผลที่พระองค์ทรงพิจารณา นำเอาชั้นวิภังค์ที่เป็นปรมาตธรรมทั้งหมดมาแสดงไว้โดยย่อก่อนวิภังค์อื่น ๆ เพราะตามธรรมดาชาวโลก มักจะเห็นว่าสิ่งไหนที่สามารถกระทำสำเร็จได้อย่างรวดเร็วก็มักจะกระทำก่อนเป็นสิ่งแรกแล้ว จึงค่อย ๆ ทำสิ่งทีสำเร็จช้าภายหลัง

ชั้น ๕ หรือเบญจชั้นในชั้นวิภังค์ เป็นกองแห่งรูปและนามธรรม ๕ ที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวมซึ่งบัญญัติ เรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นต้น ส่วนประกอบห้าอย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต ได้แก่ รูปชั้น ๕ เวทนาชั้น ๕ สัญญาชั้น ๕ สังขารชั้น ๕ และวิญญาณชั้น ๕ ส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ ความรู้อารมณ์ทางอายตนะทั้ง ๖ มีการเห็นและได้ยิน เป็นต้น ได้แก่ วิญญาณ ๖ ชั้น ๕ ย่อลงมาเป็น ๒ คือ รูปกับนาม รูปจัดเป็นรูป ๑ นามจัดเข้าไว้ในปรมาตธรรม ๔ คือ วิญญาณชั้นจัดเป็น

จิต เวทนาชั้น สัญญาชั้นและสังขารชั้นจัดเป็นเจตสิก รูปชั้นจัดเป็นรูป ส่วนนิพพานจัดเป็นชั้นวิมุตติ คือพ้นจากชั้น ๕

พระผู้มีพระภาคตรัสว่าชั้นและอุปาทานชั้น (ชั้นทั้ง ๕ เป็นอารมณ์ของอุปาทานกิเลส จึงชื่อว่าอุปาทานชั้น) ไว้ในอภิธรรม โดยพระองค์ทรงแสดงชั้น ๕ เป็น ๒ นัย คือ นัยแห่งพระสูตร และนัยแห่งพระอภิธรรม และยังแสดงลักษณะชั้นไว้มี ๑๑ ประการ คือ อดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด ประณีต โกลและไกล้ จากนั้นก็แจกออกทีละชั้น เช่น รูปอดีต เวทนาดิต สัญญาอดีต สังขารอดีต และวิญญาณอดีต ได้แก่อะไรบ้าง เช่น รูปอดีตก็คือ รูปที่ดับไปแล้ว เป็นต้น

ชั้นทั้ง ๕ มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดด้วยการทำหน้าที่ของตนเอง โดยเริ่มตั้งแต่วิญญาณเป็นตัวที่รับรู้ในอารมณ์ที่มากกระทบสัมผัส ตากระทบเข้าไปเห็นเป็นรูป จิตที่เข้าไปรับรู้ในรูปทำให้เกิดความพอใจ ไม่พอใจที่เป็นเวทนาชั้น เมื่อเวทนาเกิดขึ้นแล้วจิตก็จำได้ว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้เคยผ่านมาในความนึกคิดของเราแล้ว จำได้ว่าเป็นอย่างไร เป็นอย่างไร หลังจากนั้นก็ปรุงแต่งต่อไปอีกเป็นชอบบ้าง เป็นไม่ชอบบ้าง การเกิดขึ้นของสภาวะดังกล่าวล้วนเป็นความสัมพันธ์ทำหน้าที่ของกันและกัน เป็นเหตุเป็นปัจจัยซับซ้อนสืบเนื่องกันมา กายและจิตจึงเกิดความร่วมมือร่วมใจในการเสริมสร้างบุคลิกภาพและกำหนดชะตาชีวิตของแต่ละบุคคลให้เป็นไปต่าง ๆ นานา แตกต่างกันไปในกระบวนการธรรมดังกล่าว จะเห็นได้ว่าสังขารเป็นตัวปรุงแต่ง และยังเป็นตัวเจตนา เป็นตัวแทนของกรรม เป็นตัวทำกรรม เป็นเหตุให้เกิดภพ เกิดชาติ วนเวียนอยู่ในวัฏฏทุกข์ไม่มีวันจบวันสิ้นในสังสารวัฏ

บทที่ ๓

โครงสร้างและเนื้อหาของคัมภีร์ชั้นธวารวรรค

ชั้นธวารวรรค จัดเป็นเล่มที่ ๓ สังยุตตนิกายของพระสุตตันตปิฎกที่ประมวลธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ที่ทรงแสดงให้เหมาะแก่บุคคล สถานที่ โอกาส และเหตุการณ์ต่าง ๆ นอกจากนี้ยังจัดประมวลพระสูตรออกเป็นกลุ่ม คือ ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องเดียวกันหรือที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเดียวกันเข้ารวมไว้ในกลุ่มเดียวกัน เรียกวิธีการประมวลนี้ว่า “สังยุต” เช่น ชั้นธสังยุต เป็นต้น ซึ่งเป็นชื่อกลุ่มพระสูตรที่ประมวลเป็นเรื่อง ๆ จัดรวมไว้ตามวรรค ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาเฉพาะเรื่องชั้น ๕ ที่ปรากฏในชั้นธสังยุตแห่งชั้นธวารวรรค

- ๓.๑ ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชั้นธวารวรรค
- ๓.๒ โครงสร้างและเนื้อหาของคัมภีร์ชั้นธวารวรรค
- ๓.๓ ความหมายของชั้นธสังยุต
- ๓.๔ ประเภทของชั้น ๕ ในชั้นธสังยุต
- ๓.๕ เหตุปัจจัยของการเกิดชั้น ๕ ในชั้นธสังยุต
- ๓.๖ ลักษณะของชั้น ๕ ในชั้นธสังยุต
- ๓.๗ ความสัมพันธ์ระหว่างชั้นในชั้นธสังยุต

๓.๑ ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ชั้นธวารวรรค

๓.๑.๑ ที่มาคัมภีร์ชั้นธวารวรรค

พระสุตตันตปิฎก ถือได้ว่าเป็นแหล่งการศึกษาพระสูตรหรือพระธรรมเทศนามากที่สุด ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่บุคคลต่าง ๆ ในเวลาและสถานที่แตกต่างกัน เป็นรูปคำสนทนาโต้ตอบบ้าง คำบรรยายธรรมบ้าง เป็นรูปร้อยกรองบ้าง ร้อยแก้วบ้าง ร้อยแก้วผสมร้อยกรองบ้าง ตลอดถึงเทศนาของพระสาวกสำคัญบางรูป^๑ ตลอดจนบทประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา รวมคำสอนที่นับเป็นธรรมชั้นที่สั่งได้ ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้น แบ่งเป็น ๕ นิกาย คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย มีอักษรเรียกย่อว่า ที, ม, ส, อ, ข.^๒ เป็นหัวใจพระสูตร สำหรับคัมภีร์สังยุตตนิกาย ชั้นธวารวรรค แสดงหลักธรรมคำสั่งสอนเกี่ยวกับชั้น ๕ ล้วน ๆ มี “ชั้นธสังยุต” เป็นต้น

^๑ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันสันติธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๓.

^๒ ศาตราจารย์ มหาวิทาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสุตตันตปิฎก ฉบับปรับปรุง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๒.

สังยุตตนิกาย มีความหมายว่า หมวดประมวล คือ เป็นชื่อนิกายหนึ่งของพระสุตตันตปิฎก ที่จัดรวมเป็นกลุ่มตามเนื้อหา ประมวลเหตุการณ์ เรื่องราว พุทธภาษิต สวากภาษิต เป็นนิกายที่ ๓ ในจำนวน ๕ นิกาย ดังกล่าวมา การประมวลเรื่องประเภทเดียวกันไว้เป็นหมวดหมู่เดียวกัน เรียกว่า สังยุตต์หนึ่ง ๆ ตามเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน หรือตามหัวข้อหรือบุคคลที่เกี่ยวข้อง รวม ๕๖ สังยุตต์ มี ๗,๗๖๒ พระสูตร จัดเป็นเล่มหนังสือได้จำนวน ๕ เล่ม ได้แก่ ๑) เล่ม ๑๕ สคาถวรรค ๒) เล่ม ๑๖ นิทานวรรค ๓) เล่ม ๑๗ ชั้นธวารวรรค ๔) เล่ม ๑๘ สหายตนวรรค ๕) เล่ม ๑๙ มหาวารวรรค^๓ ซึ่งประกอบด้วยพระสูตรเป็นจำนวนมาก แต่ละพระสูตรก็มีสาระสำคัญที่แตกต่างกันออกไป

คัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก ได้อธิบายสรุปสาระที่เป็นลักษณะสำคัญของพระสุตตันตปิฎกออกเป็นลักษณะ ๕ นัย ได้แก่ ๑) เป็นโวหารเทศนา คือการแสดงธรรมยกย่ำสำนวนให้เหมาะสมแก่จริตอัธยาศัยของผู้ฟัง ๒) เป็นยถาอนุโลมสาธนะ คือสอนโดยอนุโลมแก่จริต อัธยาศัยของผู้ฟังที่ต่างกัน ๓) เป็นทิวฏฐินิเวณกถา คือถ้อยคำที่สอนให้ผ่อนคลายทิวฏฐิคือความเห็นผิด ๔) เป็นอธิจิตตสิกขา คือข้อศึกษาสมาธิขั้นสูง ๕) เป็นปริยฎฐานปทาน คือเครื่องละกิเลสอย่างกลาง อันริ้งรัดจิต ได้แก่ นิเวรณํ คือกิเลสอันกั้นจิตไม่ได้เป็นสมาธิ^๔

ชั้นธวารวรรค จัดเป็นเล่มที่ ๓ ของสังยุตตนิกาย มีทั้งหมด ๑๓ สังยุตต์ แปลตามศัพท์ว่า หมวดว่าด้วยวาระเกี่ยวกับชั้นหรือประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับชั้น^๕ เป็นคัมภีร์ประมวลพระธรรมเทศนามีเนื้อหาเดียวกันเข้าด้วยกัน พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เหมาะแก่บุคคล สถานที่ โอกาส และเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มีเรื่องราวประกอบ แสดงการประมวลพระสูตรที่จัดเป็นหมวดหมู่ ซึ่งมีชื่อตามเนื้อหาได้อย่างเหมาะสม พระธรรมสังคิติกาศาจารย์จึงได้ตั้งชื่อว่า ชั้นธวารวรรค นอกจากนี้ ท่านยังจัดประมวลพระสูตรเหล่านี้ออกเป็นกลุ่ม ๆ กลุ่มละเรื่อง คือ ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องเดียวกันหรือที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเดียวกันเข้ารวมไว้ในกลุ่มเดียวกัน เรียกวิธีการประมวลนี้ว่า “สังยุตต์”^๖ เช่น ชั้นธสังยุตต์ เป็นต้น ซึ่งเป็นชื่อกลุ่มพระสูตรที่ประมวลเป็นเรื่อง ๆ

สำหรับชั้นธสังยุตต์ เป็นสังยุตต์แรกของชั้นธวารวรรคที่แสดงความหมาย ประเภท เหตุปัจจัย ลักษณะความสัมพันธ์ของชั้นธได้อย่างชัดเจน เช่น พระพุทธองค์อธิบายจุดหมายของการเจริญสมาธิเพื่อจิตตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่นแล้วจะรู้จักความจริง คือ ความเกิดและความดับแห่งชั้นธ^๗ หรือแสดงให้เห็นว่า วิญญาณเข้าไปอาศัยรูป เวทนา สัญญา สังขาร จึงเสวยความเพลิดเพลินและเจริญองกามได้ ถ้าละความกำหนดในชั้นธทั้ง ๕ ได้ วิญญาณก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญองกามไม่ได้ ทำให้หลุดพ้นได้ในที่สุด^๘

^๓ คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกศึกษา ฉบับปรับปรุง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๓๕.

^๔ คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **วรรณคดีบาลี**, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๗-๒๘.

^๕ ส.ส (ไทย) ๑๕/บทนา/๘.

^๖ ดุราลัยละเอียดยใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/บทนา/๔๗.

^๗ ดุราลัยละเอียดยใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕/๑๗-๑๙.

^๘ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๓/๗๕-๗๖.

สรุปว่า ชั้นธวารวรรค กล่าวด้วยเรื่องชั้นที่มาประชุมรวมกันขึ้นตามวาระ และหลักธรรม คำสอนเกี่ยวข้องกับชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นคัมภีร์ที่ ๓ ปรากฏอยู่ในสังยุตตนิคาย เล่ม ๑๗ ของพระไตรปิฎก ประมวลพระธรรมเทศนาที่มีเนื้อหาเรื่องราวประกอบของพระพุทธองค์ และพระอริยสาวกแสดงเพื่ออนุโลมไปตามอรรถาธิบายแก่บุคคล ตามสถานที่ โอกาส และเหตุการณ์ต่าง ๆ มีทั้งหมด ๗๑๖ สูตร อีกทั้งมีการรวบรวมเรื่องที่เกี่ยวข้องเนื่องเข้าร่วมไว้ในกลุ่มเดียวกัน เรียกวิธีการประมวลแบบนี้ว่า “สังยุต” มี ชั้นสังยุต เป็นต้น เป็นสังยุตแรกของชั้นธวารวรรคที่แสดงความหมาย ประเภท เหตุปัจจัย ลักษณะความสัมพันธ์ของชั้นได้อย่างชัดเจน

๓.๒ โครงสร้างและเนื้อหาของคัมภีร์ชั้นธวารวรรค

๓.๒.๑ การแบ่งชั้นธวารวรรคในพระสูตรต้นตปิฎก

ในคัมภีร์สังยุตตนิคาย หมายถึง คัมภีร์ที่ประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระอย่างเดียวกัน หรือเกี่ยวข้องกันมารวมกันไว้ในหมวดเดียวกัน มีลักษณะที่พิเศษกว่านิคายอื่น ๆ เพราะหากเปรียบเทียบกับทีมนิคายและมัชฌิมนิคายแล้ว ถือว่าเป็นประมวลพระสูตรที่มีขนาดสั้น ทั้งหมดมี ๕ วรรค ประมวลเป็นเรื่อง ๆ ดังนี้

- ๑) กลุ่มพระสูตรที่มีรูปแบบเป็นคาถาประพันธ์ เรียกว่า สคาถาวรรค มีจำนวน ๒๗๑ สูตร
- ๒) กลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับธรรมที่เป็นต้นเหตุแห่งการเกิดและดับแห่งทุกข์ คือ ปฏิจจสมุพบาท เรียกว่า นิทานวรรค มีจำนวน ๓๓๗ สูตร
- ๓) กลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับชั้น ๕ เรียกว่า ชั้นธวารวรรค มีจำนวน ๗๑๖ สูตร
- ๔) กลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับอายตนะ ๖ เรียกว่า สฬายตนวรรค มีจำนวนทั้งสิ้น ๔๒๐ สูตร
- ๕) กลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับธรรมหมวดใหญ่ คือ โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ และหมวดธรรมที่เกี่ยวข้อง เรียกว่า มหาวรรค มีจำนวน ๑,๐๐๘ สูตร^๙

สำหรับคัมภีร์ชั้นธวารวรรค เป็นคัมภีร์ที่จัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือ ประมวลเป็นเรื่อง ๆ แล้วแบ่งสังยุตออกเป็นแบบต่าง ๆ ต่อไปอีก

การแบ่งสังยุต พระสูตร ๗๑๖ สูตรในชั้นธวารวรรค รวมทั้งหมดมี ๑๓ สังยุต^{๑๐} คือ (๑) ชั้นสังยุต ประมวลเรื่องชั้น (๒) ราชสังยุต ประมวลเรื่องพระราชา (๓) ทิฎฐิสังยุต ประมวลเรื่องทิฎฐิ (๔) โอกกันตสังยุต ประมวลเรื่องข้ามพ้นภูมิปุถุชน (๕) อุปปาตสังยุต ประมวลเรื่องความเกิดขึ้น (๖) กิเลสสังยุต ประมวลเรื่องกิเลส (๗) สาริปุตตสังยุต ประมวลเรื่องพระสารีบุตร (๘) นาคสังยุต ประมวลเรื่องนาค (๙) สุปันณสังยุต ประมวลเรื่องครุฑ (๑๐) คันธัพพกายสังยุต ประมวลเรื่องเทพพวกคันธรรพ (๑๑) วลาหกสังยุต ประมวลเรื่องเทพพวกวลาหก (ผู้ทำให้เกิดเมฆ) (๑๒) วัจจโคตตสังยุต ประมวลเรื่องวัจจโคตรปริพาชก (๑๓) สมานิสสังยุต ประมวลเรื่องสมานิ

^๙ ส.ส (ไทย) ๑๕/บทนำ/๗-๘.

^{๑๐} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๔๘๗-๔๘๘.

การจัดแบ่งสังยุตเป็นแบบต่าง ๆ ในสังยุตทั้ง ๕๖ สังยุตนั้น ท่านยังจัดแบ่งอีก ๓ แบบ คือ ๑) แบ่งสังยุตออกเป็นปณาสก์ คือ หมวด ๕๐ สูตร แล้วแบ่งปณาสก์ออกเป็นวรรค ๒) แบ่งสังยุตออกเป็นวรรค โดยไม่แบ่งออกเป็นปณาสก์ ๓) ไม่มีการแบ่งเป็นปณาสก์หรือเป็นวรรค^{๑๑} ดังนี้

(๑) ชั้นธสังยุต มีทั้งหมด ๑๕๙ สูตร จัดแบ่งเป็นปณาสก์ได้ ๓ ปณาสก์ แต่ละปณาสก์แบ่งเป็นวรรคได้ ๕ วรรค โดยปกติวรรคหนึ่งมี ๑๐ สูตร แต่บางวรรคมีมากกว่า ๑๐ สูตร

(๒) ราชสังยุต มีทั้งหมด ๔๖ สูตร ไม่มีการแบ่งเป็นปณาสก์ แต่แบ่งเป็นวรรคได้ ๔ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง และทิวาสสังยุต มีทั้งหมด ๔๙ สูตร ไม่มีการแบ่งเป็นปณาสก์ แต่แบ่งเป็นวรรคได้ ๔ วรรค วรรคแรกมี ๑๘ สูตร ส่วนอีก ๓ วรรคที่เหลือแต่ละวรรคมี ๒๖ สูตร จัดลำดับแบ่งเป็นวรรค^{๑๒}

(๓) โลกกันตสังยุต อุปาทสังยุต กิเลสสังยุต สาริปุตตสังยุต นาคสังยุต สุปณสังยุต คันธัพพกายสังยุต วลาหกสังยุต วัจนโคตตสังยุต ฆานสังยุต รวม ๑๐ สังยุต ไม่จัดลำดับแบ่งเป็นปณาสก์หรือวรรค^{๑๓}

จากที่ได้กล่าวมา ชั้นธวรรค เป็นประมวลพระสูตรที่มีขนาดสั้น ทั้งหมดมี ๕ วรรค ที่ประมวลเป็นเรื่อง ๆ และจัดแบ่งรูปแบบออกเป็น ๓ คือ ชั้นธสังยุต มีเนื้อหาพระสูตรทั้งหมด ๑๕๙ สูตร ถือว่ามากกว่าสังยุตที่เหลือ จัดแบ่งเป็นปณาสก์และวรรค ส่วนราชสังยุตไม่มีการแบ่งเป็นปณาสก์ แต่แบ่งเป็นวรรคได้ และจำนวนสังยุตที่เหลือไม่จัดเข้ากับปณาสก์และวรรค

๓.๒.๒ การจัดลำดับชั้นธสังยุต

การจัดลำดับชั้นธสังยุตที่ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับชั้น ๕ และธรรมที่เกี่ยวข้องกับชั้นเหล่านี้ มีทั้งหมด ๑๕๙ สูตร จัดแบ่งเป็นปณาสก์ได้ ๓ ปณาสก์ แต่ละปณาสก์แบ่งเป็นวรรคได้ ๕ วรรค โดยปกติวรรคหนึ่งมี ๑๐ สูตร แต่บางวรรคมีมากกว่า ๑๐ สูตร ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ในมูลปณาสก์ ประกอบด้วยนกุลปิตุวรรค อนิจจวรรค ภารวรรค นตุมหากวรรค และอิตตที่ปวรรค มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) นกุลปิตุวรรค

นกุลปิตุวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยนกุลปิตาคหบดี ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ พระสูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

(๑) นกุลปิตุสูตร ว่าด้วยนกุลปิตาคหบดี คือ นกุลปิตาคหบดีเข้าไปทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมให้ฟัง เพราะตนเป็นผู้ชรา มีกายกระสับกระส่ายเจ็บป่วยเป็นประจำ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า แม้กายจะกระสับกระส่ายก็อย่าให้จิตกระสับกระส่าย นกุลปิตาคหบดียังไม่เข้าใจลึกซึ้งเข้าไปถามถึงเหตุที่ทำให้กายหรือจิตกระสับกระส่ายกับท่านพระสารีบุตร พระเถระตอบว่า ถ้ามีสักกายทิฐิ ๒๐ และยึดถือชั้น ๕ กายและจิตก็กระสับกระส่าย ถ้าไม่ยึดถือก็กระสับกระส่าย

^{๑๑}คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสูตรตันตปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: นวสารสินการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๓.

^{๑๒}ส.ช. (ไทย) ๑๗/บทหน้า/๓๕.

^{๑๓}ส.ช. (ไทย) ๑๗/บทหน้า/๓๗.

สักกายทิฎฐิ ๒๐ คือ ความเห็นว่าเป็นกายตน ๒๐ ประการ ได้แก่ เห็นชั้น ๕ ว่าเป็นอัตตา เห็นอัตตาว่ามีชั้น ๕ เห็นชั้น ๕ ในอัตตา เห็นอัตตาในชั้น ๕ (ชั้น ๕ คุณ ความเห็น ๔ อย่าง = ๒๐) ในอรรถกถาสารัตถ์ปกาสินีอธิบายว่า ในที่นี้ท่านประสงค์เอาความที่สรีระนั้นกระสับกระส่ายเพราะพยาธิ เพราะเป็นโรคอยู่เนื่อง ๆ คือเป็นโรคประจำเพราะความเป็นคนแก่ แต่ว่าโดยพิเศษสรีระนั้นย่อมมีความกระสับกระส่าย ๓ ประการ คือ กระสับส่ายเพราะชรา พยาธิ และมรณะ^{๑๔}

(๒) เทวทหสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เทวทหนิคม คือ ภิกษุจำนวนมากเข้าไปทูลลาพระผู้มีพระภาคซึ่งประทับอยู่ที่เทวทหนิคม เพื่อเดินทางไปอยู่ ปัจฉาภูมิชนบท พระองค์รับสั่งให้ไปบอกลาท่านพระสารีบุตรก่อน ท่านพระสารีบุตรจึงแสดงธรรมเกี่ยวกับชั้น ๕ ให้ภิกษุเหล่านั้นฟังเพื่อใช้โต้ตอบวาทะกับบัณฑิตผู้สนใจธรรม^{๑๕} เพื่อแสดงโทษของผู้ไม่ปราศจากราคะและอนิสงส์ของผู้ปราศจากราคะในชั้น ๕ ประการ ไม่เดือดร้อน ไม่คับแค้นใจ ไม่เร่าร้อน^{๑๖}

(๓) หลีททิกานิสสูตร ว่าด้วยหลีททิกานิคหบดี คือ คหบดีขอให้พระมหากัจจายนะอธิบายพระพุทธานุชาตเกี่ยวกับบุคคลผู้ละที่อยู่ ผู้ไม่เที่ยวชานไปหาที่อาศัย ผู้ไม่เหยื่อโยในบ้าน ผู้ว่างจากกาม ผู้ไม่มุ่งหมายอรรถภาพต่อไป และผู้ไม่กล่าวคำขัดแย้ง พระเถระอธิบายเกี่ยวกับชั้น ๕ เช่น บุคคลผู้ละที่อยู่ คือ พระตถาคตผู้ละความพอใจในชั้น ๕ ได้

(๔) ทุติยหลีททิกานิสสูตร ว่าด้วยหลีททิกานิคหบดีขอให้ท่านพระมหากัจจายนะช่วยอธิบายพระพุทธานุชาตเกี่ยวกับสมณพราหมณ์ผู้หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา พระเถระตอบว่า ผู้สิ้นตัณหา (ความทะยานอยาก) ในชั้น (ธาตุ) ๕ ชื่อว่าผู้หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา

(๕) สมานิสสูตร ว่าด้วยสมานิ คือ พระผู้มีพระภาคทรงเห็นภิกษุผู้เสื่อมจากความเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง แล้วทรงทราบว่ามีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง grunnฐานจักถึงความเจริญ^{๑๗} และทรงแสดงอนิสงส์ของการเจริญสมาธิว่า ทำให้จิตตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่น ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง หมายถึงรู้ชัดความเกิดและความดับแห่งชั้น ๕ ตามความเป็นจริง

(๖) ปฏิสลลานสูตร ว่าด้วยการหลีกเร้น คือ พระผู้มีพระภาคทรงเห็นภิกษุผู้เสื่อมจากกายวิเวกแล้ว ทรงทราบว่ามีกายวิเวก grunnฐานจักถึงความเจริญ^{๑๘} และทรงแสดงอนิสงส์ของการหลีกเร้นประกอบความเพียรว่า ทำให้รู้ชัดความเกิดและความดับแห่งชั้น ๕ ตามความเป็นจริง

(๗) อุปาทาปริตัสสนาสสูตร ว่าด้วยความสะดุ้งเพราะถ้อมัน คือ ทรงแสดงความสะดุ้งเพราะถ้อมัน และความไม่สะดุ้งเพราะไม่ถ้อมันให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สติยึดติดอยู่ด้วยสักกายทิฎฐิ และถ้อมันชั้น ๕ แปรผันไปจึงสะดุ้งกลัว ส่วนพระอริยสาวกบอกชัดแจ้งว่าเป็นผู้เข้าถึงธรรมแล้วมีนัยตรงกันข้าม

^{๑๔} ส.ข.อ. (ไทย) -/๑/๓๕๖.

^{๑๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทนำ/๘.

^{๑๖} ส.ข.อ. (ไทย) -/๒/๓๗๐.

^{๑๗} ส.ข.อ. (ไทย) -/๕/๓๗๔.

^{๑๘} ส.ข.อ. (ไทย) -/๖/๓๗๕.

(๘) ทุติยอุปาทาปริตัสสนาสูตฺร มีเนื้อหาค้ำยกัน ต่างแต่ทรงแสดงว่า บุณฺชนผู้ไม่ได้สติบเกิดความสะดวกเพราะถ้อมันขันธ ๕ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา ส่วนอริยสาวกมีนัยตรงกันข้าม^{๑๙}

(๙-๑๑) กาลัตตยอนิจจสุตฺร กาลัตตยทุกขสุตฺร และกาลัตตยอนัตตสุตฺร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยงในกาล ๓...เป็นทุกขในกาล ๓...เป็นอนัตตาในกาล ๓ คือ ทรงแสดงว่า ขันธ ๕ ทั้งที่เป็นอดีตอนาคต และปัจจุบันไม่เที่ยง เป็นทุกข เป็นอนัตตา ซึ่งภิกษุกำหนดว่ารูปที่เป็นอดีตและอนาคตไม่เที่ยงจึงลำบากในปัจจุบัน พระศาสดาทรงทราบอริยาคัยว่าจะตรัสรู้ จึงทรงแสดงพระธรรมเทศนาตามอริยาคัยของบุคคล^{๒๐}

๒) อนิจจวรรค

อนิจจวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ และสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ พระสูตร เป็นไปด้วยอำนาจคำถาม และด้วยอำนาจแห่งผู้มีปัญญาตรัสรู้ได้โดยประการนั้น ๆ^{๒๑} ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

(๑-๓) อนิจจสุตฺร ทุกขสุตฺร และอนัตตสุตฺร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข เป็นอนัตตา คือ ทรงแสดงว่าขันธ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข เป็นอนัตตา พระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สติบเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย คลายกำหนด ย่อมหลุดพ้น^{๒๒}

(๔-๖) ยถนิจจสุตฺร ยังทุกขสุตฺร และยถนัตตสุตฺร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข เป็นอนัตตา คือ ทรงสอนให้พิจารณาด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า ขันธ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข เป็นอนัตตา เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนดและหลุดพ้น

(๗-๙) สเหตุอนิจจสุตฺร สเหตุทุกขสุตฺร สเหตุอนัตตสุตฺร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข เป็นอนัตตาพร้อมทั้งเหตุปัจจัย คือ ทรงแสดงว่าขันธ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข เป็นอนัตตาและเหตุปัจจัยที่ทำให้ขันธ ๕ เกิดขึ้นก็ไม่เที่ยง เป็นทุกข เป็นอนัตตา

(๑๐) อานันทสุตฺร ว่าด้วยพระอานนท คือ ท่านพระอานนททูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ความดับแห่งธรรมเหล่าไหนเรียกว่า นิโรธ ตรัสตอบว่า ความดับแห่งขันธ ๕ คือ พระพุทธองค์อธิบายว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสั้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับไปเป็นธรรมดา^{๒๓}

๓) ภาววรรค

ภาววรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยภาวะ คือ พระพุทธองค์อธิบายเกี่ยวกับเรื่องภาวะ ผู้แบกภาวะ และการวางภาวะ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ พระสูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้^{๒๔}

^{๑๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทหน้า/๘.

^{๒๐} ส.ข.อ. (ไทย) -/๙/๓๗๗.

^{๒๑} ส.ข.อ. (ไทย) -/๑๒-๒๑/๓๗๘.

^{๒๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๒-๑๔/๒๗-๒๘.

^{๒๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๑/๓๓.

^{๒๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทหน้า/๘.

(๑) ภารสูตร ว่าด้วยภาวะ คือ ทรงแสดงว่า ภาวะ ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕ ประการ ผู้แบก ภาวะ ได้แก่ บุคคลชื่อนั้น ตระกูลนั้น การถือภาวะ ได้แก่ ตัณหา ๓ และการวางภาวะ ได้แก่ ความดับ ตัณหา บุคคลยกชั้นภาวะขึ้นในปฏิสนธิแล้วให้ชั้นภาวะ อาบ บริโภค นั่ง นอนบนเตียงและตั้งที่อ่อนนุ่ม บริหาร ๑๐ ปี ๒๐ ปี ๑๐๐ ปีบ้าง จนตลอดชีวิตแล้วทิ้งไป ในขณะที่จติ ยึดเอาชั้นภาวะอื่นในขณะที่ ปฏิสนธิอีก ซึ่งอวิชาเป็นมูลรากของตัณหา และการถอนตัณหาพร้อมทั้งรากด้วยอหัตตผล สำหรับผู้ ออกจากตัณหาได้แล้ว เรียกว่า ผู้ปรินิพพานแล้ว^{๒๕}

(๒) ปริณญาสูตร ว่าด้วยการกำหนดรู้ พระพุทธองค์อธิบายแก่ภิกษุทั้งหลายที่เมือง สาวัตถิ คือ ทรงแสดงว่า ชั้น ๕ เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ เป็นการ กำหนดรู้ในอรรถกถา อธิบายว่า “ปริณญะย” พึงกำหนดรู้ “ปริณญ” ควรกำหนดรู้ “รากกฺขโย” ความ สิ้นราคะ เป็นชื่อพระนิพพานและชื่อว่ากำหนดรู้ล่วงส่วน^{๒๖}

(๓) อภิขานสูตร ว่าด้วยผู้รู้ยิ่ง ในที่นี้รวมถึงผู้ไม่รู้ยิ่งด้วย คือ ทรงแสดงว่า ผู้ไม่รู้ยิ่ง ไม่ กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนด ไม่ละชั้น ๕ เป็นผู้ไม่ควรรสิ้นทุกข์ ส่วนผู้รู้ยิ่ง กำหนดรู้ คลายกำหนด ละชั้น ๕ ได้ จึงเป็นผู้ควรรสิ้นทุกข์

(๔) ฉันทราคสูตร ว่าด้วยการละฉันทราคะ คือ ทรงสอนให้ภิกษุละฉันทราคะในชั้น ๕ พระพุทธองค์ยังแสดงให้เห็นโทษและคุณว่า บุคคลเมื่อไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลาย ไม่ละชั้น ๕ เป็นผู้ไม่ ควรเพื่อความสิ้นทุกข์ ส่วนในด้านคุณมีนัยตรงกันข้าม^{๒๗}

(๕-๗) อัธสาทสูตร ทุตติยอัธสาทสูตร และตติยอัธสาทสูตร ว่าด้วยคุณของชั้น แต่มี รายละเอียดต่างกัน คือ ในอัธสาทสูตร ตรัสถึงความดำริถึงคุณโทษว่า ก่อนที่พระองค์เป็นโพธิสัตว์ ยัง ไม่ได้ตรัสรู้ ได้คิดว่า อะไรหนอเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากชั้น ๕

(๘) อภินันทสูตร ว่าด้วยความเพลิดเพลินชั้น คือ ทรงแสดงว่าผู้ที่เพลิดเพลินชั้น ๕ พ้นจากทุกข์ไม่ได้ ส่วนผู้ไม่เพลิดเพลินในชั้น ๕ ชื่อว่าไม่เพลิดเพลินในทุกข์ ซึ่งพระพุทธองค์กล่าวหาว่า พ้นจากทุกข์ได้

(๙) อุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งชั้น คือ ทรงแสดงว่าความเกิดขึ้นแห่งชั้น ๕ เป็นความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏ นี่เป็นความบังเกิดแห่งทุกข์ ส่วนความดับแห่ง ชั้น ๕ เป็นความดับแห่งทุกข์

(๑๐) อหมูลสูตร ว่าด้วยมูลเหตุแห่งทุกข์ คือ พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ทุกข์คือชั้น ๕ มูลเหตุแห่งทุกข์คือตัณหา^{๒๘} และในอรรถกถาอธิบายว่า “อหิ” ได้แก่ ทุกข์ ในที่นี้ท่านกล่าวหมายเอา ทุกข์ลักษณะเท่านั้น^{๒๙}

^{๒๕} ส.ข.อ. (ไทย) -/๒๒/๓๗๙.

^{๒๖} ส.ข.อ. (ไทย) -/๒๓/๓๘๐.

^{๒๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๔/๓๖-๓๗.

^{๒๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทนำ/๑๑.

^{๒๙} ส.ข.อ. (ไทย) -/๓๑/๓๘๑.

(๑๑) ปกัณคสูตร ว่าด้วยที่แตกสลาย ในที่นี้รวมถึงสิ่งที่ไม่แตกสลายด้วย คือ ทรงแสดงว่า ชั้น ๕ เป็นสิ่งที่แตกสลาย บัณฑิตวิวินิจฉัยคำว่า “ปกณค” ได้แก่ มีอันแตกไปเป็นสภาวะ เป็นอนิจจลักษณะเท่านั้น^{๓๐} ส่วนความดับแห่งชั้น ๕ เป็นสิ่งที่ไม่แตกสลาย

๔) นตุมหากวรรค

นตุมหากวรรค แปลว่า หมวดที่ว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

(๑-๒) นตุมหากสูตร และทุติยนตุมหากสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย คือ ทรงแสดงว่า ชั้น ๕ ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย ให้ละสิ่งนั้นเสีย แต่ที่ต่างกัน คือ ในนตุมหากสูตรมีอุปมาเปรียบเทียบ ส่วนในทุติยนตุมหากสูตรไม่มีอุปมา ในอรรถกถาอธิบายว่า “ปชพล” ได้แก่ จงละด้วยการละฉันทะในวัตถุมีหญ้าเป็นต้น และพระสูตรที่ ๒ ทรงตรัสตามอัยาศัย^{๓๑}

(๓-๔) อัญญตรภิกขุสูตร และทุติยอัญญตรภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุรูปหนึ่งทูลถามปัญหา แต่มีรายละเอียดต่างกันคือ ในอัญญตรภิกขุสูตร ภิกษุรูปหนึ่งทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่อหลีกเลี่ยงไปอยู่คนเดียว พระองค์ตรัสว่า บุคคลครุ่นคิดถึงสิ่งใดก็ถึงกับการนับเข้ากับสิ่งนั้น ไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด ก็ไม่ถึงกับการนับเข้ากับสิ่งนั้น ภิกษุรูปนั้นเข้าใจว่า “สิ่ง” ในที่นี้หมายถึงชั้น ๕ พระองค์ตรัสว่า ถูกต้อง ในทุติยอัญญตรภิกขุสูตร มีเนื้อหาดคล้ายกัน ต่างแต่ตรัสว่า บุคคลครุ่นคิดถึงสิ่งใดก็หมกมุ่นถึงสิ่งนั้น หมกมุ่นถึงสิ่งใดก็ถึงกับการนับเข้ากับสิ่งนั้น ฝ่ายปฏิเสภก็มีนัยเหมือนกัน

(๕-๖) อานันทสูตร และทุติยอานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในอานันทสูตร พระผู้มีพระภาคทรงสนทนาธรรมกับท่านพระอานนท์เรื่องความเกิดขึ้น ความเสื่อมไป และความตั้งอยู่ของชั้น ๕ ในทุติยอานันทสูตรมีเนื้อหาดคล้ายกัน ต่างแต่สนทนาถึงความเกิดขึ้น และความตั้งอยู่ของชั้น ๕ ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน^{๓๒}

(๗-๑๐) อนุธัมมสูตร ทุติยอนุธัมมสูตร ตติยอนุธัมมสูตร และจตุตถอนุธัมมสูตร ว่าด้วยผู้มีธรรมอันเหมาะสม แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในแต่ละสูตรทรงแสดงว่า ผู้มีธรรมอันเหมาะสม ได้แก่ ผู้มากด้วยความเบื่อหน่ายในชั้น ๕ ผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในชั้น ๕ ผู้พิจารณาเห็นความทุกข์ในชั้น ๕ และผู้พิจารณาเห็นอนัตตาในชั้น ๕ ตามลำดับ

๕) อัตตทีปวรรค

อัตตทีปวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการมีตนเป็นเกาะ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

(๑) อัตตทีปสูตร ว่าด้วยการมีตนเป็นเกาะ คือ พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้ภิกษุทั้งหลาย มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่งด้วยการพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงว่า ชั้น ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา

^{๓๐} ส.ข.อ. (ไทย) -/๓๒/๓๘๑.

^{๓๑} ส.ข.อ. (ไทย) -/๓๓-๓๔/๓๘๑-๓๘๒.

^{๓๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทหน้า/๑๒.

(๒) ปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทา คือ ทรงแสดงว่า ปฏิปทาที่ให้ถึงสักกายสมุทัย (ความเกิดแห่งสักกายะ) ได้แก่ สักกายทิฎฐิ ๒๐ ส่วนปฏิปทาที่ให้ถึงสักกายนิโรธ (ความดับแห่งสักกายะ) ได้แก่ การไม่ยึดติดอยู่ในสักกายทิฎฐิ ๒๐

(๓-๔) อนิจจสูตร และทุตติยอนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ อนิจจสูตรทรงแสดงว่า ชั้น ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง จิตย่อมคลายกำหนด หลุดพ้นจากอาสวะ ในทุตติยอนิจจสูตร มีเนื้อหาตอนต้นเหมือนกัน ต่างแต่ในตอนท้ายตรัสว่า เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง การคำนึงถึงอดีตและอนาคตก็จะไม่มี ความยึดมั่นอย่างแรงกล้าจะหมดไป จิตย่อมคลายกำหนด หลุดพ้นจากอาสวะ

(๕) สมณุปัสสนาสูตร ว่าด้วยการพิจารณาเห็น คือ ทรงแสดงว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมด เมื่อพิจารณาเห็นตน ก็จะเป็นชั้น ๕ ทั้งหมดบ้าง เห็นเป็นชั้นใดชั้นหนึ่งบ้าง เมื่อได้รับความสุขหรือความทุกข์ซึ่งเกิดจากอวิชชาสัมผัสถูกต้องแล้ว ก็เกิดความยึดมั่นถือมั่น ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มโนมีอยู่ ธรรมทั้งหลายมีอยู่ อวิชชาธาตุมีอยู่ บุคคลชนถูกความเสวยอารมณ์ซึ่งเกิดจากอวิชชาสัมผัสก็มีความยึดมั่นถือมั่น ส่วนอริยสาวกละอวิชชาได้ จึงไม่มีความยึดมั่นถือมั่น^{๓๓}

(๖) ชั้นสูตรว่าด้วยชั้น ในที่นี้รวมถึงอุปาทานชั้นด้วย คือ ทรงแสดงว่า ชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ และอุปาทานชั้น ๕ ได้แก่ชั้น ๕ ที่ประกอบด้วยอาสวะและเกื้อกูลแก่อุปาทาน ในอรรถกถาอธิบายว่า รูปชั้นเป็นกามาวจร ชั้น ๔ ประการเป็นไปในภูมิ ๔ (คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ โลกุตตรภูมิ) และคำว่า “สาสว” ได้แก่ เป็นปัจจัยแก่อาสวะโดยเป็นอารมณ์ “อุปาทานีย” ได้แก่ เป็นปัจจัยแก่อุปาทานเพราะยึดมั่น แม้ในรูปชั้นห้าท่านกล่าวว่าเป็นกามาวจร ส่วนธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓ ที่เหลือ ท่านกล่าวด้วยอำนาจการประพลติวิปัสสนา^{๓๔}

(๗-๘) โสณสูตร และทุตติยโสณสูตร ว่าด้วยโสณคหบดีบุตร แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในโสณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับโสณคหบดีบุตรว่า เพราะไม่เห็นความเป็นจริง สมณพราหมณ์จึงเห็นว่าตนเลิศกว่าเขา เสมอเขา หรือด้อยกว่าเขา ทั้ง ๆ ที่ชั้น ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา แต่ถ้าเห็นความเป็นจริงจะไม่เป็นเช่นนั้น แล้วตรัสสอนให้โสณคหบดีบุตรพิจารณาตามความเป็นจริง^{๓๕} ในทุตติยโสณสูตร ตรัสว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดชั้น ๕ ความเกิดขึ้น ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชั้น ๕ ไม่ชื่อว่าเป็นสมณพราหมณ์ และไม่ได้รับประโยชน์จากความเป็นสมณพราหมณ์

(๙-๑๐) นันทิกขยสูตร และทุตติยนันทิกขยสูตร ว่าด้วยการสิ้นความเพลิดเพลิน แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ นันทิกขยสูตร ทรงแสดงว่า การเห็นชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยงเป็นสัมมาทิฎฐิ ซึ่งจะเป็เหตุให้เบื่อหน่าย ความเบื่อหน่ายเป็นเหตุให้สิ้นความเพลิดเพลิน ส่วนในทุตติยนันทิกขยสูตร ทรงสอนให้ภิกษุมนสิการชั้น ๕ โดยแยกกาย และพิจารณาความไม่เที่ยงแห่งชั้น ๕ ซึ่งจะเป็เหตุให้เบื่อหน่าย ความเบื่อหน่ายจะเป็นเหตุให้สิ้นความเพลิดเพลิน

^{๓๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๗/๖๕-๖๖.

^{๓๔} ส.ข.อ. (ไทย) -/๔๘/๓๙๐.

^{๓๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทหน้า/๑๔.

ในมัชฌิมปิณณาสกั ประกอบด้วยอุปยวรรค อรหันตวรรค ชัชชนียวรรค เถรวรรค และปุပ္ผวรรค มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) อุปยวรรค

อุปยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความเข้าถึง ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

(๑) อุปยสูตร ว่าด้วยความเข้าถึง (ความเข้าถึง ในที่นี้หมายถึงเข้าถึงชั้น ๕ ด้วยอำนาจ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ) คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณเข้าถึง (อาศัย) รูป เวทนา สัญญา และสังขาร จึงเสวยความเพติดเพลินและเจริญงอกงามได้ ถ้าละความกำหนดในชั้น (ธาตุ) ทั้ง ๔ ได้ วิญญาณก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เมื่อตั้งอยู่ไม่ได้ก็เจริญงอกงามไม่ได้ ไม่ปรุงแต่ง (ไม่ปรุงแต่ง ในที่นี้หมายถึงไม่ปรุงแต่งปฏิสนธิ) ทำให้หลุดพ้นได้ในที่สุด^{๓๖}

(๒) พีชสูตรว่าอุปมาด้วยพีช คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า วิญญาณฐิติ ๔ (ได้แก่ ชั้น ๔ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร) เหมือนปฐวีธาตุ (สถานที่ปลูกพีช) ความกำหนดด้วยอำนาจความเพติดเพลินเหมือนอาโปธาตุ (น้ำหล่อเลี้ยงพีช) วิญญาณพร้อมด้วยอาหาร (กรรมวิญญาณ) เหมือนพีช ๕ ชนิด ในตอนท้ายตรัสว่า ถ้าละความกำหนดในชั้นทั้ง ๕ ได้ วิญญาณก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เมื่อตั้งอยู่ไม่ได้ก็เจริญงอกงามไม่ได้ ทำให้หลุดพ้นได้ในที่สุด ในอรรถกถาอธิบายว่า ชั้น ๔ ประการมีรูปชั้น เป็นต้น เป็นอารมณ์แห่งกรรมวิญญาณ จริยอยู่ชั้นเหล่านั้นเหมือนกับปฐวีธาตุ เพราะเป็นธรรมชาติ ตั้งอยู่ได้ด้วยอำนาจของอารมณ์ นันทิและราคะเป็นเสมือนกับอาโปธาตุ เพราะความหมายว่าเป็นโยยง ส่วนคำว่า วิญญาณพร้อมด้วยอาหาร (วิญญาณ สาทริ) ได้แก่ กรรมวิญญาณพร้อมด้วยปัจจัย ซึ่งกรรม วิญญาณนั้นงอกขึ้นบนแผ่นดินคืออารมณ์ เหมือนพีชงอกขึ้นบนแผ่นดิน^{๓๗}

(๓) อุทานสูตร ว่าด้วยการเปล่งอุทาน คือ ทรงเปล่งอุทานว่า ภิกษุผู้น้อมใจไปว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริวารของเราก็ไม่พึงมี ถ้ากรรมสังขารจักไม่ได้มี ปฏิสนธิของเราก็จักไม่มี พึงตัดโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) เมื่อภิกษुरुปหนึ่งทูลถามเกี่ยวกับเนื้อความที่ทรงเปล่งอุทานนั้น จึงทรงอธิบายธรรมเกี่ยวกับชั้น ๕ ให้ภิกษुरुปนั้นฟัง

(๔) อุปาทานปริวัตตนสูตร ว่าด้วยอุปาทานชั้นเวียนรอบ คือ ทรงแสดงว่า พระองค์รู้ชัดอุปาทานชั้น ๕ ประการ โดยเวียนรอบ ๔ ครั้ง คือ ชั้น ๕ ความเกิดแห่งชั้น ๕ ความดับแห่งชั้น ๕ ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชั้น ๕

(๕) สัตตัญฐานสูตร ว่าด้วยฐานะ ๗ ประการ คือ ทรงแสดงว่า ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ เฟงพิณิจโดยวิธี ๓ อย่าง เรียกว่า อุดมบุรุษ หมดกิลเสโดยสิ้นเชิง อยู่จบพรหมจรรย์ ฐานะ ๗ ประการ ในที่นี้ได้แก่ ชั้น ๕ ความเกิด ความดับ ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับ คุณ โทษ เครื่องสลัดออกจากชั้น ๕ ส่วนการเฟงพิณิจโดยวิธี ๓ อย่าง ได้แก่ การเฟงพิณิจเป็นธาตุ การเฟงพิณิจเป็นอายตนะ การเฟงพิณิจเป็นปฏิจจสมุปบาท

(๖) สัมมาสัมพุทธสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ ทรงแสดงว่า เพราะพระองค์เบื่อหน่าย คลายกำหนด ดับ ไม่ถือชั้น ๕ บัณฑิตจึงเรียกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้

^{๓๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทนำ/๑๔.

^{๓๗} ส.ข.อ. (ไทย) -/๕๔/๓๙๔.

ภิกษุผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา หลุดพ้นเพราะเบื่อหน่าย คลายกำหนด ดับ ไม่ถือขันธ ๕ พระองค์ก็เรียกว่าผู้หลุดพ้นด้วย ปัญญาเหมือนกัน แต่ที่ต่างกัน คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ทำทางที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น ทำให้รู้จักทางที่ไม่มีใครรู้จัก บอกทางที่ไม่มีใครบอก รู้จักทาง รู้แจ้งทาง ฉลาดในทาง ส่วนสาวกเป็นผู้เดินไปตามทาง และเป็นผู้ตามมาภายหลัง^{๓๘}

(๓) อนัตตลักขณสูตร ว่าด้วยลักษณะแห่งอนัตตา คือ ทรงแสดงว่า ขันธ ๕ เป็นอนัตตา เป็นไปเพื่ออาหาร บังคับให้เป็นไปตามใจไม่ได้ และทรงสอนให้ภิกษุให้พิจารณาขันธ ๕ ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง เพื่อประมวลลักษณะทั้ง ๓ ประการ เพราะขันธ ๕ เหล่านี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา^{๓๙}

(๔) มหาสิทธสูตร ว่าด้วยเจ้ามหาสิทธ คือ เจ้าลิจฉวีพระนามว่ามหาสิทธเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์ทรงคิดเห็นอย่างไรเกี่ยวกับลัทธิของท่านปุราณกัสสปะ ที่ว่า ความเศร้าหมอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย สัตว์เศร้าหมองเอง บริสุทธิ์เองโดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย พระองค์ตรัสตอบว่า มีเหตุมีปัจจัย โดยทรงอธิบายว่า ถ้าขันธ ๕ เป็นทุกข์อย่างเดียว สัตว์ก็ไม่พึงติดใจ แต่เพราะขันธ ๕ เป็นสุขมิใช่ทุกข์เสมอไป สัตว์จึงติดใจ เมื่อติดใจก็ถูกรูปผูกไว้ จึงเศร้าหมอง ฉะนั้น ความเศร้าหมองของสัตว์จึงมีเหตุมีปัจจัย ส่วนความบริสุทธิ์ของสัตว์ มีนัยตรงกันข้าม

(๕) อาทิตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน คือทรงแสดงว่า ขันธ ๕ เป็นของร้อน (อาทิตต) ความว่าร้อนนัก คือลูกไฟลงด้วยไฟ เป็นลักษณะแห่งทุกข์

(๖) นิรุตติปถสูตร ว่าด้วยหลักภาษา คือ ทรงแสดงว่าหลักการ ๓ ประการ คือ หลักภาษา หลักการตั้งชื่อ หลักการบัญญัติ ไม่ถูกทอดทิ้ง ทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน และไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูชนคัดค้าน^{๔๐}

ในอรรถกถาอธิบายว่า “อเหตุกวาทา” (หมายถึง ลัทธิที่ปฏิเสธเหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์หรือเศร้าหมอง) ชื่อว่าเป็นผู้มีอเหตุกวาทะ เพราะถือว่า เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี “อภิกิริยวาทา” (หมายถึง ลัทธิที่ถือว่าการกระทำทุกอย่างไม่มีผล ทำดีก็ไม่ได้ดี ทำชั่วยังไม่ได้ชั่ว เป็นความเห็นที่ปฏิเสธกฎแห่งกรรม) ชื่อว่าเป็นอภิกิริยวาทะ เพราะยึดถือว่า เมื่อบุคคลทำ บาปชื่อว่าไม่เป็นอันทำ “นตถิกวาทา” (หมายถึง ลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์หรือเศร้าหมอง) เพราะถือว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผล เป็นต้น^{๔๑}

๒) อรหันตวรรค

อรหันตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระอรหันต์ ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตรในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความดังนี้

(๑) อุปาทิยามานสูตร ว่าด้วยผู้ยึดมั่นขันธ คือ ภิกษุรูปหนึ่งทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อเพื่อหลีกเลี่ยงไปอยู่คนเดียว พระผู้มีพระภาคตรัสสอนว่า เมื่อบุคคลยึดมั่นก็ถูกมารผูก

^{๓๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทหน้า/๑๕.

^{๓๙} ส.ข.อ. (ไทย) -/๕๙/๔๐๓.

^{๔๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทหน้า/๑๖.

^{๔๑} ส.ข.อ. (ไทย) -/๖๒/๔๐๕.

ไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นก็พ้นจากมารผู้มีบาป เมื่อภิกษुरुบนั้นกราบทูลว่า เพราะยึดมั่นชั้น ๕ จึงเป็นเช่นนั้น พระองค์จึงตรัสชมเชย^{๔๒}

(๒) มัญญมานสูตร ว่าด้วยผู้กำหนดหมายชั้น มีเนื้อหาคล้ายพระสูตรที่แล้ว ต่างแต่ในพระสูตรนี้ตรัสว่า เมื่อบุคคลกำหนดหมายก็ถูกมารผูกมัดไว้ คือ เมื่อกำหนดหมาย (มถฺยมาโน) ได้แก่เมื่อสำคัญหมายด้วยตณฺหา มานะ และทิกฺขุ^{๔๓} เมื่อไม่กำหนดหมายก็พ้นจากมารผู้มีบาป

(๓) อภินฺนทมานสูตร ว่าด้วยผู้ผลิตเพลินชั้น มีเนื้อหาคล้ายอุปาติยมานสูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้ตรัสว่า เมื่อบุคคลผลิตเพลินก็ถูกมารผูกมัดไว้ คือเมื่อความผลิตเพลิน (อภินฺนทมาโน) ได้แก่ความผลิตเพลินอันเป็นไปด้วยอำนาจแห่งตณฺหา มานะ และทิกฺขุ เมื่อไม่ผลิตเพลินก็พ้นจากมารผู้มีบาป

(๔) อนิจฺจสูตร ว่าด้วยสิ่งไม่เที่ยง มีเนื้อหาคล้ายอุปาติยมานสูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้ตรัสสอนให้ภิกษุละความพอใจในสิ่งที่ไม่เที่ยง คือ ชั้น ๕ และคำว่าความพอใจ (ฉนฺโท) ได้แก่ ความพอใจด้วยอำนาจแห่งตณฺหา^{๔๔}

(๕) ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ มีเนื้อหาคล้ายอุปาติยมานสูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้ตรัสสอนให้ภิกษุละความพอใจในสิ่งที่เป็นทุกข์ คือ ชั้น ๕ เช่น พระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุ สิ่งใดเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้น^{๔๕}

(๖) อนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา มีเนื้อหาคล้ายอุปาติยมานสูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้ ตรัสสอนให้ภิกษุละความพอใจในสิ่งที่เป็นอนัตตา คือ ชั้น ๕ เช่น พระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุ สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้น^{๔๖}

(๗) อนัตตนิยสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เนื่องด้วยอัตตา มีเนื้อหาคล้ายอุปาติยมานสูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้ ตรัสสอนให้ภิกษุละความพอใจในสิ่งที่ไม่เนื่องด้วยอัตตา คือ ชั้น ๕ และคำว่าไม่เนื่องด้วยอัตตา (อนตฺตนิย) ได้แก่ มิใช่ของของตน อธิบายว่า วางจากความเป็นบริวารของตน^{๔๗}

(๘) รชนียสฺสณฺฐิตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่จงใจให้กำหนด มีเนื้อหาคล้ายอุปาติยมานสูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้ ตรัสสอนให้ภิกษุละความพอใจในสิ่งที่จงใจให้กำหนด คือ ชั้น ๕^{๔๘} และคำว่า จงใจให้กำหนด (รชนียสฺสณฺฐิต) ได้แก่ ตั้งอยู่โดยอาการอันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี อธิบายว่าตั้งอยู่โดยความเป็นปัจจัยแก่ราคะ^{๔๙}

(๙) ราชสูตรว่าด้วยพระราชา คือ ท่านพระราชาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า เมื่อบุคคลรู้เห็นอย่างไร จึงจะไม่มือหังการ มมังการ และมานานุสฺย ตรัสตอบว่า เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นชั้น ๕ ทั้งที่

^{๔๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทนำ/๑๖.

^{๔๓} ส.ข.อ. (ไทย) -/๖๔/๔๐๖.

^{๔๔} ส.ข.อ. (ไทย) -/๖๖/๔๐๗.

^{๔๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๖๗/๑๐๗.

^{๔๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๖๘/๑๐๘.

^{๔๗} ส.ข.อ. (ไทย) -/๖๙/๔๐๗.

^{๔๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทนำ/๑๗.

^{๔๙} ส.ข.อ. (ไทย) -/๗๐/๔๐๘.

เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต จึงจะไม่มี อหังการ (หมายถึงทิฏฐิ) มมังการ (หมายถึงตัณหา) และมานานุสัย

(๑๐) สุราธสูตร ว่าด้วยพระสุราธะ มีเนื้อความคล้ายราธสูตร แต่ตอนท้ายพระพุทธองค์ ตรัสว่า เมื่อบุคคลรู้เห็นอย่างนี้ ใจจึงจะปราศจากอหังการ มมังการ และมานานุสัยในกายวิญญานนี้ และ นิमितทั้งปวงในภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับ หลุดพ้นแล้ว^{๕๐}

๓) ชัชชนียวรรค

ชัชชนียวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยผู้ถูกเขี้ยวกิน ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๗ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

(๑) อัสสารทสูตร ว่าด้วยคุณของขันธ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า บุณฺชนผู้ไม่ได้ สดับ ย่อมไม่รู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากขันธ ๕ ส่วนอริยสาวกมีนัยตรงกันข้ามเพื่อให้เห็น สัจจะ ๔ ประการนั้นเทียบได้^{๕๑}

(๒-๓) สมุทยสูตร และทุติยสมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งขันธ มีเนื้อหาเหมือน พระสูตรที่แล้ว ต่างแต่ในที่นี้ทรงเพิ่มความเกิดขึ้น และความดับแห่งขันธเข้ามาเช่น พระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุ อริยสาวกผู้ได้สดับ รู้ชัดความเกิดขึ้นความดับ คุณ โทษและเครื่องสลัดออกจากขันธ ๕ ตามความเป็นจริง^{๕๒}

(๔-๕) อรหันตสูตร และทุติยอรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในอรหันตสูตร ทรงสอนให้ภิกษุทั้งหลายพิจารณาขันธ ๕ ซึ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบ ผู้ที่พิจารณาเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย คลายกำหนด หลุดพ้น เป็น พระอรหันต์ซึ่งเลิศประเสริฐที่สุดในโลก เลิศประเสริฐกว่าสัตว์ในสัตตาวาสและภวัคคภพ ในตอนท้าย พระสูตรได้ตรัสคาถาประพันธ์ไว้ว่า

พระอรหันต์ทั้งหลายมีความสุขหนอเพราะท่านไม่มีตัณหา ตัด
อัสมิมานะได้เด็ดขาด ทำลายข่ายคือโมหะได้แล้ว พระอรหันต์
เหล่านั้นถึงความไม่หวั่นไหว มีจิตไม่ขุ่นมัว ไม่แปดเปื้อนในโลก เป็น
ผู้ประเสริฐ ไม่มีอาสวะ เป็นสัตบุรุษ เป็นพุทธบุตร พุทธโอรส
กำหนดรู้ขันธ ๕ มีศีลธรรม ๗ ประการเป็นโคจร ควรสรรเสริญ
ท่านเป็นวีรบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ สำเหนียก
แล้วในไตรสิกขา^{๕๓}

ส่วนทุติยอรหันตสูตรมีเนื้อหาเหมือนกัน แต่ไม่มีคาถาประพันธ์

(๖) สีหสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพญาราชสีห์ คือทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า เมื่อ พระตถาคตทรงอุบัติขึ้นในโลก ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับขันธ ๕ ความเกิดขึ้น และความดับแห่งขันธ ๕ แม้แต่พวกเทพที่มีอายุยืนจนคิดว่าตนเที่ยง ยั่งยืน คงที่ พอได้สดับธรรมที่พระองค์ทรงแสดงก็ยิ่งพากัน

^{๕๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๒/๑๑๒.

^{๕๑} ส.ข.อ. (ไทย) -/๗๓/๔๐๘.

^{๕๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๔-๗๕/๑๑๔-๑๑๕.

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๖/๑๑๖-๑๑๗.

หวาดหวั่นสะดุ้งกลัว เหมือนเมื่อพญาราชสีห์บันลือสีหนาท สัตว์ทั้งหลายก็หวาดหวั่นสะดุ้งกลัว ถ่ายมุตรคูต หนีไปทางใดทางหนึ่ง ฉะนั้น^{๕๔} ตอนท้ายพระพุทธองค์ตรัสว่า “เมื่อใด พระพุทธเจ้า ผู้เป็นศาสดาหาบุคคลเปรียบเทียบมิได้ ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว ทรงประกาศธรรมจักร คือ สักกายะ ความดับแห่งสักกายะ และอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความดับทุกข์แก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก”^{๕๕}

(๗) ชัชชนียสูตร ว่าด้วยผู้ถูกเคี้ยวกิน คือ ทรงแสดงว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมด เมื่อระลึกถึงชาติก่อนก็ระลึกถึงเฉพาะอุปาทานชั้นที่ ๕ หรือระลึกถึง ชั้นใดชั้นหนึ่งทั้ง ๆ ที่ชั้น ๕ มีชื่อเรียกตามสภาวะของมัน เช่น เพราะสลายไป จึงเรียกว่า รูป เป็นต้น ส่วนอริยสาวกพิจารณาเห็นว่าตนถูกชั้น ๕ เคี้ยวกิน จึงไม่มีความอาลัย ไม่ชื่นชม และปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ดับชั้น ๕ นั้นแล้วทรงสอนภิกษุให้พิจารณาชั้น ๕ ว่าเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา^{๕๖}

(๘) ปิณโฑลยสูตร ว่าด้วยการเที่ยวบิณฑบาตเลี้ยงชีพ คือ ทรงแสดงธรรมให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า การที่ภิกษุทุกศีลเที่ยวบิณฑบาตเลี้ยงชีพเป็นการกระทำที่ต่ำทราม ย่อมถูกชาวโลกด่าว่าเป็นผู้ขอทานเลี้ยงชีพ ทรงแสดงจุดประสงค์ของการบวชว่าเพื่อทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมด ทรงแสดงวิธีดับอกุศลวิตก ๓ ประการ และทิฏฐิ ๒ ประการ และทรงสอนให้พิจารณาชั้น ๕ ว่าเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

(๙) ปาลีเลยยสูตร ว่าด้วยปาปาลีเลยยกะ คือ ทรงแสดงธรรมที่ปาปาลีเลยยกะว่า เมื่อบุคคลรู้เห็นว่า สังขาร (ความคิดปรุงแต่งและความเห็นเกี่ยวกับชั้น ๕) ตัณหา เวทนา ผัสสะ และอวิชชาไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น อาสวะทั้งหลายของบุคคลนั้นย่อมสิ้นไปโดยลำพัง ในอรรถกถาอธิบายว่า สังขารคือวิจิกิจฉาเกิดจากตัณหา ก็เพราะยังละตัณหาไม่ได้ เมื่อตัณหาแห่งสังขารคือวิจิกิจฉาโดยยังละไม่ได้ สังขารคือวิจิกิจฉานั้นก็เกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคทรงหมายถึงตัณหา นั้น จึงตรัสค้ำนี้ว่า “สังขารนั้นเกิดจากตัณหา”^{๕๗}

(๑๐) ปุณณมสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาในคินดวงจันทร์เต็มดวง คือ ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ คินดวงจันทร์เต็มดวง พระผู้มีพระภาคทรงมีภิกษุสงฆ์แวดล้อม ประทับนั่งในที่แจ้ง ประทานโอกาสให้ภิกษุทั้งหลายทูลถามปัญหา ภิกษุได้ทูลถามปัญหา ๑๐ ข้อ คือ เรื่องชั้น ๕ เรื่องมูลเหตุแห่งชั้น ๕ เรื่องฉันทราคะ เรื่องชื่อของชั้น ๕ เรื่องเหตุปัจจัยแห่งการบัญญัติชั้น ๕ เรื่องสักกายทิฏฐิ เรื่องเหตุไม่มีสักกายะ เรื่องคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากชั้น ๕ เรื่องไม่มีอหังการ มมังการ มานานุสัย เรื่องกรรมที่อนัตตากระทำถูกต้องอตตาดได้หรือไม่ ดังในอรรถกถาอธิบายว่า มีฉันทะเป็นมูลเหตุ ได้แก่ มีฉันทะ คือ ตัณหาเป็นมูลเหตุ คำว่า ภิกษุ อุปาทานกับอุปาทานชั้น ๕ ประการเป็นอย่างเดียวกันมิใช่หรือ ความว่าเพราะเหตุที่ชั้น ๕ ประการซึ่งพ้นไปจากฉันทราคะไม่มี แต่เพราะเหตุที่ไม่มีอุปาทานที่พ้นไปจากชั้น ๕ ทั้งโดยสหชาติปัจจัยหรือโดยอาร์มมณปัจจัย ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ทั้งอุปาทานนอกจากอุปาทานชั้น ๔ ประการ ก็มีใช่ เพราะว่าเมื่อจิตที่สัมปยุตด้วยตัณหาเป็นไปอยู่ รูปที่มีจิตนั้นเป็นสมุฏฐานชื่อว่า รูปชั้น ๕ เว้นตัณหาเสีย อรูปธรรมที่เหลือจัดเป็นชั้น ๕ ประการ รวมความว่าไม่มีอุปาทานที่พ้นไปจากชั้น ๕ ทั้งโดยสหชาติปัจจัย อนึ่ง ไม่มีอุปาทานที่พ้นไปจากชั้น ๕ ประการ ทั้งโดย

^{๕๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๘/๑๑๘-๑๒๐.

^{๕๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๗/๑๒๐.

^{๕๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทนำ/๑๘.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน ส.ข.อ. (ไทย) -/๘๑/๔๔๘-๔๕๐.

อารัมหมปัจจาย เพราะอุปาทานทำขันธิดาขันธหนึ่งบรรดาขันธ ๕ ประการ มีรูปเป็นต้นให้เป็นอารมณ์
เกิดขึ้น^{๕๘}

๔) เถรวรรค

เถรวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยพระเถระ ซึ่งอรรถที่ตั้งตามสาระสำคัญตามพระสูตรทั้ง ๑๐
สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและความสำคัญดังนี้

(๑) อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ คือ ท่านพระอานนท์แสดงธรรมให้แก่ภิกษุทั้งหลาย
ฟังว่า ท่านบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน เพราะได้ไปขอฟังธรรมที่เกี่ยวกับความไม่ถ้อยมั่นในขันธ ๕ จาก
ท่านพระปุลณมนตานีบุตร^{๕๙} ที่ได้อธิบายว่า เพราะถ้อยมั่นตณหา มานะ และทิฏฐิว่า เรามิ จึงมิ เพราะไม่
ถ้อยมั่นตณหา มานะ และทิฏฐิว่า เรามิ จึงไม่มี อรรถกถาอธิบายว่า เพราะถ้อยมั่น (อุปาทาย) ได้แก่ อาศัย
คือปรารภ มุ่งหมาย อิงแอบ คำว่า ตณหา มานะ และทิฏฐิว่า เรามิ จึงมิ เป็นธรรมเป็นเครื่องเน้นย้ำ^{๖๐}

(๒) ติสสสูตร ว่าด้วยพระติสสะ คือ ท่านพระติสสะไม่ยินดีประพตติพรหมจรรย์และมิ
ความสงสัยในพระธรรม พระผู้มีพระภาคจึงรับสั่งให้เข้าเฝ้าแล้วทรงแสดงธรรมให้ฟังว่า ผู้ที่ยังไม่หมด
ความกำหนัดในขันธ ๕ เมื่อขันธ ๕ แปรผันเป็นอย่างอื่นก็เกิดโสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส
ส่วนผู้หมดความกำหนัดจะไม่ใช่เช่นนั้น และทรงสอนให้พิจารณาขันธ ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น
อนัตตา

(๓) ยมกสูตรว่าด้วยพระยมกะ คือ ท่านพระยมกะเกิดทิฏฐิซ้่ว่า พระชินาสพตตายแล้ว
ขาดสูญ พินาศ ไม่เกิดอีก ภิกษุทั้งหลายจึงขอให้ท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมให้ท่านพระยมกะฟัง
พระเถระจึงสอนให้ท่านพระยมกะพิจารณาขันธ ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่สามารถค้นหา
ตถาคต (สัตว์) ในขันธ ๕ ได้ จนท่านพระยมกะบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน พระเถระได้แสดงธรรมด้วย
อุปมาโวหารต่อไปว่า ปุถุชนยึดติดด้วยสักกายทิฏฐิ ๒๐ ไม่รู้ซัดว่าขันธ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นผู้ฆ่า และยึดมั่นขันธ ๕ ว่าเป็นอัตตาของตน จึงเกิดความทุกข์ เหมือนคบหบดีหรือ
บุตรคบหบดีผู้มั่งคั่งไว้วางใจคนร้าย ซึ่งปลอมตัวมาเป็นมิตรจึงถูกฆ่าโดยไม่รู้ตัว ส่วนพระอริยสาวกมีนัย
ตรงกันข้าม ท่านพระยมกะจึงได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

(๔) อนุราธสูตร ว่าด้วยพระอนุราธะ คือ อัญญเดียรถีย์ปริพาชกพวกหนึ่ง เข้าไปสอบถาม
ท่านพระอนุราธะว่า พระตถาคตเป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุธรรมที่ควรบรรลุอย่างยอดเยี่ยม
เมื่อจะบัญญัติตถาคตให้เหมาะสมกับพระคุณข้อนี้ จะบัญญัติด้วยฐานะ ๔ อย่างได้หรือไม่ คือ หลังจาก
ตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกหลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีกหลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก
หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็ไม่ใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่ พระเถระตอบว่า ไม่ได้ ต้องบัญญัติ
ตถาคตเว้น ๔ อย่างนี้ พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก จึงกล่าวประณามพระเถระว่าเป็นผู้โง่เขลา แล้วจากไป
พระเถระเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลเรื่องการสนทนานั้นให้ทรงทราบแล้วทูลถามว่า ถ้าพวก
อัญญเดียรถีย์ปริพาชกซักไซ้ในเรื่องนี้ต่อไปอีกจะตอบเขาอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การบัญญัติ

^{๕๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๒/๑๓๙-๑๔๐.

^{๕๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทนำ/๒๐.

^{๖๐} ส.ข.อ. (ไทย) -/๘๓/๔๕๒.

ตลาคตเช่นนั้น ล้วนไม่ถูกต้องทั้งสิ้น เพราะจะบัญญัติตลาคตด้วยชั้น ๕ ซึ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ได้เลย (หมายความว่า ไม่มีอัตตาจึงบัญญัติไม่ได้)^{๖๑}

(๕) วิกกสิสูตร ว่าด้วยพระวิกกสิ คือ พระผู้มีพระภาคเสด็จไปเยี่ยมท่านพระวิกกสิซึ่งกำลังอาพาธหนัก เมื่อทรงทราบว่ามีความทรมานทรมานมาก เพราะประสงค์จะเข้าเฝ้าพระองค์แต่ไม่มีกำลังพอที่จะเข้าเฝ้าได้ จึงตรัสว่า การเห็นพระวรกายของพระองค์ไม่มีประโยชน์ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นพระองค์ ผู้ใดเห็นพระองค์ (ธรรมกาย) ผู้นั้นก็ชื่อว่าเห็นธรรม และตรัสสอนให้พิจารณาชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วเสด็จกลับไปยังที่ประทับ ต่อมาท่านพระวิกกสิก็ฆ่าตัวตาย และบรรลุอรหัตตผล พร้อมกับการดับจิต^{๖๒}

(๖) อัสนสิสูตรว่าด้วยพระอัสนสิ คือ พระผู้มีพระภาคเสด็จไปเยี่ยมพระอัสนสิซึ่งกำลังอาพาธหนัก เมื่อทราบว่า มีความทรมานทรมานมากเพราะเสื่อมจากสมาธิ อรรถกถาอธิบายว่า สมาธินั้นแลเป็นสาระและเป็นสามัญญผลที่คนทั้งหลายเข้าใจกัน แต่ในศาสนาของเราตลาคตยังไม่ใช้สาระ วิปัสสนา มรรค และผลเป็นสาระ^{๖๓} จึงทรงสอนให้พิจารณาชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา สอนให้พิจารณาว่าเวทนา ๓ ไม่เที่ยง ไม่น่าหมกมุ่น ไม่น่าเพเลิดเพลิน

(๗) เขมกสูตร ว่าด้วยพระเขมกะ คือ ท่านพระเขมกะซึ่งเป็นพระนักเทศน์ชื่อดังอาพาธหนัก พระเถระหลายรูปต้องการฟังธรรมจากท่าน จึงส่งท่านพระทาสกะไปถามปัญหาเกี่ยวกับชั้น ๕ ถึง ๔ ครั้ง ท่านจึงถือไม้เท้าไปแสดงธรรมให้พระเถระทั้งหลายฟัง เมื่อแสดงธรรมจบ ท่านและพระเถระทุกรูปก็ได้บรรลุธรรม

(๘) ฉันทสูตร ว่าด้วยพระฉันทะ คือ ท่านพระฉันทะขอให้เพื่อนพระภิกษุแสดงธรรมให้ฟัง ภิกษุทั้งหลายจึงแสดงเรื่องชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ท่านพระฉันทะคิดว่าตนก็รู้เรื่องนี่ดี แต่ทำไมจึงไม่บรรลุธรรม จึงเข้าไปขอให้พระอานนท์แสดงธรรมให้ฟัง พระเถระจึงแสดงธรรมโดยอ้างพระพุทธานุญาตว่า โลกยึดติดอยู่กับที่สุด ๒ อย่าง คือ ความมีกับความไม่มี จึงเกิดความยึดมั่น ส่วนพระตลาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง (ระหว่างความมีกับความไม่มี) คือ ปัจจยการ ๑๒ หรือปัจจยจสมุปบาทนั่นเอง เมื่อพระเถระแสดงธรรมจบ ท่านพระฉันทะก็ได้บรรลุธรรม^{๖๔}

(๙-๑๐) ราหุลสูตร และทุติยราหุลสูตร ว่าด้วยพระราหุล แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในราหุลสูตร ท่านพระราหุลทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า เมื่อรู้เห็นอย่างไรจึงจะไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัย ตรัสตอบว่า เมื่อเห็นชั้น ๕ ด้วยปัญญาว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา จึงจะไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัย ส่วนในทุติยราหุลสูตร ท่านพระราหุลทูลถามว่า เมื่อรู้เห็นอย่างไร จึงจะปราศจากอหังการ มมังการ และมานานุสัย ก้าวล่วงมานะ สงบระงับ หลุดพ้นดี ตรัสตอบว่า เมื่อรู้ เห็นเหมือนในราหุลสูตร แล้วสามารถหลุดพ้นได้เพราะไม่ถือมั่น จึงจะปราศจากอหังการ เป็นต้น^{๖๕}

^{๖๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทหน้า/๒๐.

^{๖๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทหน้า/๒๑.

^{๖๓} ส.ข.อ. (ไทย) -/๘๘/๔๖๒-๔๖๓.

^{๖๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทหน้า/๒๑.

^{๖๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๑-๙๒/๑๗๔-๑๗๖.

๕) ปุพพวรรค

ปุพพวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอุปมาด้วยดอกไม้ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

(๑) นทีสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ปุถุชนผู้ยึดติดอยู่ด้วยสักกายทิฏฐิ ๒๐ เมื่อชั้น ๕ ย่อยยับไปก็จะถึงความพินาศ เหมือนคนถูกกระแสน้ำเชี่ยวที่ไหลลงจากยอดเขาพัดพาไป ถึงจะจับต้นไม้ต้นหญ้าที่เกิดอยู่ข้างแม่น้ำนั้น ก็ถึงความพินาศเพราะต้นไม้ต้นหญ้าหลุดไป ฉะนั้น ในตอนท้าย ตรัสสอนให้พิจารณาชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

(๒) ปุพผสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยดอกไม้ คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า การที่พระองค์ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับความมีและความไม่มีของชั้น ๕ นั้น ไม่เป็นการขัดแย้งกับโลก เป็นการแสดงตรงตามที่โลกสมมติกัน และตรัสว่า “พระองค์เกิดในโลก เจริญในโลก ครอบงำโลก แต่ไม่ติดโลก เหมือนดอกบัวที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่พ้นน้ำแล้ว ไม่ติดน้ำโลกธรรมมีอยู่ในโลก ตถาคตตรัสรู้ รู้แจ้งโลกธรรมนั้นแล้ว จึงบอก แสดงบัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย”^{๖๖}

(๓) เณรปิณฑุปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยกลุ่มฟองน้ำ คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารเปรียบเทียบชั้น ๕ กับสิ่งต่าง ๆ คือ รูปเหมือนกลุ่มฟองน้ำ เวทนาเหมือนฟองน้ำ สัญญาเหมือนพยับแดด สังขารเหมือนแก่นในต้นกล้วย วิญญาณเหมือนมายากล ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุเพ่งพิจารณาเห็นชั้น ๕ นั้นโดยแยกกายด้วยประการใด ๆ ชั้น ๕ นั้นก็ปรากฏเป็นของว่างเปล่าด้วยประการนั้น ๆ ชั้น ๕ เปรียบเหมือนเพชรฆาต เราบอกแล้ว สารระในชั้น ๕ นี้ไม่มี ภิกษุผู้ปรารถนาความเพียร มีสติ มีสัมปชัญญะ พึงพิจารณาชั้นทั้งหลายอย่างนี้ทั้งกลางวันและกลางคืน ภิกษุเมื่อปรารถนาบออันไม่จู้ติ พึงละสังโยชน์ทั้งปวง ทำที่พึงแก้ตนประพตติจุกบุคคลถูกไฟไหม้ศรัทธาฉะนั้น^{๖๗}

(๔) โคมยปิณฑุสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยก้อนโคลมัย คือ ภิกษुरुพหนึ่งทูลถามว่า ชั้น ๕ ที่เที่ยงแท้หรือไม่ ตรัสตอบเปรียบเทียบชั้น ๕ กับก้อนโคลมัย (มูลโค) ว่า ชั้น ๕ แม้ขนาดเท่าก้อนโคลมัยที่จะเที่ยงแท้ ยั่งยืนไม่มีเลย แล้วทรงยกนิทานในอดีตที่พระองค์เคยเป็นกษัตริย์ได้รับมูรธาภิเษก สมบูรณ์ด้วยสิ่งต่าง ๆ มากมาย แต่ทุกอย่างนั้นก็ล่วงลับดับไป แปรผันไป ทุกสิ่งล้วนมีลักษณะไม่เที่ยง จึงควรเบื่อหน่าย คลายกำหนด

(๕) นขสิขาสสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยฝุ่นที่ปลายเล็บ คือ ภิกษुरुพหนึ่งทูลถามปัญหาเหมือนพระสูตรที่แล้ว ตรัสตอบเปรียบเทียบชั้น ๕ กับฝุ่นที่ปลายเล็บว่า ชั้น ๕ แม้ขนาดเท่าฝุ่นที่ปลายเล็บก็ไม่มีเลย แล้วตรัสสอนให้พิจารณาชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

(๖) สุทธิกสูตร ว่าด้วยชั้นล้วน ๆ คือ ภิกษुरुพหนึ่งทูลถามปัญหาเหมือนในโคมยปิณฑุสูตร ตรัสตอบเหมือนกัน แต่ไม่มีอุปมาเช่น พระพุทธองค์ตรัสว่า “วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่งที่จักเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร เที่ยงเสมออย่างนั้น ไม่มีเลย”^{๖๘}

^{๖๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๔/๑๗๘-๑๘๐.

^{๖๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๕/๑๘๒-๑๘๓.

^{๖๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๘/๑๘๙.

(๗-๘) คัมภีร์ทูลพัทธสูตร และทูลพัทธสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยสุนัขถูกล่าม แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในคัมภีร์ทูลพัทธสูตร ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ปุถุชนผู้ยึดติดอยู่ด้วยสักกายทิฏฐีย่อมแล่นวนเวียนอยู่กับชั้น ๕ หนีไม่พ้นชั้น ๕ จึงไม่พ้นทุกข์ เหมือนสุนัขถูกล่ามไว้ที่หลักได้ แต่วิ่งวนเวียนหลักอยู่นั่นเอง และในทูลพัทธสูตร ตรัสว่า ผู้พิจารณาเห็นชั้น ๕ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา จะเดิน ยืน นั่ง นอน ก็อยู่ใกล้อุปาทานชั้น ๕ เหมือนสุนัขถูกล่ามไว้ที่หลัก จะเดิน ยืน หรือหมอบ อยู่ใกล้หลักนั่นเอง ในตอนท้าย ตรัสสอนให้พิจารณาจิตและชั้น ๕^{๖๙}

(๙) วาสิฏฐสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยด้ามมีด คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นชั้น ๕ ความเกิด และความดับแห่งชั้น ๕ ก็จะไม่สิ้นอาสวะได้ แต่ต้องเจริญสติปัญญา ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘ ถ้าไม่เจริญธรรมเหล่านี้ จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะไม่ได้ เหมือนแม่ไก่ไม่ทับ ไ้มก ไม่ฟักไข่ให้ดี แม้ต้องการให้ลูกไก่ทำลายเปลือกไข่ออกมา ลูกไก่ก็ไม่สามารถทำลายเปลือกไข่ออกมาได้ แต่ถ้าฟักไข่ให้ดี ลูกไก่ก็สามารถทำลายเปลือกไข่ออกมาได้ การที่ภิกษุประกอบศรัทธาอยู่เนื่อง ๆ อาจไม่รู้ว่ อาสวะสิ้นไปทุกวัน ๆ แต่หลังจากอาสวะสิ้นไปแล้วจึงจะรู้ได้ เหมือนช่างมีดไม่รู้ว่ ด้ามมีดสึกทุกวัน ๆ จะรู้ก็ต่อเมื่อด้ามมีดสึกไปแล้ว ในตอนท้ายตรัสว่า สังโยชน์ของภิกษุผู้ประกอบภาวนาอยู่เนื่อง ๆ ย่อมเสื่อมสิ้นไปโดยง่าย เหมือนเครื่องผูกเรือเดินสมุทรที่แช่อยู่ในน้ำนาน ๆ เมื่อนำมาไว้บนบก โดนลมและแดด ถูกฝนตกรด ก็ผุเปื่อยไปโดยง่าย

(๑๐) อนิจจสัญญาสูตรว่า ด้วยอนิจจสัญญา คือ ทรงแสดงว่า อนิจจสัญญาที่บุคคลเจริญ โดยการพิจารณาชั้น ๕ ความเกิด และความดับแห่งชั้น ๕ ทำให้ครอบงำภวราคะ รูปราคะ ภวราคะ อวิชชาได้ ซึ่งคำว่า อนิจจสัญญา ได้แก่ สัญญาที่เกิดขึ้นแก่พระภิกษุผู้ภาวนาอยู่ว่ “ไม่เที่ยง ไม่เที่ยง” จักทำให้ภวราคะทั้งหมดสิ้นไป^{๗๐} และทำให้ถอนอัสมีมานะได้ ทรงยกอุปมาขึ้นแสดงเปรียบเทียบหลายข้อ เช่น เหมือนขานนาใช้ไถคันใหญ่ไถนา ย่อมไถทำลายรากหญ้าทุกชนิดได้ เหมือนคนเกี่ยวหญ้ามุงกระต่าย เกี่ยวเสร็จแล้ว จับปลาย เขย่า ฟาด สลัดออกได้

ในจุฬปัญญาสร์ ประกอบไปด้วยอันวรรค อันวรรค อันวรรค อันวรรค อันวรรค อันวรรค และทิวรรค มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) อันวรรค

อันวรรค แปลว่ หมดว่ ด้วยที่สุด ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

(๑) อันตสูตร ว่าด้วยที่สุด คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงที่สุด ๔ อย่าง คือ ที่สุดคือสักกายะ ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕ ที่สุดคือเหตุเกิดแห่งสักกายะ ได้แก่ ตัณหา ๓ ที่สุดคือความดับแห่งสักกายะ ได้แก่ ความดับตัณหา ที่สุดคือปฏิบัติทาที่ไปถึงความดับแห่งสักกายะ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘^{๗๑}

^{๖๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทหน้า/๒๓.

^{๗๐} ส.ข.อ. -/๑๐๒/๔๘๖-๔๘๗.

^{๗๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทหน้า/๒๔.

(๒) ทุกขสูตร ว่าด้วยทุกข์ คือ ทรงแสดงทุกข์ตามหลักอริยสัจ ๔ ว่า ทุกข์ ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕ ทุกขสมุทัย ได้แก่ ตัณหา ๓ ทุกขนิโรธ ได้แก่ ความดับตัณหา ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ได้แก่ อริยมรรคมืองค์ ๘ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสตามอัธยาศัยของเวไนยสัตว์ผู้จะตรัสรู้ได้

(๓) สักกายสูตร ว่าด้วยสักกายะ คือ ทรงแสดงสักกายะตามหลักอริยสัจ ๔ ว่า สักกายะ ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕ เหตุเกิดแห่งสักกายะ ได้แก่ ตัณหา ๓ ความดับแห่งสักกายะ ได้แก่ ความดับตัณหา ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสักกายะ ได้แก่ อริยมรรคมืองค์ ๘

(๔) ปริญญะยสูตร ว่าด้วยธรรมที่ควรกำหนดรู้ คือ ทรงแสดงว่าธรรมที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ ชั้น ๕ มีรูป เป็นต้น ความกำหนดรู้ ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ และบุคคลผู้กำหนดรู้ ได้แก่ พระอรหันต์^{๗๒}

(๕-๖) สมณสูตร และทุติยสมณสูตร ว่าด้วยสมณะ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในสมณสูตร ทรงแสดงว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากชั้น ๕ ตามความเป็นจริง ไม่จัดว่าเป็นสมณพราหมณ์ และไม่ได้รับประโยชน์จากความเป็นสมณพราหมณ์ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และจัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ทั้งท่านเหล่านั้นก็ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน^{๗๓}

(๗) โสตาปันนสูตร ว่าด้วยพระโสดาบัน คือ ทรงแสดงว่า อริยสาวกผู้รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอุปาทานชั้น ๕ ทรงเรียกว่า พระโสดาบันไม่มีทางตกต่ำมีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

(๘) อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์ คือ ทรงแสดงว่า อริยสาวกผู้รู้ชัดตั้งในโสตาปันนสูตร แล้วเป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น ทรงเรียกว่า ภิกษุผู้เป็นอรหันตชินาสพออยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ^{๗๔}

(๙-๑๐) ฉันทพหวนสูตร และทุติยฉันทพหวนสูตร ว่าด้วยการละความพอใจ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในฉันทพหวนสูตรทรงสอนให้ละความ พพอใจ ความกำหนัด ความเพติดเพลิน และความทะยานอยากในชั้น ๕ ส่วนในทุติยฉันทพหวนสูตร ทรงแสดงธรรมที่ต้องละเพิ่มเข้ามามาก คือ อุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่องในชั้น ๕^{๗๕}

๒) รัมมกถิกวรรค

รัมมกถิกวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระธรรมกถิก ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๓-๔ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๓ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

^{๗๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๖/๒๐๒-๒๐๓.

^{๗๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๗-๑๐๘/๒๐๓-๒๐๔.

^{๗๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๑๐/๒๐๕.

^{๗๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทหน้า/๒๕.

(๑) อวิชาสูตร ว่าด้วยอวิชา คือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบคำถามของภิกษुरुูปหนึ่งทีทุลถามเรื่องอวิชา และเหตุที่ทำให้บุคคลผู้ตกอยู่ในอวิชาว่า อวิชา คือ ความไม่รู้ชั้น ๕ ความเกิดความดับ และปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชั้น ๕ และเหตุนี้เองที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชา

(๒) วิชาสูตร ว่าด้วยวิชา คือ ตรัสตอบคำถามของภิกษुरुูปหนึ่งทีทุลถามเรื่องวิชา และเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้มีวิชาว่า วิชาคือความรู้ชัดในชั้น ๕ ความเกิดความดับ และปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชั้น ๕ และเหตุนี้เองที่ทำให้บุคคลเป็นผู้มีวิชา

(๓-๔) ัมมกถิกสูตร และทุตติยัมมกถิกสูตร ว่าด้วยพระธรรมกถิก คือ ในัมมกถิกสูตร ตรัสตอบปัญหาของภิกษุเรื่องพระธรรมกถิกว่า ที่ชื่อว่าธรรมกถิก เพราะแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ดับชั้น ๕ ทรงอธิบายเพิ่มเติมให้อีก ๒ ชื่อ คือ ที่ชื่อว่าผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เพราะปฏิบัติธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ดับชั้น ๕ ที่ชื่อว่าผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน เพราะหลุดพ้น เพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ดับชั้น ๕ ในทุตติยัมมกถิกสูตร ภิกษุทุลถามปัญหา รวม ๓ เรื่อง คือ เรื่องพระธรรมกถิก เรื่องผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม และเรื่องผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน^{๗๖}

(๕) พันธนสูตร ว่าด้วยเครื่องพันธนาการ คือ ทรงแสดงว่า ปุถุชนยึดติดอยู่ด้วย สักกายทิฏฐิ จึงถูกเครื่องพันธนาการคือชั้น ๕ จองจำไว้ทั้งภายในและภายนอกจองจำไว้ มองไม่เห็นฝั่งนี้ มองไม่เห็นฝั่งโน้น ถูกจองจำจนแก่ ถูกจองจำจนตาย ถูกจองจำจากโลกนี้จนถึงโลกหน้า ส่วนอริยสาวก มีนัยตรงกันข้าม^{๗๗}

(๖-๗) ปริปุจฉิตสูตร และทุตติยปริปุจฉิตสูตร ว่าด้วยการสอบถาม แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปริปุจฉิตสูตร ทรงสอบถามภิกษุเกี่ยวกับชั้น ๕ ว่า นี้ของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตาของเราหรือไม่ เมื่อพวกภิกษุทูลว่า ไม่ใช่อย่างนั้น จึงตรัสสอนให้พิจารณาชั้น ๕ ในทุตติยปริปุจฉิตสูตร มีเนื้อหาคล้ายกัน ต่างแต่ทรงสอบถามว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อตตาของเรา

(๘) สัญญชานิยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ คือ ทรงแสดงว่า ชั้น ๕ เป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ฉันทราคะในชั้น ๕ เป็นสังโยชน์^{๗๘}

(๙) อุปาทานียสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน คือ ทรงแสดงว่า ชั้น ๕ เป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน ฉันทราคะในชั้น ๕ เป็นอุปาทาน

(๑๐) สีสวันตสูตร ว่าด้วยธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยกกาย คือ ท่านพระมหาโกฏิฐิตะถามท่านพระสารีบุตรถึงธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการ พระเถระตอบว่า ควรมนสิการชั้น ๕ เมื่อถูกถามต่อไปถึงธรรมที่ภิกษุผู้เป็นโสดาบัน สกทามี อนาคามี และอรหัตต์ ควรมนสิการ พระเถระก็ตอบว่าควรมนสิการชั้น ๕ เช่นกัน

(๑๑) สุตวันตสูตร ว่าด้วยธรรมที่ภิกษุผู้ดับควรมนสิการโดยแยกกาย มีเนื้อหาคล้ายกันกับสีสวันตสูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้ ท่านพระมหาโกฏิฐิตะถามถึงที่ภิกษุผู้ดับควรมนสิการ

^{๗๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๑๕-๑๑๖/๒๐๙-๒๑๐.

^{๗๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๑๗/๒๑๑.

^{๗๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๒๐/๒๑๔.

(๑๒-๑๓) กัปปสูตร และทุติยกัปปสูตรว่าด้วยพระกัปปะ แต่มีรายละเอียดต่างกัน มีเนื้อหาเหมือนราหุลสูตร และทุติยราหุลสูตร เถรวรรค มัชฌิมปิณฑาสกัตามลำดับ ต่างแต่ในที่นี้ ท่านพระกัปปะเป็นผู้ทูลถามปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธรองค์^{๗๙}

๓) อวิชชาวรรค

อวิชชาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอวิชชา พระพุทธรองค์ตรัสสั่งจะ ๔ ประการไว้ทุกพระสูตร ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ พระสูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

(๑-๓) สมุทยธัมมสูตร ทุติยสมุทยธัมมสูตร และตติยสมุทยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในสมุทยธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบคำถามของ ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามเรื่องอวิชชา เหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา วิชชา และเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้มีวิชชาว่า อวิชชา คือ ความไม่รู้ชั้น ๕ ที่มีความเกิดขึ้น มีความเสื่อมไป มีทั้งความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา และเหตุนี้เองที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา ส่วนวิชชา มีนัยตรงกันข้ามใน ทุติยสมุทยธัมมสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ท่านพระมหาโกฏิฐิตะเป็นผู้ถามปัญหาเรื่องอวิชชา และเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้ตอบปัญหา และในตติยสมุทยธัมมสูตร ท่านพระมหาโกฏิฐิตะเป็นผู้ถามปัญหาเรื่องอวิชชา และเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้มีวิชชา ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้ตอบปัญหา^{๘๐}

(๔-๕) อัสนาทสูตร และทุติยอัสนาทสูตร ว่าด้วยคุณของชั้น ๕ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในอัสนาทสูตรท่านพระมหาโกฏิฐิตะเป็นผู้ถามปัญหากับท่านพระสารีบุตรเรื่องอวิชชา และเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา พระเถระตอบว่า อวิชชา คือ ผู้ไม่รู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากชั้น ๕ ตามความเป็นจริง และเหตุนี้เองที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา ในทุติยอัสนาทสูตร ท่านพระมหาโกฏิฐิตะเป็นผู้ถามปัญหาเรื่องอวิชชา และเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้มีวิชชา พระเถระตอบว่า วิชชา คือ ความรู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากชั้น ๕ ตามความเป็นจริง

(๖-๗) สมุทยสูตร และทุติยสมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดแห่งชั้น ๕ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในสมุทยสูตร มีเนื้อหาเหมือนอัสนาทสูตร ต่างแต่ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อวิชชา คือ ความไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากชั้น ๕ ในทุติยสมุทยสูตรมีเนื้อหาที่เหมือนกันกับทุติยอัสนาทสูตร ต่างแต่ท่านพระสารีบุตรตอบว่า วิชชา คือ ความรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากชั้น ๕^{๘๑}

(๘-๑๐) โภกฐิตสูตร ทุติยโภกฐิตสูตร และตติยโภกฐิตสูตร ว่าด้วยพระโภกฐิตะ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในโภกฐิตสูตรท่านพระสารีบุตรถามปัญหากับท่านพระมหาโกฏิฐิตะ มีเนื้อหาเหมือนอัสนาทสูตร และทุติยอัสนาทสูตรรวมกัน ในทุติยโภกฐิตสูตรมีเนื้อหาเหมือนสมุทยสูตร และทุติยสมุทยสูตรรวมกัน ในตติยโภกฐิตสูตรท่านพระมหาโกฏิฐิตะถามปัญหาเหมือนในสมุทยธัมมสูตร

^{๗๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทหน้า/๒๗.

^{๘๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๒๖-๑๒๘/๒๒๑-๒๒๕.

^{๘๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๓๑-๑๓๒/๒๒๖-๒๒๗.

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อวิชา คือ ความไม่รู้ชั้น ๕ ความเกิด ความดับ และปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชั้น ๕ ส่วนวิชามีนัยตรงกันข้าม

๔) กุกกุพวรรค

กุกกุพวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน พระพุทธองค์ตรัสตามอัธยาศัยของบุคคล ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งทั้งหมดมี ๑๔ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

(๑) กุกกุพสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ชั้น ๕ เป็นของร้อนว่า ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นของร้อน เวทนาเป็นของร้อนสัญญาเป็นของร้อน สังขารเป็นของร้อน วิญญาณเป็นของร้อน เพื่อให้ได้พิจารณาเห็นโทษแล้วเกิดความเบื่อหน่าย^{๘๒}

(๒-๔) อนิจจสูตร ทุตติยอนิจจสูตร และตติยอนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในอนิจจสูตร ทรงแสดงว่า ชั้น ๕ ไม่เที่ยง ให้ละฉันทะในชั้น ๕ นั้น ในทุตติยอนิจจสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ทรงสอนให้ละราคะในชั้น ๕ ในตติยอนิจจสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ทรงสอนให้ละฉันทราคะในชั้น ๕

(๕-๗) ทุกขสูตร ทุตติยทุกขสูตร และตติยทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในทุกขสูตร ทรงแสดงว่า ชั้น ๕ เป็นทุกข์ ให้ละฉันทะในชั้น ๕ นั้น ในทุตติยทุกขสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ทรงสอนให้ละราคะในชั้น ๕ ในตติยทุกขสูตรมีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ทรงสอนให้ละฉันทราคะในชั้น ๕^{๘๓}

(๘-๑๐) อนัตตสูตร ทุตติยอนัตตสูตร และตติยอนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในอนัตตสูตร ทรงแสดงว่า ชั้น ๕ เป็นอนัตตา ให้ละฉันทะในชั้น ๕ นั้น ในทุตติยอนัตตสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ทรงสอนให้ละราคะในชั้น ๕ ในตติยอนัตตสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ทรงสอนให้ละฉันทราคะในชั้น ๕

(๑๑) นิพพิทาพหุสูตร ว่าด้วยผู้มากด้วยความเบื่อหน่าย คือ ทรงสอนให้เป็นผู้มากด้วยความเบื่อหน่ายในชั้น ๕ ซึ่งจะทำให้พ้นจากชั้น ๕ พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส และย่อมพ้นจากทุกข์

(๑๒) อนิจจานุปัสสีสูตร ว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง มีเนื้อหาเหมือนพระสูตรที่แล้ว ต่างแต่ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา มีธรรมทรงอันเหมาะสม และทรงสอนให้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในชั้น ๕^{๘๔}

(๑๓) ทุกขานุปัสสีสูตร ว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นทุกข์ มีเนื้อหาเหมือนนิพพิทาสูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้ ทรงเน้นกุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา มีธรรมทรงอันเหมาะสม และสอนให้พิจารณาเห็นทุกข์ในชั้น ๕

^{๘๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๓๖/๒๓๑.

^{๘๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/บทนำ/๒๙.

^{๘๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๔๗/๒๓๖.

(๑๔) อนัตตานุปัสสีสูตร ว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นอนัตตา มีเนื้อหาเหมือนนิพพิทาสูตร ต่างแต่ในพระสูตรนี้ ทรงเน้นกัลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา มีธรรมทรงอันเหมาะสม และสอนให้พิจารณาเห็นอนัตตาในชั้น ๕

๕) ทิฏฐิวรรค

ทิฏฐิวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยทิฏฐิ ซึ่งอรรถตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้มีทั้งหมด ๑๐ สูตร ซึ่งแต่ละวรรคมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

(๑) อัชชัตตสูตร ว่าด้วยสุขและทุกข์ในภายใน คือ พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายถึงเหตุที่ทำให้สุขและทุกข์ในภายในเกิดขึ้น แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า เหตุที่ทำให้สุขและทุกข์ในภายในเกิดขึ้น คือ ชั้น ๕ และทรงสอนให้พิจารณาชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา

(๒) เอตังมมสูตร ว่าด้วยการพิจารณาเห็นว่านั่นของเรา คือ ตรัสถามถึงเหตุที่ทำให้บุคคลพิจารณาเห็นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า เหตุที่ทำให้บุคคลพิจารณาเห็นเช่นนั้น คือ ความยึดมั่นชั้น ๕ และทรงสอนให้พิจารณาชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงจะไม่พิจารณาเห็นเช่นนั้น^{๘๕}

(๓) โสอิตตาสสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอิตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน คือ ตรัสถามถึงเหตุที่ทำให้เกิดทิฏฐิว่า อิตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่มีความไม่แปรผันเป็นธรรมดา แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า เหตุที่ทำให้เกิดทิฏฐิเช่นนั้น คือ ความยึดมั่นชั้น ๕ และทรงสอนให้พิจารณาชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงจะไม่เกิดทิฏฐิเช่นนั้น

(๔) โนจเมสียสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเราไม่พึงมี คือ ตรัสถามถึงเหตุที่ทำให้เกิดทิฏฐิว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริวารของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว แม้บริวารของเราก็จักไม่มี แล้วตรัสตอบเหมือนในพระสูตรที่แล้ว

(๕) มิจฉาทิฏฐิสสูตร ว่าด้วยมิจฉาทิฏฐิ คือ ตรัสถามถึงเหตุที่ทำให้เกิดมิจฉาทิฏฐิว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไรเพราะยึดมั่นอะไร มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด) จึงเกิดขึ้น^{๘๖} แล้วตรัสตอบเหมือนในโสอิตตาสสูตร

(๖) สักกายทิฏฐิสสูตร ว่าด้วยสักกายทิฏฐิ คือ ตรัสถามถึงเหตุที่ทำให้เกิดสักกายทิฏฐิว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไรเพราะยึดมั่นอะไร สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน) จึงเกิดขึ้น^{๘๗} แล้วตรัสตอบเหมือนในโสอิตตาสสูตร

(๗) อัตตานุทิฏฐิสสูตร ว่าด้วยอัตตานุทิฏฐิ คือ ตรัสถามถึงเหตุที่ทำให้เกิดอัตตานุทิฏฐิว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไรเพราะยึดมั่นอะไร อัตตานุทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นอิตตา) จึงเกิดขึ้น แล้วตรัสตอบเหมือนในโสอิตตาสสูตร

^{๘๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๗๖/๓๐.

^{๘๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕๔/๒๔๕.

^{๘๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕๕/๒๔๖.

(๘-๙) อภินิเวสสูตร และทุติยอภินิเวสสูตร ว่าด้วยความยึดมั่น แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในอภินิเวสสูตร ตรัสถามถึงเหตุที่ทำให้เกิดความพัวพันด้วยสังโยชน์ และความยึดมั่น ตรัสถามเหมือนในโสวัตตาสสูตร ในทุติยอภินิเวสสูตร ตรัสถามถึงเหตุที่ทำให้เกิดความพัวพันและความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์ และความยึดมั่น ตรัสตอบเหมือนกัน

(๑๐) อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ คือ ท่านพระอานนท์ทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อเพื่อหลีกออกไปอยู่คนเดียว พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้พิจารณาชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา^{๘๘} ในอรรถกถาอธิบายว่า พระพุทธองค์ไม่ทรงเห็นการละกิเลสทั้งหลายมีมรรคเบื้องสูง ๓ ประการพึงฆ่าของพระเถระในเวลาที่พระองค์ยังมีพระชนม์อยู่ ก็ตรัสบอกด้วยพระดำริว่า เราจักกำหนดจิตของภิกษุนี้ ซึ่งพระเถระไม่ได้มนสิการพระกัมมัฏฐานครั้งหนึ่งหรือสองครั้ง ก็พึงไปด้วยคิดว่า เวลานี้เป็นเวลาอุปัฏฐากพระพุทธเจ้า พระอานนท์เถระมีธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติ ยังจิตของท่านให้ราเริงอยู่ มีความหมั่นประกอบเนื่อง ๆ ในกัมมัฏฐานเกิดแล้ว^{๘๙}

เมื่อพิจารณาถึงโครงสร้างและเนื้อหาแล้ว จะเห็นได้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณาต่อสัตว์โลกทั้งปวง เมื่อพระองค์ตรัสรู้แจ้งแล้ว ก็แสดงธรรมโปรดเหล่าเวไนยสัตว์ ตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา สิ่งที่พระองค์ทรงแสดง ทรงพร่ำสอนอยู่บ่อย ๆ เนื่อง ๆ ก็เพื่อให้ผู้ฟังมีความเข้าใจสภาพธรรมตามความเป็นจริง พร้อมทั้งน้อมประพฤติปฏิบัติตาม ในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม จนกระทั่งถึงความเป็นผู้หมดจดจากกิเลสได้ในที่สุด และการที่พระพุทธองค์ทรงแสดงชั้นธสังยุต จัดว่าเป็นสังยุตแรกที่มีหลักธรรมเกี่ยวกับชั้น ๕ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าและพระสาวกองค์สำคัญ ๆ ผู้เป็นพระอริยบุคคลชั้นพระอรหันต์ มีพระสารีบุตร เป็นต้น อธิบายคำสอนเรื่องชั้น ๕ ตามเรื่องราวในพระสูตรต่าง ๆ แก่ภิกษุบ้าง กษัตริย์บ้าง คหบดีบ้าง เพื่อให้เห็นอย่างละเอียดว่า รูปชั้น นามชั้นเป็นอย่างไร เป็นต้น การแสดงไปตามลำดับกระบวนการอธิบายแต่ละคราวนั้นมี ๒ ลักษณะ คือ ๑) ลักษณะตามหลักสูตรต้นตภาขนิยน์ ๒) ลักษณะปจฉวารสิกะ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๒.๓ เนื้อหาชั้น ๕ ในชั้นธสังยุต

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณาต่อสัตว์โลกทั้งปวง เมื่อพระองค์ตรัสรู้แจ้งแล้ว ก็แสดงธรรมโปรดเหล่าเวไนยสัตว์ ตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา สิ่งที่พระองค์ทรงแสดง ทรงพร่ำสอนอยู่บ่อย ๆ เนื่อง ๆ ก็เพื่อให้ผู้ฟังมีความเข้าใจสภาพธรรมตามความเป็นจริงตามอัยาศัย พร้อมทั้งน้อมประพฤติปฏิบัติตาม ในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม จนกระทั่งถึงความเป็นผู้หมดจดจากกิเลสได้ในที่สุด

ชั้นธสังยุต เป็นสังยุตแรกที่มีหลักธรรมเกี่ยวกับชั้น ๕ ซึ่งการที่พระพุทธองค์และพระสาวกองค์สำคัญ ๆ ผู้เป็นพระอริยบุคคลชั้นพระอรหันต์ มีพระสารีบุตร เป็นต้น อธิบายคำสอนเรื่องชั้น ๕ ตามเรื่องราวในพระสูตรต่าง ๆ แก่ภิกษุบ้าง กษัตริย์บ้าง คหบดีบ้าง เพื่อให้เห็นอย่างละเอียดว่า รูปชั้น นามชั้นเป็นอย่างไร เป็นต้น การแสดงไปตามลำดับกระบวนการอธิบายแต่ละคราวนี้มี ๒ ลักษณะ คือ ๑) ลักษณะตามหลักสูตรต้นตภาขนิยน์ ๒) ลักษณะปจฉวารสิกะ มีรายละเอียดดังนี้

^{๘๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕๙/๒๕๐-๒๕๒.

^{๘๙} ส.ข.อ. (ไทย) -/๑๕๙/๔๙๖.

๑) การอธิบายตามหลักสุตตันตภาขณีนัย (พระสูตร)

๑.๑) การอธิบายธรรมแก่ภิกษุ

พระพุทธองค์ทรงอธิบายความถือมั่นและไม่ถือมั่นในอุปาทาปริตัสสนาสูตฺร และ ทุติยอุปาทาปริตัสสนาสูตฺร ว่าด้วยความสะดุ้งเพราะถือมั่น และความไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่นให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ยึดติดอยู่ด้วยสักกายทิฏฐิ และถือมั่นชั้น ๕ แปรผันไป จึงสะดุ้งกลัว ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ เกิดความสะดุ้งเพราะถือมั่นชั้น ๕ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา^{๙๐} ด้วยเหตุอย่างนี้ มนุษย์ทั้งหลายเกิดขึ้นมาแล้วย่อมอยู่บนพื้นฐานแห่งความทุกข์ ทุกข์เกิดขึ้นจากทุกขอริยสังขโดยมีตัณหาเป็นเครื่องกำเนิด ทำให้เกิดความพลัดเพี้ยนในอารมณ์จนความยึดมั่นถือมั่นในสภาวะต่าง ๆ ที่เรียกว่า อุปาทาน

ดังนั้น พระพุทธองค์จึงสอนให้ภิกษุมนสิการชั้น ๕ ว่า การเห็นชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยงเป็นสัมมาทิฏฐิ ซึ่งจะเป็นการเห็นให้เบื่อหน่าย ความเบื่อหน่ายเป็นเหตุให้สิ้นความพลัดเพี้ยน และสอนให้ภิกษุมนสิการชั้น ๕ โดยแยบคาย และพิจารณาความไม่เที่ยงแห่งชั้น ๕ ซึ่งจะเป็นเหตุให้เบื่อหน่าย ความเบื่อหน่ายจะเป็นเหตุให้สิ้นความพลัดเพี้ยน^{๙๑}

พระพุทธองค์ทรงสอนภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ในสัจตัญญานสูตร ว่าด้วยฐานะ ๗ ประการ คือ ทรงแสดงว่า ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ เพ่งพินิจโดยวิธี ๓ อย่าง เรียกว่า อุดมบุรุษ หมดกิลเลส โดยสิ้นเชิง อยู่จบพรหมจรรย์ ฐานะ ๗ ประการ ในที่นี้ได้แก่ ชั้น ๕ ความเกิด ความดับ ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับ คุณ โทษ เครื่องสลัดออกจากชั้น ๕ ส่วนการเพ่งพินิจโดยวิธี ๓ อย่าง ได้แก่ การเพ่งพินิจเป็นธาตุ การเพ่งพินิจเป็นอายตนะ การเพ่งพินิจเป็นปฏิจจสมุปบาท^{๙๒}

พระพุทธองค์ทรงสอนเรื่องเหตุที่ทำให้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๙๓} ในสัมมาสัมพุทธสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ ทรงแสดงว่า เพราะพระองค์เบื่อหน่าย คลายกำหนดดับ ไม่ถือชั้น ๕ บัณฑิตจึงเรียกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้ภิกษุผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา หลุดพ้นเพราะเบื่อหน่าย คลายกำหนด ดับ ไม่ถือชั้น ๕ พระองค์ก็เรียกว่าผู้หลุดพ้นด้วย ปัญญาเหมือนกัน แต่ที่ต่างกัน คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ทำทางที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น ทำให้รู้จักทางที่ไม่มีใครรู้จัก บอกทางที่ไม่มีใครบอก รู้จักทาง รู้แจ้งทาง ฉลาดในทาง ส่วนสาวกเป็นผู้เดินไปตามทาง และเป็นผู้ตามมาภายหลัง

เห็นได้ว่า พระธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดง เป็นที่ฟังที่แท้จริงในชีวิต ซึ่งจะทำให้ผู้ที่ได้ฟังได้ศึกษามีความเข้าใจตามความเป็นจริง เป็นไปเพื่อการเจริญขึ้นของปัญญา เพื่อขัดเกลากิเลสจนหมดสิ้น หากเป็นนัยที่ตรงข้าม ถ้าไม่ได้อาศัยพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์แล้ว ไม่มีการอบรมเจริญปัญญาแล้ว สังสารวัฏฏ์ก็จะดำเนินไปอย่างไม่มีวันจบสิ้น ดังนั้น จึงต้องเริ่มสะสม อบรมเจริญปัญญา ด้วยตนเอง เห็นประโยชน์สูงสุดของปัญญา เพิ่มพูนความเข้าใจอย่างถูกต้องขึ้นไปตามลำดับ

^{๙๐} ดูรายละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗-๙/๒๐-๒๔.

^{๙๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๑-๕๒/๗๒-๗๓.

^{๙๒} ดูรายละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๗/๘๗-๙๒.

^{๙๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๘/๙๒-๙๔.

๑.๒) การอธิบายธรรมแก่กษัตริย์

มหาลิสสูตร ว่าด้วยเจ้ามहाลิส คือ เจ้าลิจฉวีพระนามว่ามหาลิสเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์ทรงคิดเห็นอย่างไรเกี่ยวกับลัทธิของท่านปุราณกัสสปะที่ว่า ความเศร้าหมอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย สัตว์เศร้าหมองเอง บริสุทธิ์เองโดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย พระองค์ตรัสตอบว่า มีเหตุมีปัจจัย โดยทรงอธิบายว่า ถ้าชั้น ๕ เป็นทุกข์อย่างเดียว สัตว์ก็ไม่พึงติดใจ แต่เพราะชั้น ๕ เป็นสุขมิใช่ทุกข์เสมอไป สัตว์จึงติดใจ เมื่อติดใจก็ถูกรูปผูกไว้ จึงเศร้าหมอง ฉะนั้น ความเศร้าหมองของสัตว์จึงมีเหตุมีปัจจัย ดังพระพุทธองค์ตรัสว่ามหาลิส หากรูปนี้จักได้เป็นทุกข์ส่วนเดียว มีแต่ทุกข์ติดตาม หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่ความสุขบ้างแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงติดใจในรูป แต่เพราะรูปเป็นสุข มีสุขติดตาม หยั่งลงสู่ความสุข ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์เสมอไป ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงติดใจในรูป เพราะกำหนดจึงถูกรูปผูกไว้ เพราะถูกรูปผูกไว้จึงเศร้าหมอง นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัยจึงเศร้าหมองอย่างนี้^{๙๔} ส่วนความบริสุทธิ์ของสัตว์ มีนัยตรงกันข้าม

ดังนั้น รูปที่ประกอบไปด้วยธาตุทั้ง ๔ ทำให้เกิดความยึดมั่นในรูปนี้ว่าเป็นตัวตน บุคคลเรา เขา เป็นการเห็นผิด ที่ความยึดมั่นในอัตตะ คือ เชื่อว่ามีอัตตาตัวตนที่เป็นผู้แสวงความรู้สึก สุข ทุกข์ เป็นความเชื่อว่าการรู้สึกทั้งหมดจึงไม่สามารถที่จะทำให้หลุดพ้นออกจากทุกข์ในวัฏฏสงสารนี้ไปได้

๑.๓) การอธิบายธรรมแก่คหบดี

โสมสูตร และทุติยโสมสูตร ว่าด้วยโสมคหบดีบุตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับโสมคหบดีบุตรว่า เพราะไม่เห็นความเป็นจริง สมณพราหมณ์จึงเห็นว่าตนเลิศกว่าเขา เสมอเขา หรือด้อยกว่าเขา ทั้ง ๆ ที่ชั้น ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา แต่ถ้าเห็นความเป็นจริงจะไม่เป็นเช่นนั้น แล้วตรัสสอนให้โสมคหบดีบุตรพิจารณาตามความเป็นจริง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่าเพราะเหตุนี้แล รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือไกลก็ตาม รูปทั้งหมดนั้นเธอพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่อัตตาของเรา^{๙๕} กล่าวคือ บังคับบัญชาให้เป็นอย่างนั้นอย่างนั้นตามที่ตนหวังและปรารถนาว่า สิ่งนั้นของเรา สิ่งนั้นเป็นเรา สิ่งนั้นเป็นตนของเราไม่ได้เลย

ในตอนท้ายทรงตรัสว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดชั้น ๕ ความเกิดขึ้น ความดับ และปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชั้น ๕ ไม่เชื่อว่าเป็นสมณพราหมณ์ และไม่ได้รับประโยชน์จากความเป็นสมณพราหมณ์

๒) การอธิบายตามนัยปุจฉาวิสัชนา

ในพระสูตรมักปรากฏว่ามีผู้มาถามปัญหาต่าง ๆ มากมายพระพุทธองค์และพระสาวกก็ได้ใช้การอธิบายตอบปัญหาในหลายลักษณะ ซึ่งจะทำให้ผู้ฟังได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น และโน้มน้าวให้

^{๙๔}ดูรายละเอียดใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๖๐/๙๗-๙๙.

^{๙๕}ส.ช. (ไทย) ๑๗/๔๙/๖๘-๗๐.

เกิดความคิดที่คล้อยตามไปสู่ความรู้ เพื่อให้เกิดความชัดเจน ง่ายต่อความเข้าใจ โดยเฉพาะการอธิบาย เรื่องชั้น ๕ เป็นต้น ด้วยวิธีการง่าย ๆ แบบถาม-ตอบ ที่เรียกว่า ปุจฉาวิสัชนา

๒.๑ การถามปัญหาเรื่องสักกายทิฏฐิ

ในนกุลปิตุสูตร อธิบายว่า นกุลปีตาคหบดีเข้าไปทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม ให้ฟัง เพราะตนเป็นผู้ชรา มีกายกระสับกระส่ายเจ็บป่วยเป็นประจำ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า แม้กายจะ กระสับกระส่ายก็อย่าให้จิตกระสับกระส่าย นกุลปีตาคหบดียังไม่เข้าใจลึกซึ้งเข้าไปถามถึงเหตุที่ทำให้ กายหรือจิตกระสับกระส่ายกับท่านพระสารีบุตร พระเถระตอบว่า ถ้ามีสักกายทิฏฐิ และยึดถือชั้น ๕ กายและจิตก็กระสับกระส่าย ถ้าไม่ยึดถือก็กระสับกระส่าย สักกายทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าเป็นกายของตน ๒๐ ประการ ได้แก่ เห็นชั้น ๕ ว่าเป็นอัตตา เห็นอัตตาว่ามีชั้น ๕ เห็นชั้น ๕ ในอัตตา และเห็นอัตตา ในชั้น ๕^{๖๖} การกำหนดชั้น ๕ ว่าเป็นเพียงสภาวะธรรมเท่านั้น เช่น รูปเป็นต้น มีความเกิดดับอย่างนี้ มี สติระลึกรู้ ไม่อาศัยตัณหาทิฏฐิ เข้าไปยึดถือซึ่งอะไร ๆ ในโลก พิจารณาธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อุปาทานชั้น ๕ อย่างนี้

๒.๒ การถามปัญหาเรื่องชั้น ๕ และธรรมที่เกี่ยวข้อง

พระพุทธองค์ทรงอธิบายเรื่องอุปาทานชั้น ๕ ในปุณณมสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาใน คินตวงจันท์เต็มดวง คือ ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ คินตวงจันท์เต็มดวง พระผู้มีพระภาคทรงมีภิกษุสงฆ์ แวดล้อม ประทับนั่งในที่แจ้ง ประทานโอกาสให้ภิกษุทั้งหลายทูลถามปัญหา ภิกษุได้ทูลถามปัญหา ๑๐ ข้อ ดังนี้

(๑) การถามที่เกี่ยวข้องกับชั้น ๕

ภิกษุได้ทูลถามปัญหาเกี่ยวกับพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ใช้ไหม คือ รูปอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือรูป) เวทูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือเวทนา) สัญญาอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสัญญา) สังขารอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสังขาร) วิญญาณอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือวิญญาณ) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุ อุปาทานชั้น ๕ ประการ นี้แล คือ รูปอุปาทานชั้น ฯลฯ วิญญาณอุปาทานชั้น^{๖๗}

(๒) การถามที่เกี่ยวข้องกับมูลเหตุแห่งชั้น ๕

ภิกษุนั้นชื่นชมยินดีพระภาสิตของพระผู้มีพระภาคว่า สาธุ พระพุทธเจ้าข้า แล้วได้ทูลถามปัญหายิ่งขึ้นไปว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ มีอะไรเป็นมูลเหตุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ มีฉันทะเป็นมูลเหตุภิกษุได้ทูลถามว่า อุปาทานกับอุปาทาน ชั้น ๕ ประการเป็นอย่างไรกัน หรือว่าอุปาทานเป็นอย่างอื่นนอกจากอุปาทานชั้น ๕ ประการ พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุปาทานกับอุปาทานชั้น ๕ ประการเป็นอย่างไรกันก็มีใช้

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน ส.บ. (ไทย) ๑๗/๑/๑-๖.

^{๖๗} ส.บ. (ไทย) ๑๗/๘๒/๑๓๕.

ทั้งอุปาทานเป็นอย่างอื่นนอกจากอุปาทานชั้น ๕ ประการก็มีใช่ แต่ฉันทราคะในอุปาทานชั้น ๕ ประการเป็นตัวอุปาทาน^{๙๘}

(๓) การถามที่เกี่ยวข้องกับฉันทราคะ

ภิกษุนั้นได้ทูลถามปัญหาขึ้นไปถึงว่า ก็ฉันทราคะต่าง ๆ ในอุปาทานชั้น ๕ ประการ จะพึงมีได้หรือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า พึงมีได้ ภิกษุ แล้วได้ตรัสต่อไปว่า บุคคลบางคนในโลกนี้มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ในอนาคตกาล ขอเราพึงมีรูปเช่นนี้ มีเวทนาเช่นนี้ มีสัญญาเช่นนี้ มีสังขารเช่นนี้ มีวิญญาณเช่นนี้ ฉันทราคะต่าง ๆ ในอุปาทานชั้น ๕ ประการ จะพึงมีได้อย่างไร^{๙๙}

(๔) การถามที่เกี่ยวข้องกับเหตุที่เรียกว่าชั้น

ภิกษุนั้นได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ชั้นจึงชื่อว่าชั้น พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ชั้นจึงชื่อว่าชั้น

(๕) การถามที่เกี่ยวข้องกับเหตุปัจจัยแห่งชั้น

ภิกษุนั้นทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้รูปชั้นปรากฏ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้เวทนาชั้นปรากฏ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้สัญญาชั้นปรากฏ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้สังขารชั้นปรากฏ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้วิญญาณชั้นปรากฏ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มหาภูตรูป ๔ เป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้รูปชั้นปรากฏ ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้เวทนาชั้นปรากฏ ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้สัญญาชั้นปรากฏ ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้สังขารชั้นปรากฏ นามรูปเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้วิญญาณชั้นปรากฏ^{๑๐๐}

(๖) การถามที่เกี่ยวข้องกับเหตุเกิดสักกายทิฐิ

ภิกษุนั้นขึ้นชมยินดีทูลถามปัญหาขึ้นไปถึงว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สักกายทิฐิมีได้อย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุ บุคคลในโลกนี้ผู้ไม่ได้สติบ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาวามีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ พิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในรูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ภิกษุ สักกายทิฐิมีได้อย่างไร

^{๙๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๒/๑๓๕.

^{๙๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๒/๑๓๖.

^{๑๐๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๒/๑๓๗.

(๗) ที่การถามที่เกี่ยวข้องกับเหตุไม่มีสักกายทิฏฐิ

ภิกษุหนึ่งทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สักกายทิฏฐิมีไม่ได้อย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้ได้สดับ ได้เห็นพระอริยะ ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ได้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ไม่พิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ พิจารณาโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตว่ามีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ พิจารณา ไม่พิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ พิจารณาในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ พิจารณา ภิกษุ สักกายทิฏฐิมีไม่ได้อย่างไร^{๑๐๑}

(๘) การถามที่เกี่ยวข้องกับคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ

ภิกษุหนึ่งทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุ สภาพที่สุข โสมนัสอาศัยรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเกิดขึ้น นี้เป็นคุณของรูป สภาพที่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ^{๑๐๒}

(๙) การถามที่เกี่ยวข้องกับความไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัย

ภิกษุหนึ่งทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างไรจึงจะไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้ และในนิमितทั้งปวงในภายนอก พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ภิกษุ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม ภิกษุหนึ่งพิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณทั้งหมดนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ภิกษุ เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างนี้จึงจะไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัยในกายที่มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้ และในนิमितทั้งปวงในภายนอก^{๑๐๓}

(๑๐) การถามที่เกี่ยวข้องกับกรรมที่อนัตตากระทำถูกต้องอัตตา

ภิกษุรูปหนึ่งได้เกิดความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญได้ยินว่า ขันธ ๕ เป็นอนัตตา เพราะเหตุนี้ กรรมที่ถูกอนัตตากระทำจักถูกต้องอัตตาได้อย่างไร พระผู้มีพระภาคทราบความคิดคำนึงของภิกษุหนึ่งด้วยพระทัยแล้วได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย เป็นไปได้ที่โมฆบุรุษบางคนในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่รู้แจ้ง ตกอยู่ในอำนาจอวิชชา มีใจถูกตัณหาครอบงำ จะพึงเข้าใจสัตตฤคสาสน์ว่าเป็นคำสอนที่ควรคิดให้ตระหนักว่า ท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า ขันธ ๕ เป็นอนัตตา เพราะเหตุนี้ กรรมที่ถูกอนัตตากระทำจักถูกต้องอัตตาได้อย่างไร เราได้แนะนำเธอทั้งหลายไว้แล้วด้วยการสอบถามในธรรม

^{๑๐๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๒/๑๓๗-๑๓๘.

^{๑๐๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๒/๑๓๘.

^{๑๐๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๒/๑๓๙.

เหล่านั้นในบาลีนั้น ๆ เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ชั้น ๕ เทียงหรือไม่เทียง ภิกษุทูลว่า ไม่เทียง พระพุทธองค์ตรัสว่า ก็สิ่งใดไม่เทียง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ภิกษุทั้งหลายทูลว่า เป็นทุกข์ พระพุทธองค์ตรัสว่า ก็สิ่งใดไม่เทียง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่ง นั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ภิกษุทั้งหลายทูลว่า ข้อนั้นไม่ควรเลยเพราะเหตุ นั้น แล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่ รู้ชัดว่าอย่างนี้ ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๑๐๔}

จากดั่งที่กล่าวมา ทำให้ทราบได้ว่า พระสูตรต้นตปิฎก ความจริงมีครบหมด มีทั้งศีล สมาธิ ปัญญา แต่ท่านชี้ให้เห็นจุดเด่นของพระสูตรต้นตปิฎกว่าเน้นหนักในสมาธิ คือ การพัฒนาด้านจิตใจ^{๑๐๕} และปัญหาที่ภิกษุทูลถาม ๑๐ ข้อ พระพุทธองค์ตรัสสรุปว่า อุปาทานชั้น ๕ มีฉันทะเป็นมูลเหตุ อุปาทานกับอุปาทานชั้น ๕ ประการเป็นอย่างเดียวกันก็มีใช่ ทั้งอุปาทานเป็นอย่างอื่นนอกจากอุปาทาน ชั้น ๕ ประการก็มีใช่ แต่ฉันทะในอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้เป็นตัวอุปาทานดั่งนั้น เกี่ยวกับการ ถามและตอบระหว่างท่ามกลางหมู่พระสงฆ์ เป็นไปเพื่อให้เกิดการขบคิดร่วมกัน และทบทวนตรวจสอบ ความรู้ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจธรรมะที่ถูกต้อง

สรุปว่า ภาพรวมของชั้นสังยุตในสังยุตตนิคาย ชั้นธวารวรรคนั้น จัดแบ่งเป็น ๓ ปัณณาสก์ มี ๕ วรรค ตั้งชื่อสังยุตตามเนื้อหาสาระ มีการอธิบายโครงสร้างและเนื้อหาสาระแห่งพระสูตรสำคัญเป็น จำนวนมาก เรียกชื่อกลุ่มพระสูตรแต่ละกลุ่มว่า วรรค มีชื่อนำหน้าตามลักษณะสำคัญของพระสูตรกลุ่ม นั้น ๆ และการอธิบายตามแนวพระสูตรที่เกี่ยวกับชั้น ๕ ในแง่มุมบริบทต่าง ๆ เพื่อแสดงตามอนุโลม ตามอัธยาศัยของบุคคล เพื่อให้เกิดการใคร่ครวญพิจารณา สามารถมองเห็นและเข้าใจ เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ไม่ถือมั่น เห็นตามความเป็นจริงของชั้น ๕ ได้ และพระสูตรที่มีการถาม-ตอบ (ปุจฉาวิสัทธิ) พระพุทธองค์ทรงแสดงมีหลายลักษณะด้วยกันเป็นวิธีเสนอสาระธรรมตามอัธยาศัยและ เกื้อกูลแก่บุคคล ตามเหตุการณ์ สถานที่ ที่กำลังเป็นไปอยู่ ณ เวลานั้น ๆ โดยเลือกเฟ้นเฉพาะประเด็นที่ จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจหัวข้อธรรม มีเนื้อความชัดเจนเพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจ

๓.๓ ความหมายของชั้นสังยุต

๑) ความหมายตามศัพท์

คำว่า “ชั้น” วิเคราะห์ว่า ขณียติ ปริชฌณตติติ ขนุโธ (ชื่อว่า ชั้น เพราะอรรถว่า ถูกพระยา มัจจุราชทำลายอยู่โดยรอบด้าน)

ชั้น วิเคราะห์ว่า ขานิ จกขุนทริยาทีนิ ธาเรณตติติ ขนุธา (ชื่อว่า ชั้น เพราะอรรถว่า ทรงไว้ ซึ่งอินทรีมีจักขุนทรี เป็นต้น)

^{๑๐๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๒/๑๓๙-๑๔๐.

^{๑๐๕} As a matter of fact, the *Suttantapi aka* encompasses all of the Three fold Training, but it has been pointed out that its main focus is on the second component of the Threefold Training, i.e. *sam dhi* “concentration,” or emotional development., ดูรายละเอียดใน Bhikku P.A. Payutto, **The Pali canon: What a Buddhist Must know**, Tr. by Somseen Chanawangsa, (Bangkok: Chanpen Publishing House, 2015), p. 11.

ชั้น วิเคราะห์ว่า เตหเว ทุกเขติ ขณฺณติ อวทารียตีติ ขนฺโธ (ชื่อว่า ชั้น เพราะอรรถว่า ถูก ทุกข์ คือ ความแก่ เจ็บ ตาย เป็นต้นบั่นรอน คือ ตัดทอนอยู่เสมอ)

ชั้น วิเคราะห์ว่า ขัสคฺคํ ทาติ วิทฐาตีติ ขนฺโธ (ชื่อว่า ชั้น เพราะอรรถว่า ทรงไว้ คือ รองรับ ไว้อย่างวิเศษซึ่งสวรรค์ หมายความว่า บุคคลอาศัยชั้น ๕ นี้แล้ว สามารถสร้างทานกุศล ศีลกุศล ภาวนา กุศลได้ เพราะผลแห่งกุศลนั้นเองบุคคลจึงไปสวรรค์ได้)^{๑๐๖}

ชั้น มีวจนัตถะว่า อเนกทุกเขติ ขชชนตีติ ขนฺธา (แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่ถูกทุกข์ เคี้ยวกิน จึงชื่อว่า ชั้น คือ ชั้น ๕ นี้เป็นที่เกิดแห่งชาติ ชรา พยาธิ มรณะ เป็นต้น ถ้าไม่มีชั้น ๕ ทุกข์ต่าง ๆ ก็ เกิดขึ้นไม่ได้)^{๑๐๗}

ชนฺธ (ป.) มีรูปวิเคราะห์อีกว่า ขสฺขาตํ อวยวธาเรตีติ ขนฺโธ. ขปุพฺโพ, ธา ธาเรน, อ. ขาหติ อวยเวติ วา ขนฺโธ. ขาห ภกฺขณ, อ. ชาติชราพยาธิมรณาทีหิ อเนเกหิ ทุกฺเขติ ขาทียตีติ วา ขนฺโธ. ชาติ ชรามรณาทีหิ สํสารทุกฺเขติ ขาทิตพฺโพติ วา ขนฺโธ. อถวา, ภาณณ ขณฺณเตติ ขนฺโธ. ขณฺ ขนฺ วา อวทาร ณฺ โธ. (หมวด, หมู่, พวก, ประชุม, กอง, คณะ, ส่วน, ความดี, กาย, ร่างกาย, บ่า, ไหล่, ตอน, ชั้น ส่วน ต่าง ๆ ของร่างกายและจิตใจ)^{๑๐๘}

คำว่า “สงฺยุตฺ” เดิมเป็นสํ บทหน้า ยุช ธาตุในความประกอบ ต ปัจจัย แปลง นิคคหิตลงมา เป็น งฺ ลบ ข ที่สุดธาตุวิเคราะห์ว่า สงฺยุตฺตีติ สงฺยุตฺโต, สงฺยุตฺติ สีเลนาติ สงฺยุตฺโต, สงฺยุตฺโต โหตีติ สำเร็จรูปเป็นสงฺยุตฺโต

๒) ความหมายตามอรรถนัย

ชั้น มีความหมายในเชิงสมมติของโลก พระพุทธองค์ตรัสว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ผันแปร ที่บัณฑิตในโลกสมมติว่ามี เราก็กว่า มี^{๑๐๙} และความหมายในเชิง เป็นเครื่องพันนาการคือรูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณจงจำไว้ ถูกเครื่องพันนาการทั้งภายในและ ภายนอกจงจำไว้ มองไม่เห็นฝั่ง ถูกจงจำจนแก่ จนตายจากโลกนี้จนถึงโลกหน้า^{๑๑๐}

ชั้น ในความหมายเชิง “อตฺตา” พระดับบิล ราหุล อธิบายว่า ผู้ที่ต้องการค้นหาอตฺตาใน พระพุทธศาสนา ได้โต้แย้งว่าเป็นความจริงที่ว่าพระพุทธเจ้าทรงวิเคราะห์ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร

^{๑๐๖} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.๖.๙) วจนา, **หลักปฏิบัติสมณะ-วิปัสสนากัมมัฏฐาน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๔-๕.

^{๑๐๗} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ วจนา, **ปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิวสุทธี, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๐-๑๕๑.

^{๑๐๘} ป. (ประยุทธ์) หลงสมบุญ, พันตรี, **พจนานุกรม มคอ-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร: อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑๙.

^{๑๐๙} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๙๔/๑๗๙.

^{๑๑๐} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๑๗/๒๑๑.

วิญญาน มีอยู่ และตรัสว่า สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ ไม่มีสิ่งใดที่มีตัวตน แต่พระองค์ไม่ได้ตรัสเลยว่า ไม่มีอัตตา ในมนุษย์หรือในผู้อื่น นอกเหนือจากชั้น ๕ เหล่านี้^{๑๑๑}

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ, ป.ธ.๙) รจนาว่า คำว่า ชั้น ๕ หมายความว่า กอง เช่น รูปชั้น กองรูป เวทนาชั้น กองเวทนา เป็นต้น แต่อย่าเข้าใจว่า รูป เวทนา ได้กองไว้ดูจ้าวเปลือก ความจริงให้เข้าใจว่า รูปในอดีต รูปในอนาคต รูปในปัจจุบัน นี้เรียกว่า รูปชั้น^{๑๑๒}

ชั้นแยกออกเป็นส่วน ๆ ตามสภาพ ได้แก่ รูปและนาม คือ ๑) รูป หมายถึง ธรรมชาติที่พึ่งพิงที่มีปรากฏขึ้นมาแล้วต้องสลายไปเสื่อมไปด้วยวิโรธปัจจัย คือปัจจัยที่ไม่ถูกกัน ได้แก่ ความร้อน ความเย็น เป็นต้น^{๑๑๓} ๒) เวทนา หมายถึง การเสวยอารมณ์ สุขหรือทุกข์ทางกายหรือทางใจก็ตาม อทุกข์มิสุข ไม่ทุกข์ไม่สุขคือเฉย ๆ บางทีเรียกว่าอุเบกขา^{๑๑๔} ๓) สัญญา หมายถึง การจำอารมณ์แห่งการรับรู้^{๑๑๕} ๔) สังขาร หมายถึง การปรุงแต่งอารมณ์^{๑๑๖} ๕) วิญญาน หมายถึง การรู้แจ้งอารมณ์ตามทางที่เกิดเป็น ๖^{๑๑๗} คือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายว่า ชั้น ๕ ตามรูปแบบพุทธธรรมแยกแยะชีวิตทั้งหมดที่บัญญัติ เรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา เป็นต้น แบ่งออกเป็นส่วนต่าง ๆ ประกอบด้วย ๕ ประเภท เรียกทางธรรมว่า เบญจชั้น คือ รูป (ส่วนประกอบร่างกายและพฤติกรรมของร่างกาย ทั้งหมด) เวทนา (ความรู้สึกสุข ทุกข์หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ) สัญญา (ความกำหนดรู้ได้หรือหมายรู้) สังขาร (องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิตมีเจตนาเป็นตัวนำ) และวิญญาน (ความรู้แจ้งในอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ) ทั้ง ๕ ประการนี้จัดว่าเป็นรูปธรรมและนามธรรมที่มีความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน^{๑๑๘}

เหตุที่เรียกว่าชั้น พระผู้มีพระภาคทรงตรัสว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลหหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญานชั้น ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ชั้นจึงชื่อว่าชั้น^{๑๑๙}

^{๑๑๑} พระดับปลิว ราหุล, พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร, แปลโดย ชูศักดิ์ ทิพย์เกสรและคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๕.

^{๑๑๒} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ, ป.ธ.๙) รจนา, **อุดมวิชา**, (กรุงเทพมหานคร: หจก.การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๑), หน้า ๙.

^{๑๑๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๓/๑๗.

^{๑๑๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๔/๑๒๖.

^{๑๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๕๕), หน้า ๑๖๒.

^{๑๑๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๑๙/๑๙๗.

^{๑๑๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๖/๑๒๙/๙๑๗.

^{๑๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๑๑๙} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๒/๑๓๖.

ส่วนคำ สังกุต แปลว่า ประกอบ รวบรวมหรือประมวล^{๑๒๐} เมื่อนำสองคำมารวมกันเป็นชั้น สังกุต จะได้ความหมายว่า การรวบรวมหรือการประมวลชั้น หมายถึง การประมวลพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับชั้น ๕ และธรรมที่เกี่ยวข้องกับชั้น

สรุปว่า ชั้นสังกุต ตามศัพท์ ชั้น วิเคราะห์ว่า ขานิ จกฺขุณฺทริยาทีนิ ธาเรนฺตีติ ขนฺธา คำว่า สังกุต วิเคราะห์ว่า สังกุตตีติ สังกุตโต ได้อรรถนัยว่า ทรงไว้ซึ่งอินทรีย์มีจักขุณฺทริย การประกอบ หมายถึง หมวด, หมู่, กอง, ส่วน, ความดี, กาย, การประกอบชั้นหรือส่วนต่าง ๆ การรวบรวมชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และชั้นอีกนัยหนึ่ง หมายถึง ชั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม นี้ เรียกว่า รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น ด้วยเหตุนี้ ชั้นจึงชื่อว่าชั้น

๓.๔ ประเภทของชั้น ๕ ในชั้นสังกุต

ในชั้นสังกุต มีพระสูตรต่าง ๆ ที่แสดงประเภทของชั้น ๕ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อธิบายในแง่ต่าง ๆ ดังนี้

๑) รูปชั้น พระพุทธองค์อธิบายไว้ในอุปาทานปริวัตตนสูตรว่า รูป คือ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่ารูปเพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร ความเกิดขึ้นแห่งรูปจึงมี เพราะความดับแห่งอาหาร ความดับแห่งรูปจึงมี^{๑๒๑}

พระธรรมธีรราชมหามุนี อธิบายว่า ได้แก่ ส่วนที่ประกอบกันของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ เช่น ผนัง กระดุก โลหิต เป็นต้น ถ้าใจเข้าไปยึดถือว่า เป็นกายของเรา พอกายมีการเปลี่ยนแปลงหรือทรุดโทรมลงไป ใจก็จะรับไม่ได้ และทำให้เกิดทุกข์ขึ้นมา ฉะนั้นการเข้าไปยึดมั่นในรูปชั้นนี้ก็เป็นตัวทุกข์^{๑๒๒}

๒) เวทนาชั้น พระพุทธองค์อธิบายในสัตตัญฐานสูตรว่า เวทนา คือ เวทนา ๖ ประการ ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา โสตสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู ฆานสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น กายสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย และมโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ นี้เรียกว่า เวทนาเพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาจึงมี เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับแห่งเวทนาจึงมี^{๑๒๓}

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ อธิบายว่า เวทนา หมายถึงความรู้สึกสิ่งสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ นี้เป็นธรรมชาติที่จะเกิดขึ้น เมื่อกระทบกับอารมณ์ ทางตา ทางหู มันก็จะเกิด

^{๑๒๐} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระสูตรตันตปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร: นวสารสินการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๐.

^{๑๒๑} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๒, พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๕/๕๘.

^{๑๒๒} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ. ๙), **เพชรในดวงใจ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๓๙), หน้า ๓๔.

^{๑๒๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๗/๘๘-๘๙.

ความรู้สึกลูกอยู่ ๒ ทาง คือ ชอบ กับไม่ชอบ ถ้าชอบก็เกิดสุขเวทนา ถ้าไม่ชอบก็เกิดทุกข์เวทนา เวลาเกิดเวทนา ทั้งสุข ทั้งทุกข์ อันเป็นผลมาจากการกระทบกับอารมณ์ภายนอก^{๑๒๔}

๓) สัญญาชั้นพระพุทธรองค์อธิบายว่า สัญญา คือ สัญญา ๖ ประการนี้ ได้แก่ รูปสัญญา ความหมายรูปรูป สัททสัญญา ความหมายรู้เสียง คันธสัญญา ความหมายรู้กลิ่น รสสัญญา ความหมายรู้รส โผฏฐัพพสัญญา ความหมายรู้โผฏฐัพพะ และอัมมสัญญา ความหมายรู้ธรรมารมณ์ นี้เรียกว่า สัญญา เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาจึงมี เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับแห่งสัญญาจึงมี^{๑๒๕}

พระครูสังวรสมาธิวัตร อธิบายว่า สัญญาเป็นความทรงจำในเรื่องอดีตที่เคยเห็น เคยได้ยิน ตัวนี้สำคัญมาก ถ้ารู้ไม่เท่าทันก็จะเข้าไปยึด และจมปลักอยู่กับอารมณ์อดีต นี่แหละคือตัวทุกข์อย่างสำคัญทีเดียว^{๑๒๖}

๔) สังขารชั้น พระพุทธรองค์อธิบายว่าสังขาร คือ เจตนา ๖ ประการนี้ ได้แก่ รูปสัญญาเจตนา ความจำนงรูป สัททสัญญาเจตนา ความจำนงเสียง คันธสัญญาเจตนา ความจำนงกลิ่น รสสัญญาเจตนา ความจำนงรส โผฏฐัพพสัญญาเจตนา ความจำนงโผฏฐัพพะ และอัมมสัญญาเจตนา ความจำนงธรรมารมณ์ นี้เรียกว่า สังขารเพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งสังขารจึงมี เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับแห่งสังขารจึงมี^{๑๒๗}

พระอาจารย์ภักทันทะอาสาเถระ อธิบายว่า สังขาร คือ ระบบคิดปรุงแต่งต่าง ๆ ดีบ้างชั่วบ้างซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากความจำ (สัญญาชั้น) ตัวนี้เห็นได้ชัดมาก เพราะคนส่วนใหญ่ที่ทุกข์เรื่องความคิดมีไม่น้อยเลย สังขารชั้น นอกจากเป็นตัวทุกข์อย่างสำคัญแล้ว ยังเป็นบ่อเกิดของกิเลส^{๑๒๘}

๕) วิญญาณชั้น พระพุทธรองค์อธิบายว่าวิญญาณ คือ วิญญาณ ๖ ประการนี้ อันได้แก่ จักขุวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางตา โสตวิญาณ ความรู้อารมณ์ทางหู ฆานวิญาณ ความรู้อารมณ์ทางจมูก ชิวหาวิญาณ ความรู้อารมณ์ทางลิ้น กายวิญาณ ความรู้อารมณ์ทางกาย และมนโวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางใจ นี้เรียกว่า วิญญาณเพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณจึงมี เพราะความดับแห่งนามรูป ความดับแห่งวิญญาณจึงมี^{๑๒๙}

แม่ชีดวงใจ กุทอง อธิบายว่า วิญญาณเป็นการรับรู้อารมณ์ทางทวารต่าง ๆ มีตา มีหู เป็นต้น ตัวนี้ก็ไม่เบาถ้าเข้าไปยึดมั่นเวลากระทบอารมณ์ คือเวลาเห็นรูป เวลาได้ยินเสียง แล้วเกิดความสำคัญมั่น

^{๑๒๔} พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และปริเฉทที่ ๗**, หน้า ๑๐๒.

^{๑๒๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๔.

^{๑๒๖} พระครูสังวรสมาธิวัตร (ประเดิม โภมโล), **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก เล่ม ๓ ภาครูปนิพพาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: แผนกเรียนพระไตรปิฎกวัดเพลงวิปัสสนา, ๒๕๒๒), หน้า ๖๘๕.

^{๑๒๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๔-๘๕.

^{๑๒๘} พระภักทันทะอาสาเถระ, **วิปัสสนาที่ปณีฎีกา**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๕.

^{๑๒๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๕-๘๖.

หมายความว่า ตัวเราเห็น ตัวเราได้ยิน ถ้าได้เห็น ได้ยินสิ่งที่ดีก็เพลิดเพลินพอใจ แต่ถ้าได้เห็นได้ยินสิ่งที่ไม่ดี ก็
จะเกิดอารมณ์ขัดเคือง การเข้าไปยึดมั่นในวิญญาณชั้นคือการได้เห็น การได้ยิน นี่ก็เป็นตัวทุกซ์^{๓๓๐}

นอกจากนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุที่กรุงสาวัตถีเพื่อแสดงให้เห็นในความปรากฏ
รูปนามว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงชั้น ๕ ประการ และอุปาทานชั้น ๕ ประการ ดังนี้รูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันภายในหรือภายนอก หยาบหรือ
ละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า รูปชั้นเวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น
วิญญาณชั้น และอุปาทานชั้น ๕ ประการ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง
เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม
ประกอบด้วยอสาสะ เกื้อกูลแก่อุปาทาน เหล่านี้เรียกว่ารูปอุปาทานชั้น เวทูปาทานชั้นสัญญาอุปาทาน
ชั้นสังขารอุปาทานชั้นวิญญาณอุปาทานชั้น^{๓๓๑}

ประเภทของชั้น ๕ นี้ พระโสภณมหาเถระ (มหาสียาตอ) อธิบายว่า รูปชั้น ย่อมปรากฏ
ในขณะที่รู้เห็นความใสในการเห็นรูป หรือรูปารมณ์ เวทนาชั้น ย่อมปรากฏในขณะที่ใจ เสียใจ หรือวาง
เฉยในการเห็น สัญญาชั้น ย่อมปรากฏในขณะที่หมายรู้สิ่งที่เห็น สังขารชั้น ย่อมปรากฏในขณะที่ต่าง ๆ
เช่น โลภะปรากฏในขณะที่ยินดีพอใจเป็นต้น วิญญาณชั้น ย่อมปรากฏในขณะที่การเห็นเป็นประธาน ซึ่ง
เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นทุกซ์ ไม่ใช่ตัวตน เป็นจริงตามสภาวะแปรปรวน^{๓๓๒}

จากที่กล่าวมา สามารถเข้าใจได้ว่า ชั้นทั้ง ๕ นั้นก่อตัวกันเป็นรูปร่างขึ้น คือ ร่างกายและ
จิตใจย่อลงเพียงรูปกับนาม เป็นผลนำมาสู่ความทุกซ์ ดังพระพุทธองค์อธิบายในพระวินัยปิฎก มหาวรรค
ว่า “ข้อนี้เป็นทุกข์ขอรียสัจ คือ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความเจ็บก็เป็นทุกข์ แม้
ความตายก็เป็นทุกข์ ความประสพกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็
เป็นทุกข์ ความไม่ได้ สิ่งที่ปรารถนาก็เป็นทุกข์ ว่าโดยย่อ อุปาทานชั้นทั้ง ๕ ก็เป็นทุกข์”^{๓๓๓}

สรุปว่า ประเภทของชั้น ๕ ที่ปรากฏในชั้นสังยุตนั้นได้แก่๑)รูปชั้น คือ มหาภูตรูป ๔ และ
รูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ ที่ประกอบกันเกิดขึ้นว่ากาย ๒) เวทนาชั้น คือ เวทนา ๖ ความรู้สึกสิ่งที่สัมผัส
ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ๓) สัญญาชั้น คือ สัญญา ๖ ความทรงจำอดีตที่เคยเห็น ได้ยิน รูป เสียง
คันธสัญญา กลิ่น รสโณภูฏัพพะ ฐัรรมารมณ ๔) สังขารชั้น คือ เจตนา ๖ ระบบคิดปรุงแต่งเป็นผลสืบ
เนื่องมาจากความจำรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ ฐัรรมารมณ ๕) วิญญาณชั้น คือ วิญญาณ ๖ จิตเป็น
ธรรมชาติรู้อารมณ์ คือ รู้สีต่าง ๆ ทางตา รู้เสียงทางหู รู้กลิ่นทางจมูก รู้รสทางลิ้น รู้เย็น ร้อน อ่อน แข็ง
ที่มารกระทบกาย รู้คิดนึกทางใจน้อมถึงกุศล อุกุศล เป็นได้ทั้งรูปและนาม

^{๓๓๐}แม่ชีดวงใจ กุทอง, “ศึกษาชั้น ๕ และอายตนะ ๑๒ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธ
ศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช-
วิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๑.

^{๓๓๑}ส.ช. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖-๖๗.

^{๓๓๒}ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสียาตอ), **วิปัสสนาญ เล่ม ๑**, แปลโดย พระคันธ-
สาราภังค์, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซี เอ โอ เซ็นเตอร์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๗๑-๒๗๒.

^{๓๓๓}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

๓.๕ เหตุปัจจัยของการเกิดขึ้น ๕ ในชั้นสังยุต

ร่างกายของคนเรามีอาหารเป็นที่ตั้งจะดำรงอยู่ได้เพราะอาศัยอาหาร ซึ่งเป็นปัจจัยอันนำมาซึ่งผลของเครื่องค้ำจุนชีวิต เครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตถ้าหากไม่มีอาหารแล้วจะดำรงอยู่ไม่ได้ ชั้น ๕ ก็เช่นกันยังต้องมีอาหาร^{๑๓๔} ดังนั้น ชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ จึงต้องมีอาหารหล่อเลี้ยงจึงทำให้เกิดขึ้นมาด้วยเช่นกันพระพุทธองค์และพระอัครสาวกได้อธิบายเหตุปัจจัยของการเกิดขึ้นเกี่ยวกับชั้น ๕ ดังนี้

๑) เหตุปัจจัยของการเกิดรูปชั้น พระพุทธองค์อธิบายว่า มหาภูต ๔ เป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้รูปชั้นปรากฏ^{๑๓๕} ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น^{๑๓๖} เพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร ความเกิดขึ้นแห่งรูปจึงมี เพราะความดับแห่งอาหาร ความดับแห่งรูปจึงมี^{๑๓๗}

๒) เหตุปัจจัยของการเกิดเวทนาชั้น พระพุทธองค์ทรงอธิบายว่า “ผัสสะ” เป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้เวทนาชั้นปรากฏ^{๑๓๘} ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น^{๑๓๙} เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาจึงมี เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับแห่งเวทนาจึงมี^{๑๔๐}

๓) เหตุปัจจัยของการเกิดขึ้นสัญญาชั้น พระพุทธองค์ทรงอธิบายว่า ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้สัญญาชั้นปรากฏ^{๑๔๑} ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น^{๑๔๒} เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาจึงมี เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับแห่งสัญญาจึงมี^{๑๔๓}

๔) เหตุปัจจัยของการเกิดสังขารชั้น พระพุทธองค์ทรงอธิบายว่า ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้สังขารชั้นปรากฏ^{๑๔๔} ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น^{๑๔๕} เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาสัญญา สังขารจึงมี เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับแห่งเวทนาสัญญา สังขารจึงมี^{๑๔๖} และทรงตรัสไว้ในปาลิเลยยสูตรอีกว่า ปุถุชนไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา แต่พิจารณาเห็นอัตตว่ามีรูป การพิจารณาเห็นนั้นจัดเป็นสังขาร คือ สังขารเกิดจากต้นเหตุที่เกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้ถูกความเสวยอารมณ์ที่เกิดจากอวิชชาสัมผัสถูกต้องแล้ว เพราะเหตุนั้น แม้สังขารนั้นก็ไม่เที่ยงถูกปัจจัยปรุง

^{๑๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕๕๒.

^{๑๓๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๖/๙๘.

^{๑๓๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๑/๓๒-๓๓.

^{๑๓๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๒.

^{๑๓๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๖/๙๘.

^{๑๓๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๑/๓๒-๓๓.

^{๑๔๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๗/๘๙-๙๐.

^{๑๔๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๖/๙๘.

^{๑๔๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๑/๓๒-๓๓.

^{๑๔๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๗/๘๙-๙๐.

^{๑๔๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๖/๙๘.

^{๑๔๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๑/๓๒-๓๓.

^{๑๔๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๗/๘๙-๙๐.

แต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น แม้ต้นหานั้นก็ไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่งอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น แม้เวหนานั้น แม้
ผัสสะนั้น แม้อวิชชานั้นก็ไม่มีเที่ยงถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น^{๑๔๗}

๕) เหตุปัจจัยของการเกิดวิญญานชั้นพระพุทธรองค์อธิบายว่านามรูปเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้
วิญญานชั้นปรากฏ^{๑๔๘} วิญญานถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น^{๑๔๙} เพราะความเกิดขึ้นแห่ง
นามรูป ความเกิดขึ้นแห่งวิญญานจึงมี เพราะความดับแห่งนามรูป ความดับแห่งวิญญานจึงมี^{๑๕๐}

พระสารีบุตรอธิบายเหตุเกิดแห่งนามว่า เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ นี้เรียกว่า
นาม เพราะวิญญานเกิด เหตุเกิดแห่งนามรูปจึงมี เพราะวิญญานดับ เหตุดับแห่งนามรูปจึงมี^{๑๕๑}

พระพุทธโฆสเถระ ระบุว่า นามชั้นนี้มีเจตนาเป็นประธานย่อมปรุงแต่ง คือให้รูปที่เกิด
พร้อมกับตนหรือธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้น ที่สัมปยุตกันบังเกิด แม้ในที่นี้พระผู้มีพระภาคก็ทรง
จำแนกแสดงเฉพาะปัจจัยตัดลักษณะของสังขาร ซึ่งมีความตั้งใจเป็นลักษณะด้วยประการฉะนี้^{๑๕๒}

ฉันทนา อุตสาหลักษณ์ ได้อธิบายว่า วิญญาน ได้แก่จิต จิตเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ คือ รู้สี
ต่าง ๆ ทางตา รู้เสียงทางหู รู้กลิ่นทางจมูก รู้รสทางลิ้น รู้เย็น ร้อน อ่อน แข็งที่มากกระทบกาย รู้คิดนึก
ทางใจ นึกคิดเรื่องราวต่าง ๆ ถ้าใจโน้มไปคิดถึงบุญกุศล เรียกว่ากุศลจิต แต่ถ้าใจโน้มไปคิดถึงบาปอกุศล
เรียกว่า อุกุศลจิต^{๑๕๓}

นอกจากนี้แล้ว ในอุปาทสสูตรพระผู้มีพระภาคทรงอธิบายความเกิดขึ้นแห่งชั้นนี้ไว้ว่า ความ
เกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งชั้น ๕ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่
แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะและทรงอธิบายถึงมูลเหตุแห่งทุกข์อีกว่า ทุกข์คือชั้น ๕ นี้
เรียกว่า ทุกข์ มูลเหตุแห่งทุกข์ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพติดเพลินและความ
กำหนด มีปกติให้เพติดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา นี้เรียกว่า มูลเหตุ
แห่งทุกข์^{๑๕๔} เมื่อมีชั้น ๕ เพราะอาศัยชั้น ๕ เพราะยึดมั่นชั้น ๕ มีฉันทวิญญูจึงเกิดขึ้น^{๑๕๕}

ในมหาสิสุตร พระผู้มีพระภาคทรงอธิบายเหตุปัจจัยที่ทำให้เศร้าหมองและเพื่อความบริสุทธิ์
แห่งสัตว์ทั้งหลายไว้ว่าหากชั้น ๕ นี้จักได้เป็นสุขส่วนเดียว มีแต่สุขติดตาม หยิ่งลงสู่ความสุข ไม่หยิ่งลงสู่
ความทุกข์บ้างแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงเบื่อหน่ายในชั้น ๕ แต่เพราะชั้น ๕ เป็นทุกข์ มีทุกข์ติดตาม
หยิ่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยิ่งลงสู่ความสุขเสมอไปฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในชั้น ๕ เมื่อเบื่อหน่าย

^{๑๔๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๑/๑๓๑.

^{๑๔๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๖/๘๘.

^{๑๔๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๑/๓๒-๓๓.

^{๑๕๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๖/๙๑.

^{๑๕๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๐/๙๕.

^{๑๕๒} ส.ข.อ. (ไทย) -/๗๙/๔๒๘.

^{๑๕๓} ฉันทนา อุตสาหลักษณ์, พุทธปัญญา คู่มือการสร้างปัญญา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสาร
จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๘๖-๘๗.

^{๑๕๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๐-๓๑/๔๓-๔๔.

^{๑๕๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕๔/๒๔๕.

ย่อมคล้ายกำหนดเพราะคล้ายกำหนดจึงบริสุทธิ์ นี่เป็นเหตุ เป็นปัจจัยเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัยจึงบริสุทธิ์อย่างนี้^{๑๕๖} ส่วนที่ทำให้เศร้าหมองมีนัยตรงกันข้าม

เมื่อทราบถึงเหตุปัจจัยของการเกิดขั้น ๕ อย่างนี้แล้ว ย่อมเข้าใจได้ว่า มนุษย์ที่เกิดมาต่างกรรม ต่างวาระ ต่างสถานที่ และความสัมพันธ์กันนั้น เพราะอาศัยเหตุทำให้เกิดคือ “อวิชชา” จึงไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นลอย ๆ โดยไม่มีที่มา และไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งอื่น ทุกอย่างล้วนมีลักษณะเป็นเหตุเป็นผลที่อิงอาศัยกันและกัน ซึ่งพระพุทธศาสนาสอนในหลักความจริงที่ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง มีชีวิตและไม่มีชีวิต ล้วนเป็นไปตามธรรมชาติแห่งเหตุปัจจัย ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป คือเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้^{๑๕๗} ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เราและเธอทั้งหลาย จึงท่องเที่ยวไปในชาติหนึ่ง ๆ ตลอดกาลยาวนาน^{๑๕๘}

ดังนั้น จึงไม่ต้องสงสัยในอัตตาหรือตัวตนอย่างที่โต้แย้งกัน เพราะพระพุทธองค์ทรงวิเคราะหฺแยกแยะขั้น ๕ ให้เห็นหมดแล้วแต่ปัญหาคือวิธีการที่จะไม่ยึดมั่นหรือหลุดพ้นจากอัตตาได้นั้น ต้องทำอย่างไรต่างหาก ซึ่งวิธีการนี้ ท่านสารีบุตรได้อธิบายว่า ปกติพระพุทธองค์ตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะ (ความกำหนัดที่ไม่รุนแรง (ฉันทะ) และ(ราคะ) ความกำหนัดที่รุนแรง) ในขั้น ๕ เพราะทรงเห็นโทษในขั้น ๕ จึงให้เหตุผลว่า เมื่อบุคคลยังไม่ปราศจากความกำหนัด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจากความเร่าร้อน ไม่ปราศจากความทะยานอยากในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพราะรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้น^{๑๕๙}

อนึ่ง พระพุทธองค์ทรงตรัสสรรเสริญว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ชัดรูป ความเกิดดับแห่งรูป และปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งรูป ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่ายคลายกำหนัด เพื่อดับรูป ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้วมั่นคงในธรรมวินัยเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด เพราะดับไป ไม่ยึดมั่นถือมั่นรูป ชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้วหมดกิเลสโดยสิ้นเชิงสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าไม่มีวิภวัญญะเพื่อความปรากฏอีกในต่อนท่าย พระพุทธองค์ตรัสให้ภิกษุเพ่งพินิจโดยวิธี ๓ วิธี คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑) เพ่งพินิจเป็นธาตุ ๒) เพ่งพินิจเป็นอายตนะ ๓) เพ่งพินิจเป็นปฏิจจสมุปบาท และทรงรับรองว่าภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ ผู้เพ่งพินิจโดยวิธี ๓ วิธี เราเรียกว่าอุคตบุรุษ ผู้หมดกิเลสโดยสิ้นเชิง อยู่จบพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้^{๑๖๐}

สรุปว่า เหตุปัจจัยของการเกิดขั้น ๕ ในชั้นสังยุตตมหาภูต ๔ เป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้รูปขั้นปรากฏ ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้เวทนาขั้นสัญญาขั้นสังขารขั้นปรากฏ นามรูปเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้วิญญาณขั้นปรากฏ นามขั้นนี้มีเจตนาเป็นประธานย่อมปรุงแต่ง คือให้รูปที่เกิดพร้อมกับตน

^{๑๕๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๖๐/๙๙.

^{๑๕๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒/๓๙.

^{๑๕๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๑๐๐.

^{๑๕๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒/๘-๙.

^{๑๖๐} ดูรายละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๒-๘๓.

หรือธรรมทั้งหลายมีเวทนา สัญญา ผัสสะ มนสิการ ที่สัมปยุตกันบังเกิด และเป็นปัจจัยตั้งลักษณะของสังขารที่เกิดจากอวิชชาตัณหาสัมผัสปรุงแต่ง เพราะยึดมั่นมีจกาทิฏฐิจึงเกิดขึ้น นี่เป็นมูลเหตุแห่งทุกข์เป็นไปตามธรรมชาติแห่งเหตุปัจจัยที่อาศัยกันเกิดขึ้น เพราะไม่รู้จักปฏิเสธสมุปบาท จึงมีความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวง

๓.๖ ลักษณะของขั้นที่ ๕ ในขั้นธสังยุต

ตามลักษณะของขั้นที่ ๕ ในขั้นธสังยุตพระพุทธองค์ทรงแสดงไว้หลายนัยด้วยกันตามที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ดังผู้วิจัยจะได้อธิบายรายละเอียดดังนี้

๑) ลักษณะของรูป พระผู้มีพระภาคตรัสเป็นเชิงอุปมาในนกุลปิตุสูตรว่า กายนี้กระสับกระส่าย เป็นดังฟองไข่ มีเปลือกหุ้มไว้ ผู้บริหารกาย พึงรับรองความไม่มีโรคได้เพียงครู่เดียว เพราะเหตุนี้ พึงสำเนียงว่า เมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่ จิตจักไม่กระสับกระส่าย^{๑๖๑}

พระสารีบุตรอธิบายว่า ปุถุชนเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา เป็นอัตตา เห็นอัตตาว่ามีรูป พิจารณาเห็นรูปในอัตตา เห็นอัตตาในรูป ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นรูป รูปเป็นของเรา รูปนั้นแปรผันเพราะรูปแปรผัน โสกะ (ความเศร้าโศก) ปรีทเวชะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงเกิดขึ้นแก่เขาชื่อว่าเป็นผู้มีกายกระสับกระส่าย และมีจิตกระสับกระส่ายเป็นอย่างนี้^{๑๖๒}

พระพุทธโฆสเถระ อธิบายว่า คร่ำครวญเพราะชรา เจริญเป็นคนแก่นับแต่เกิด ล่วงถึงปัจฉิมวัยตามลำดับ มีกายสรีระเจ็บไข้กระสับกระส่ายเพราะชรา พยาธิ และมรณะและเป็นดังฟองไข่ที่เอามาทำเหมือนลูกข้างจับโยนไป ไม่อาจแล่นได้ ย่อมแตกในขณะนั้น กายนี้ก็ฉนั้น เมื่อบุคคลเหยียบหนามสะดุดตาก็ตาม ล้มลง ย่อมแตกเหมือนฟองไข่ มีเปลือกหุ้มหุ้มผิวที่ละเอียด เหลือบยุงที่เข้าไปเจาะ ก็ไม่อาจให้น้ำเยื่อไขไหลออกได้ แต่กายมีผิวหนังละเอียดหุ้มจะมีอะไรเล่านอกจากความอ่อนแอ^{๑๖๓}

พระธรรมธีรราชฆาตมุนี อธิบายว่า ส่วนที่ประกอบกันของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ เช่น ผม หนัง กระดูก โลหิต ถ้าใจเข้าไปยึดถือว่า เป็นกายของเรา พอกายมีการเปลี่ยนแปลงหรือทรุดโทรมลงไป ใจก็จะรับไม่ได้ และทำให้เกิดทุกข์ขึ้นมา ฉะนั้นท่านจึงบอกว่า การเข้าไปยึดมั่นในรูปขั้นนี้ก็เป็นตัวทุกข์^{๑๖๔}

๒) ลักษณะของเวทนา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา เห็นอัตตาว่ามีเวทนา เห็นเวทนาในอัตตา เห็นอัตตาในเวทนา เวทนาของเขาแปรผัน เพราะเวทนาแปรผัน วิญญาณจึงหมุนเวียนไปตามความแปรผันแห่งเวทนา ความสะดุ้งและความเกิดขึ้น ก็ครอบงำจิตปุถุชน เพราะจิตถูกครอบงำ จึงหวาดกลัวลำบากใจ ห่วงใย และสะดุ้งเพราะถือมั่น^{๑๖๕}

^{๑๖๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑/๒.

^{๑๖๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑/๔-๕.

^{๑๖๓} ส.ข.อ. (ไทย) -/๑/๓๕๖-๓๕๗.

^{๑๖๔} พระธรรมธีรราชฆาตมุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), เพชรในดวงใจ, หน้า ๓๔.

^{๑๖๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗/๒๐.

พระสารีบุตรอธิบายว่า เมื่อบุคคลยังไม่ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความเร่าร้อน ความทะยานอยากในเวทนา เพราะเวทนานั้นแปรผันเป็นอื่นโสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้น^{๑๖๖}

พระพุทธโฆสเถระ อธิบายว่า ย่อมรู้ คือเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ ไม่ทุกข์ไม่สุข บัณฑิตพึงทราบเวทนาเสวย ไม่ใช่สัตว์หรือบุคคล เพราะเวทนามีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ เพราะเหตุนั้น เวทนาเสวยได้ก็เพราะอาศัยวัตถุกับอารมณ์ พระพุทธองค์จำแนกแสดงเฉพาะปัจจัยตลัษณะเท่านั้น^{๑๖๗}

โกเอ็นก้า อธิบายว่า เวทนาเป็นส่วนรับความรู้สึก เมื่อมีเสียงมากระทบ ร่างกายจะรับความรู้สึก เมื่อสัญญาทางจิตรับรู้และประเมินเสียงนั้น ความรู้สึกก็จะออกมาว่าดีหรือไม่ดีตามการประเมินนั้น เราก็จะรู้สึกทั่วร่างกาย ความรู้สึกนั้นเกิดขึ้นในร่างกาย แต่ใจจะเป็นผู้รับความรู้สึกนั้น หน้าที่ของจิตส่วนที่รับรู้ความรู้สึกนี้เรียกว่า เวทนา^{๑๖๘}

๓) ลักษณะของสัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายไว้ว่า พิจารณาเห็นสัญญาโดยความเป็นอตฺตา เห็นอตฺตาว่ามีสัญญา เห็นสัญญาในอตฺตา เห็นอตฺตาในสัญญา สัญญาของเขาแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะสัญญาแปรผัน วิญญานจึงหมุนเวียนไปตามความแปรผันแห่งสัญญา ความสะดุ้งและความเกิดขึ้นแห่งธรรมเกิดความหมุนเวียนไป ก็ครอบงำจิตของปุถุชน เพราะจิตถูกครอบงำ จึงหวาดกลัวลำบากใจ ห่วงใย และสะดุ้งเพราะถ่อม^{๑๖๙} ความแปรผันเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษของสัญญา^{๑๗๐} ผู้เพลิดเพลิดสัญญา ชื่อว่าเพลิดเพลิดทุกข^{๑๗๑}

พระพุทธโฆสเถระ อธิบายว่า จำได้หมายรู้ โดยทำบริกรรมในดอกไม้สีเสียวหรือ ในผ้าจนบรรลุอุปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิในที่นี้พระพุทธองค์จำแนกแสดงเฉพาะปัจจัยตลัษณะของสัญญา^{๑๗๒}

พระครูสังวรสมาธิวัตร อธิบายว่า ความจำในเรื่องอดีตที่เคยเห็น เคยได้ยิน ตัวนี้สำคัญมาก ถ้ารู้ไม่เท่าทันก็จะเข้าไปยึด และจมปลักอยู่กับอารมณ์อดีต นี่แหละคือตัวทุกข์อย่างสำคัญทีเดียว^{๑๗๓}

^{๑๖๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒/๙.

^{๑๖๗} ส.ข.อ. (ไทย) -/๗๙/๔๒๖-๔๒๗.

^{๑๖๘} โกเอ็นก้า, ธรรมบรรยายหลักสูตร ๑๐ วัน ฉบับย่อ, แปลโดย สุทธิ ชโยดม, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์ดี, ๒๕๕๙), หน้า ๔๖-๔๗.

^{๑๖๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗/๒๐.

^{๑๗๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๖/๓๘.

^{๑๗๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๙/๔๓.

^{๑๗๒} ส.ข.อ. (ไทย) -/๗๙/๔๒๗.

^{๑๗๓} พระครูสังวรสมาธิวัตร (ประเดิม โภมโล), คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก เล่ม ๓ ภาครูปนิพพาน, หน้า ๖๘๕.

๔) ลักษณะของสังขารที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในชั้นธสุตตราว่า สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ประกอบด้วยอาสวะ เกื้อกูลแก่อุปาทาน นี้เรียกว่าสังขารอุปาทานชั้น^{๑๗๔}

พระพุทธโฆสเถระ อธิบายว่า ปรงแต่ง ให้สำเร็จซึ่งรูปนั้นเองเพราะปัจจัยทั้งหลายมาประชุมกันปรงแต่งเพื่อความเป็นรูป มีเจตนาเป็นประธานให้รูปเกิดพร้อมกับตนที่สัมปยุตกันบังเกิด ในที่นี้พระพุทธองค์จำแนกแสดงเฉพาะปัจจัยตัดลักษณะของสังขาร มีความตั้งใจเป็นลักษณะ^{๑๗๕}

พระอาจารย์ภัททันตะอาสาเถระอธิบายว่า ระบบคิดปรงแต่งต่างๆ ดีบ้างชั่วบ้างซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากความจำ (สัญญาชั้น) ตัวนี้เห็นได้ชัดมาก เพราะคนส่วนใหญ่ที่ทุกข์เรื่องความคิดมีไม่น้อยเลย สังขารชั้นนอกจากเป็นตัวทุกข์อย่างสำคัญแล้ว ยังเป็นบ่อเกิดของกิเลส^{๑๗๖} มีการปรงแต่งว่าชอบหรือไม่ชอบ ซึ่งในขณะนั้นความรู้สึกชอบก็จะพัฒนาเป็นโลภะ และความไม่ชอบก็จะพัฒนาเป็นโทสะ ถึงขั้นนี้คนเราก็จะเริ่มผูกปมเงื่อนไขขึ้นภายในตนเองแล้ว

๕) ลักษณะของวิญญาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พิจารณาเห็นวิญญานโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีวิญญาน พิจารณาเห็นวิญญานในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในวิญญาน วิญญานของเขาแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะวิญญานแปรผันและเป็นอย่างอื่น วิญญานจึงหมุนเวียนไปตามความแปรผันแห่งวิญญาน ความสะดุ้งและความเกิดขึ้นแห่งธรรมที่เกิดจากความหมุนเวียนไปตามความแปรผันแห่งวิญญาน ก็ครอบงำจิตของปุถุชนนั้นตั้งอยู่ เพราะจิตถูกครอบงำ ปุถุชนนั้นจึงหวาดกลัว ลำบากใจ ห่วงใย และสะดุ้งเพราะถ้อย^{๑๗๗} ภิขุทั้งหลาย ความสะดุ้งเพราะถ้อย เป็นอย่างนี้

ในพีชสูตร พระพุทธองค์อธิบายลักษณะของวิญญานแก่ภิกษุเชิงอุปมาว่า เธอทั้งหลายพึงเห็นวิญญานฐิติ ๔ (วิญญานฐิติ ๔ ได้แก่ ชั้น ๔ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร) เหมือนปฐวีธาตุ พึงเห็นความกำหนดด้วยอำนาจความเปลือกลิ้นเหมือนอาโปธาตุ พึงเห็นวิญญานพร้อมด้วยอาหาร เหมือนพีช ๕ ชนิด ดังนั้น วิญญานที่เข้าถึงรูป เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง เข้าไปเสพเสวยความเปลือกลิ้นตั้งอยู่ ถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ได้ (เวทนา สัญญา สังขารก็มีนัยเช่นเดียวกัน) ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้ที่ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักบัญญัติการมา การไป การจุติ การอุปบัติ หรือความเจริญงอกงามไพบุลย์แห่งวิญญาน เว้นจากรูป เวทนาสัญญา สังขารภิขุทั้งหลาย ถ้าความกำหนดในรูปธาตุ ภิกษุจะได้แล้ว เพราะละความกำหนดได้ อารมณ์จึงขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญานก็ไม่มีวิญญานที่ไม่มีที่ตั้งนั้น ก็ไม่งอกงามไม่ปรงแต่งปฏิสนธิ หลุดพ้นไป เพราะหลุดพ้นจึงตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นจึงสันโดษเพราะสันโดษจึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้งย่อมดับไปเอง ภิกษุนั้นรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว^{๑๗๘} (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญานก็มีนัยเช่นเดียวกัน)

^{๑๗๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๗.

^{๑๗๕} ส.ข.อ. (ไทย) -/๗๙/๔๒๗-๔๒๘.

^{๑๗๖} พระภัททันตะอาสาเถระ, วิปัสสนาทีปนีฎีกา, หน้า ๒๕.

^{๑๗๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗/๒๑.

^{๑๗๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๔/๗๗.

ฉันทนา อุตสาหลักษณ์^{๑๗๙} อธิบายว่า การรู้อารมณ์ ๓ อย่าง ๑) วิญญาณรู้ หมายถึง จิตรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ตามทวาร ๖ ได้แก่ รู้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส และรู้คิดนึก ๒) สัญญารู้ หมายถึง รู้จำอารมณ์ทั้ง ๖ เช่น จำสีเขียว สีแดง ผู้หญิง ผู้ชาย ชื่อคน สัตว์ และวัตถุสิ่งของ ๓) ปัญญารู้ หมายถึง การรู้ลึกซึ้งถึงเหตุผลของธรรมชาติ เช่น บาบให้ผลเป็นทุกข์ บุญ ให้ผลเป็นสุข ตลอดจนรู้สภาวะธรรมที่เป็นความจริง คือ นามรูป และเมื่อรู้ความจริง ย่อมละกิเลสด้วย จนถึงพระนิพพาน

นอกจากนี้แล้ว ชั้น ๕ มีลักษณะที่เป็นไตรลักษณ์ พระผู้มีพระภาคทรงอธิบายชั้น ๕ เป็นไตรลักษณ์ใน ๓ กาลว่า

ภิกษุทั้งหลาย ชั้น ๕ ที่เป็นอดีตและอนาคต ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ไม่จำต้องกล่าวถึงชั้น ๕ ที่เป็นปัจจุบันเลย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่อาลัยในชั้น ๕ ที่เป็นอดีต ไม่เพิลินเพลินชั้น ๕ ที่เป็นอนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับชั้น ๕ ที่เป็นปัจจุบัน^{๑๘๐} เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างนี้ จึงจะไม่มอหังการ มมังการ และมานานาสัยในกายที่มีวิญญาณนี้ และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก^{๑๘๑} และทรงแนะนำพระอานนท์ให้พิจารณาลักษณะเกิดและดับของชั้น ๕ ว่า อานนท์ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา ความดับแห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้น เราเรียกว่า นิโรธ^{๑๘๒}

ผัสสะเป็นตัวบ่งชี้ลักษณะชั้นให้ปรากฏ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุ มหาภูตรูป ๔ เป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้รูปชั้นปรากฏ ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้เวทนาชั้นปรากฏ ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้สัญญาชั้นปรากฏ ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้สังขารชั้นปรากฏ นามรูปเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้วิญญาณชั้นปรากฏ^{๑๘๓}

พระพุทธองค์ยังอธิบายชั้น ๕ ในแง่ของหลักภาษาไว้ ๓ ประการว่า ๑) รูปใดล่วงไป ดับไป แปรผันไปแล้ว เรียกรูปนั้นว่า ได้มีแล้วตั้งชื่อรูปนั้นว่า ได้มีแล้ว บัญญัติรูปนั้นว่า ได้มีแล้ว (แต่) ไม่เรียกรูปนั้นว่า มีอยู่ ไม่เรียกรูปนั้นว่า จักมี ส่วนชั้นที่เหลือทรงแสดงเป็นนัยเดียวกัน ๒) รูปยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ เรียกรูปนั้นว่า จักมี ตั้งชื่อรูปนั้นว่าจักมี และบัญญัติรูปนั้นว่า จักมี (แต่) ไม่เรียกรูปนั้นว่า มีอยู่ ไม่เรียกรูปนั้นว่า ได้มีแล้วส่วนชั้นที่เหลือทรงแสดงเป็นนัยเดียวกัน ๓) รูปใดเกิดแล้ว ปรากฏแล้ว เรียกรูปนั้นว่า มีอยู่ ตั้งชื่อรูปนั้นว่า มีอยู่ และบัญญัติรูปนั้นว่า มีอยู่ (แต่) ไม่เรียกรูปนั้นว่า ได้มีแล้วไม่เรียกรูปนั้นว่า จักมีส่วนชั้นที่เหลือทรงแสดงเป็นนัยเดียวกัน ทั้งนี้ทรงให้เหตุผลว่า หลักการ ๓ ประการ คือ (๑) หลักภาษา (๒) หลักการตั้งชื่อ (๓) หลักการบัญญัติ ไม่ได้ถูกทอดทิ้ง ไม่เคยถูกทอดทิ้ง ย่อมไม่ถูกทอดทิ้ง จักไม่ถูกทอดทิ้ง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูชนคัดค้าน^{๑๘๔}

^{๑๗๙} ฉันทนา อุตสาหลักษณ์, พุทธปัญญา คู่มือการสร้างปัญญา, หน้า ๔๕.

^{๑๘๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙-๑๑/๒๔-๒๖.

^{๑๘๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๒๔/๒๑๘-๒๑๙.

^{๑๘๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๑/๓๒-๓๓.

^{๑๘๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๒/๑๓๗.

^{๑๘๔} ดูรายละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๖/๑๐๐-๑๐๒.

ดังนั้น จึงทำให้เข้าใจว่า ลักษณะชั้น ๕ มีเหตุปัจจัยเกิดอันเกี่ยวเนื่องกันปรากฏ ซึ่งล้วนแต่เป็น อดตทวิภูฏี คือยึดถือว่ามีตัวมีตนทั้งสิ้น จึงควรพิจารณากำหนดรู้สภาวะธรรมของชั้น ๕ นั้นตามความจริง นั้น เพื่อให้เห็นคุณ โทษของชั้น ๕ แล้วทำให้เกิดเป็นสัมมาทวิภูฏีขึ้นมาแทน

สรุปว่า ลักษณะชั้น ๕ ในชั้นธสังยุตนั้นลักษณะรูปกายเชิงอุปมาดังฟองไข่ กระสับกระส่าย คร่ำคราเพราะชรา พยาธิ มรณะนำมาซึ่งทุกข์ลักษณะรูปที่ประกอบกันของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ กายที่เป็น ตัวทุกข์ ลักษณะเวทนามีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ ลักษณะของสัญญา จำได้หมายรู้ ลักษณะของ สังขารการปรุงแต่งเป็นลักษณะที่ ลักษณะของวิญญาณ มีความรู้แจ้งเป็นลักษณะ เพราะถ้ามั่นเห็นอดตา ความสะดุ้งหวาดกลัว ลำบากใจ ห่วงใย จึงเกิด ในพีชสูตรพระพุทธองค์อธิบายลักษณะของวิญญาณเชิง อุปมาและลักษณะชั้น ๕ มีเหตุปัจจัยทำให้เกิดคุณ โทษนอกจากนี้พระพุทธองค์ยังอธิบายชั้น ๕ ในแง่ การบัญญัตินิรุตติศาสตร์ คือ (๑) หลักภาษา (๒) หลักการตั้งชื่อ (๓) หลักการบัญญัติ เพื่ออนุโลมให้ เป็นไปตามวิญญาณ

๓.๗ ความสัมพันธ์ระหว่างชั้นในชั้นธสังยุต

พระพุทธองค์และพระอริยสาวกได้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างชั้น ๕ ไว้หลายนัยด้วยกัน ตามพระสูตรต่าง ๆ เพื่ออธิบายให้เห็นบุคคลสามารถเข้าใจตามความเป็นจริงได้

พระผู้มีพระภาคตรัสเกี่ยวกับอุปาทานชั้นเวียนรอบว่าภิกษุทั้งหลาย อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ คือ รูปอุปาทานชั้น เวทนูปาทานชั้น สัญญาอุปาทานชั้น สังขารอุปาทานชั้น วิญญาณอุปาทาน ชั้น ๕ ตราบใด เรายังไม่รู้ชัดอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ โดยเวียนรอบ ๔ ครั้ง ตามความเป็นจริง ตราบนั้น เราก็ไม่ยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งในเทวโลก มาร โลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์แต่เมื่อใด รู้ชัดอุปาทานชั้น ๕ โดย เวียนรอบ ๔ ครั้งตามความเป็นจริง เมื่อนั้น เราจึงจะยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณ อันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและ มนุษย์คือ รู้ชัดความเกิด ความดับปฏิบัติทำให้ถึงความดับแห่งชั้น ๕ และอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล เป็น ปฏิบัติทำให้ถึงความดับแห่งชั้น ๕^{๑๘๕}

ในปิณฑลยสูตร พระพุทธองค์อธิบายความสัมพันธ์เพราะเหตุแห่งอุปาทานว่า ผู้ได้สดับ พิจารณาเห็นในทวิภูฏี ๒ ประการว่าเรายึดถือสิ่งใดอยู่ พึงเป็นผู้ไม่มีโทษ สิ่งนั้นมีอยู่ในโลกบ้างไหม เธอรู้ ชัดอย่างนี้ว่า เรายึดถือสิ่งใดอยู่ พึงเป็นผู้ไม่มีโทษ สิ่งนั้นไม่มีในโลกเลย ก็เราเมื่อยึดถือ พึงยึดถือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั่นเอง เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภาวจึงมีแก่เราเพราะภพเป็นปัจจัย ชาติ จึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่ง กองทุกข์ทั้งหมด^{๑๘๖}

ในสมนุปัสสนาสสูตรพระพุทธองค์อธิบายแก่ภิกษุเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของชั้น ๕ ที่เป็น อดตาวา ปุถุชนผู้ยึดมั่นถือมั่นว่า เราเป็น เมื่อผู้นั้นยึดมั่นถือมั่นว่า เราเป็น ย่อมเกิดอินทรีย์ ๕ ประการ

^{๑๘๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๑-๘๓.

^{๑๘๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๐/๑๒๙.

คือ ๑) จักขุนทรีย อินทรียคือจักขุประสาท ๒) โสตินทรีย อินทรียคือโสตประสาท ๓) ฆานินทรีย อินทรียคือฆานประสาท ๔) ชิวหินทรีย อินทรียคือชิวหาประสาท ๕) กายินทรีย อินทรียคือกายประสาท ภิกษุทั้งหลาย มโนมีอยู่ ธรรมทั้งหลายมีอยู่ อวิชชาธาตุมีอยู่ เมื่อปุถุชนถูกความเสวยอารมณ์ซึ่งเกิดจากอวิชชาสัมผัสถูกต้องแล้ว เขาก็มีความยึดมั่นถือมั่นว่า เราเป็นบ้าง เราเป็นนี้บ้าง เราจักเป็นบ้าง เราจักไม่เป็นบ้าง เราจักมีรูปบ้าง เราจักไม่มีรูปบ้าง เราจักมีสัญญาบ้าง เราจักไม่มีสัญญาบ้าง เราจักมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่บ้าง^{๑๘๗}

ในอนัตตลักขณสูตร พระพุทธองค์อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างขันธแก่พระปัจจุวัคคีย์ว่า ภิกษุทั้งหลาย รูปเวทนาสัญญา สังขาร วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณทั้งหมดนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตตาของเรา^{๑๘๘}

พระผู้มีพระภาคเจ้าอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างขันธเชิงอุปมาไว้อีกว่า

๑) รูปอุปมาด้วยกลุ่มฟองน้ำ เพราะรูปเป็นช่องรูพรุน จะนำเป็นถาด เป็นภาชนะอะไรก็ไม่ได้ รูปเป็นช่องเล็ก ช่องให้สัตว์ต่าง ๆ เป็นที่อาศัยของหมู่หนอน เป็นทั้งเรือน เป็นทั้งส้วม เป็นทั้งโรงพยาบาล เป็นทั้งป่าช้าให้เหล่าหมู่หนอนอาศัย หมู่หนอนจึงเป็นสัตว์ที่หาประโยชน์ในกิจต่าง ๆ มิได้ รูปจึงเป็นแหล่งที่จะทำให้สลายไป จึงกล่าวได้ว่ารูปเป็นเสมือนกับฟองน้ำเพราะหาสาระแก่นสารอะไรไม่ได้เลย มีแต่เสื่อมสลายแตกดับไป^{๑๘๙}

๒) เวทนาอุปมาด้วยฟองน้ำ เพราะฟองน้ำหรือต่อน้ำนั้นจับคว้าอะไรไม่ได้เลย จะเอาฟองน้ำหรือต่อน้ำมาทำเป็นกระดานหรือม้านั่งก็ไม่ได้ ต่อน้ำเหล่านี้ย่อมเกิดและสลายตัวในตัวของมันเอง เพราะหยดน้ำนั้นอยู่ได้ไม่นานฉันใดแม้เวทนาจึงฉนั้นนั้นย่อมเกิดและสลายตัวไปอยู่ได้ไม่นาน ในขณะที่ชั่วลัดนิ้วมือเดียวเกิดแล้วดับไปนับได้แสนโกฏีครั้งฟองน้ำเกิดขึ้นได้เพราะอาศัยเหตุ ๔ อย่าง คือพื้นน้ำหยดน้ำระลอกน้ำและลมที่พัดมาไหวรวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อนฉันใดแม้เวทนา ก็ฉนั้นนั้นเกิดขึ้นได้เพราะอาศัยเหตุ ๔ อย่าง คือวัตถุอารมณ์ระลอกกิเลสและการกระทบกันด้วยอำนาจผัสสะ เวทนาเป็นเหมือนต่อน้ำด้วยอาการอย่างนี้^{๑๙๐}

๓) สัญญาอุปมาด้วยพยับแดด เพราะพยับแดดในเวลาที่ยังระยิบระยับใใครๆจับคว้าไม่ได้ เพราะใครๆไม่สามารถจะจับคว้าเอาพยับแดดนั้นมาตีมาอบหรือบรรจุให้เต็มภาชนะได้ พยับแดด ย่อมหลอกล่อคนจำนวนมากให้หลงให้พุด ปรากฏเหมือนแม่น้ำมีน้ำเต็มฉันใดแม้สัญญาก็ฉนั้นนั้น ย่อมหลอกล่อคนจำนวนมากให้หลง ให้พุดว่ารูปที่เหมือนว่าสวยงามเป็นสุข มีความเที่ยงอยู่ใจตัว สัญญาชื่อว่าเหมือนกับพยับแดดเพราะทำให้หลงอย่างนี้^{๑๙๑}

^{๑๘๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๗/๖๕-๖๖.

^{๑๘๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๙/๙๖.

^{๑๘๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๕/๑๘๐-๑๘๑.

^{๑๙๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๕/๑๘๑.

^{๑๙๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๕/๑๘๑.

๔) สังขารอุปมาด้วยต้นกล้วย เพราะต้นกล้วยจับคว่ำไม่ได้ เปรียบเหมือนว่าใครๆไม่สามารถจะจับคว่ำอะไร ๆ จากต้นกล้วยแล้วนำเข้าไปใช้ประโยชน์เป็นกลอนเรื่อน ต้นกล้วยไม่มีกระพี้เมื่อนำเข้าไปใช้ประโยชน์แล้วก็จะไม่เป็นไปตามประสงค์ฉันใด แม้สังขารทั้งหลายก็ฉันนั้น ใคร ๆ ไม่สามารถจะยึดถือว่าเที่ยงได้ แม้ยึดถือแล้วก็ไม่เป็นอย่างนั้น อนึ่ง เปรียบเหมือนว่าต้นกล้วยเป็นที่รวมของกาบจำนวนมากฉันใด สังขารทั้งหลายแม้ฉันนั้น เป็นที่รวมของธรรมมาก เพราะฉะนั้น สังขารชั้นนี้เป็นเหมือนต้นกล้วยอย่างนี้ จึงไม่สามารถมองเห็นว่าไม่มีสาระจากสังขารได้เลย^{๑๙๒}

๕) วิญญาณอุปมาด้วยมายากล เพราะวิญญาณเป็นเหมือนมายาย่อมล่อลวงมหาชนให้มหาชนยึดถือนี้ทองคำ นี้เงิน นี้แก้วมุกดา แม้วิญญาณก็ล่อลวงมหาชน ให้มหาชนยึดถือว่าเป็นเหมือนเดินมา เป็นเหมือนยืนอยู่ เป็นเหมือนนั่งอยู่ด้วยจิตดวงเดียวกันนั้น และในเวลาต่อมาจิตก็เป็นอีกดวงหนึ่ง วิญญาณเป็นเหมือนมายาหลอกลวงได้เช่นนี้ วิญญาณจึงหาแก่นสารสาระไม่ได้^{๑๙๓}

แม้ฉันใดรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ฉันนั้นเหมือนกัน ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน. . . โกลหรือไกล ก็ตาม ผู้ปฏิบัติพึงเห็นเพ่งพิจารณา รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนั้นโดยแยกกาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณก็จะปรากฏเป็นของว่างเปล่าหาสาระแก่นสารไม่ได้เลย

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงมีปัญญาดุจแผ่นดิน ทรงปรารถนากายนี้แสดงไว้แล้ว ท่านทั้งหลายจงดูรูปที่บุคคลทิ้งแล้ว เมื่อใดอายุไอรุ่นและวิญญาณละกายนี้ เมื่อนั้นกายนี้ก็ถูกทอดทิ้งนอนเป็นเหยื่อของสัตว์อื่น ปราศจากเจตนาความสืบทอด เป็นเช่นนี้ นี้เป็นมายากลสำหรับหลอกลวงคนใจ ชัน ๕ เปรียบเหมือนเพชรฆาต ภิกษุผู้ปรารถนาคามเพียร มีสติสัมปชัญญะพึงพิจารณาชั้นทั้งหลายอย่างนี้ ทั้งกลางวันและกลางคืน ภิกษุเมื่อปรารถนาบวชไม่จุติ (พระนิพพาน) พึงละสังโยชน์ (กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์กับทุกข์) ทั้งปวง ทำที่พึงแก้ตนประพตุดุจบุคคลถูกไฟไหม้ศีรษะฉะนั้น^{๑๙๔}

นอกจากนี้แล้ว ในฉันทสูตร พระอานนท้อธิบายแก่พระฉันทะเกี่ยวกับการพิจารณาเห็นความสัมพันธ์ของชั้น ๕ ว่า พระตถาคตแสดงธรรมสายกลางว่าเพราะอริชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ แห่งกองทุกข์ทั้งหมด เพราะอริชาดับไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ แห่งกองทุกข์ทั้งหมด^{๑๙๕} โลกนี้อาศัยที่สุด ๒ อย่าง คือ ความมีและความไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความเกิดขึ้นของโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ความไม่มีในโลกก็ไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความดับของโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ความมีในโลกก็ไม่มี เพราะโดยมากโลกนี้พัวพันอยู่ด้วยอุปายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุถ้อยมั่น แต่อริยสาวกนี้ไม่เข้าไปยึดมั่นถ้อยมั่นอวดตา ไม่เคลือบแคลง ไม่สงสัยว่า ทุกข์ย่อมเกิดขึ้น ย่อมดับไป อริยสาวกมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นจัดว่าเป็นสัมมาทิฐิ

^{๑๙๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๕/๑๘๑.

^{๑๙๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๕/๑๘๑-๑๘๒.

^{๑๙๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๕/๑๘๒-๑๘๓.

^{๑๙๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๐/๑๗๓-๑๗๕.

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างการทำงานของชั้น ๕ เกิดขึ้นเพราะอาศัยอุปาทานเป็นการอาศัยกันและกันในการรวมกันดูเครื่องจักรที่มีทั้งร่างกายและจิตใจ เราจึงคิดว่าเป็นเราเกิดขึ้น และยังส่งผล ๑๑ ลักษณะขบวนการความสัมพันธ์ที่กำลังปรากฏอยู่ตามความเป็นจริง คือ การเห็นสภาวะความเปลี่ยนแปลง ความเกิดดับตามหลักของอริยสัจ ๔ จึงทำให้เข้าใจได้ว่า ปฏิจจ-สมุปบาทกับชั้น ๕ มีความสัมพันธ์ คือ นำมาซึ่งทุกข์อย่างเดียวกัน สงเคราะห์เข้ากันได้กับรูปนาม อวิชชาเป็นเหตุให้เกิดอุปาทานชั้น ๕ โดยปิดบังชั้น ๕ ไว้ในอดีต ปัจจุบัน อนาคต และสำหรับในการปฏิบัติผู้ที่เจริญปฏิจจสมุปบาทก็คือเจริญชั้น ๕ ผู้ที่เจริญชั้น ๕ ก็เป็นอันเจริญปฏิจจสมุปบาท ได้แก่ การเจริญธรรมทั้ง ๒ อย่างนี้เรียกได้ว่า เจริญรูปและนามนั่นเอง^{๑๙๖} เกิดปัญญาญาณว่า สิ่งทั้งหลายมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปเป็นธรรมดาสามัญตามหลักของไตรลักษณ์

สรุปว่า ความสัมพันธ์ระหว่างชั้น ๕ ในชั้นธสังยุตนั้น อาศัยอุปาทานเป็นเหตุเกิดความสัมพันธ์ในชั้นขึ้น และผัสสะทำให้เกิดวงจรแห่งปฏิจจสมุปบาทที่เกิดจากความหมุนเวียนไปตามความแปรผัน และทำให้นามและรูปปรากฏเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลายครอบงำจิตของปุถุชน เพราะถ้อยมัน จึงทำให้ชีวิตมนุษย์ต้องประสบกับทุกข์มีความเพลิดเพลน มีความไม่ยั่งยืน ไม่คงทน ผันแปร จึงเกิดความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจปรากฏตามมาแล้วแปรผันไปตาม ๑๑ ลักษณะ เป็นไปตามหลักแห่งไตรลักษณ์ในที่สุด

๓.๘ สรุป

ชั้นธวารวรรค ว่าด้วยเรื่องชั้นที่มาประชุมรวมกันขึ้นตามวาระ และหลักธรรมคำสอนเกี่ยวข้องกับชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นคัมภีร์ที่ ๓ ปรากฏอยู่ในสังยุตตนิคาย เล่ม ๑๗ ของพระไตรปิฎก ประมวลพระธรรมเทศนาที่มีเนื้อหาเรื่องราวประกอบของพระพุทธองค์และพระสาวกแสดงเพื่ออนุโลมไปตามอธยาศัยแก่บุคคล ตามสถานที่ โอกาส และเหตุการณ์ต่าง ๆ มีทั้งหมด ๗๒๖ สูตร อีกทั้งมีการรวบรวมเรื่องที่เกี่ยวข้องเข้ารวมไว้ในกลุ่มเดียวกัน เรียกวิธีการประมวลแบบนี้ว่า “สังยุต” มี ชั้นธสังยุต เป็นต้นเป็นสังยุตแรกของชั้นธวารวรรคที่แสดงความหมาย ประเภท เหตุปัจจัย ลักษณะความสัมพันธ์ของชั้นธได้อย่างชัดเจน

ชั้นธวารวรรค แบ่งออกเป็น ๑๓ สังยุต มีชั้นธสังยุต ราชสังยุต ทิฏฐิสังยุต เป็นต้น และสำหรับชั้นธสังยุตมีเนื้อหาขนาดใหญ่ที่สุดของชั้นธวารวรรค มีทั้งหมด ๑๕๙ สูตร จัดแบ่งเป็นปณณาสกได้ ๓ ปณณาสก แต่ละปณณาสกแบ่งเป็นวรรคได้ ๕ วรรค โดยปกติวรรคหนึ่งมี ๑๐ สูตร แต่บางวรรคมีมากกว่า ๑๐ สูตร การตั้งชื่อสังยุตตั้งตามโครงสร้างเนื้อหาสาระของพระสูตรที่พระพุทธองค์และพระอริยสาวกสำคัญ ๆ นั้นแสดง เพื่ออนุโลมตามความเหมาะสมแห่งอธยาศัยของบุคคล ผู้มีปัญญาสามารถพอรู้เข้าใจตามความเป็นจริงได้

ชั้นธสังยุต หมายถึงประมวลหรือการรวบรวมพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับชั้น ๕ หรือกองแห่งรูปธรรมที่เป็นร่างกาย พฤติกรรม คุณสมบัติ และนามธรรมเป็นส่วนจิตที่เป็นสภาวะอารมณ์ต่าง ๆ ที่มา

^{๑๙๖} พระมหาพิสุตน์ จันทวิโส (พระนิรมย์), “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจสมุปบาทกับชั้น ๕ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๗๕.

ประชุมกันเข้าเป็นชีวิตขึ้น จัดแบ่งเป็น ๓ ปณณาสก์ มี ๕ วรรค การตั้งชื่อที่ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรในสังยุตต์นั้น ๆ ตามกระบวนการอธิบายที่เกี่ยวกับประเภทของชั้น ๕ มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และธรรมที่เกี่ยวข้องกับชั้นครบบริบูรณ์ที่กำลังเป็นไปอยู่ ณ เวลานั้น ๆ โดยเลือกเฟ้นเฉพาะประเด็นที่จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจหัวข้อธรรม มีเนื้อความชัดเจนเพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจ

ประเภทของชั้น ๕ มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือเรียกโดยย่อว่ารูปและนามเป็นส่วนประกอบต่าง ๆ ที่ตั้งดำรงอยู่เป็นชีวิตขึ้นมาปรากฏเป็นอัตภาพชีวิต บุคคล เรา เขา มีความเกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะความเป็นจริง ซึ่งในแต่ละชั้นทำหน้าที่แตกต่างกันไป เป็นเหตุเป็นปัจจัยต่อกัน

ชั้น ๕ ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นคือตัวตณหา ความเพติดเพลินในชั้น ๕ ที่บุคคลไม่ได้มนสิการชั้น ๕ โดยแยกกาย ไม่ใส่ใจพิจารณาอย่างถูกต้อง จึงเห็นชั้น ๕ ว่าเป็นอัตตา บุคคล เรา เขา ปิดบังซ่อนคลุมไว้ เป็นผลนำมาสู่ความทุกข์ พระพุทธองค์จึงสอนให้ให้ภิกษุมนสิการชั้น ๕ ว่า การเห็นชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยงเป็นสัมมาทิฐิ ซึ่งจะเป็นการเห็นให้เบื่อบ่อย ความเบื่อบ่อยเป็นเหตุให้สิ้นความเพติดเพลิน และสอนให้ภิกษุมนสิการชั้น ๕ โดยแยกกาย และพิจารณาความไม่เที่ยงแห่งชั้น ๕ ซึ่งจะเป็นเหตุให้เบื่อบ่อย ความเบื่อบ่อยจะเป็นเหตุให้สิ้นความเพติดเพลิน

ความสัมพันธ์ระหว่างชั้น ๕ ในชั้นสังยุตต์นั้น อาศัยอุปาทานเป็นเหตุเกิดความสัมพันธ์ในชั้นขึ้น และผัสสะทำให้เกิดดวงจรแห่งปฏิจสมุปบาทที่เกิดจากความหมุนเวียนไปตามความแปรผัน และทำให้นามและรูปปรากฏเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ครอบงำจิตของปุถุชนเพราะถ้อยมั่น จึงทำให้ชีวิตมนุษย์ต้องประสบกับทุกข์ มีความเพติดเพลิน มีความไม่ยั่งยืน ไมคงทน ผันแปร จึงเกิดความเศร้า โศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจปรากฏตามมา แล้วแปรผันไปตาม ๑๑ ลักษณะ เป็นไปตามหลักแห่งไตรลักษณ์ในที่สุด

ตัวอุปาทานครอบงำจิตของปุถุชนจึงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชั้นเกิดความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ปุถุชนผู้มีวิชาเป็นเครื่องกันมีตณหาเป็นเครื่องผูกจึงท่องเที่ยวไปหาที่สุดเบื้องต้นและเบื้องปลายไม่ได้ ไม่สามารถเข้าใจกระบวนการเกิดและดับของชั้น ๕ ได้ตามความเป็นจริงพระพุทธองค์ตรัสว่า เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เราและเธอทั้งหลาย จึงท่องเที่ยวไปในชาตินั้น ๆ ตลอดกาลยาวนาน ด้วยเหตุนี้จึงชี้แนะให้กำจัดฉันทราคะเพื่อให้รู้ชัดในชั้น ๕ แล้วดำเนินสู่แนวการปฏิบัติเพื่อความเบื่อบ่อย คลายกำหนด ไม่ถ้อยมั่น จึงสามารถหลุดพ้นด้วยปัญญาได้

บทที่ ๔

วิเคราะห์คำสอนเรื่องขันธ ๕ ในคัมภีร์ขันธวิงศ์และขันธวารวรรค

ในบทที่ ๒ และบทที่ ๓ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงคัมภีร์ขันธวิงศ์และขันธวารวรรคในหลายประเด็นด้วยกัน ได้แก่ ๑) วิเคราะห์ประวัติของคัมภีร์ขันธวิงศ์และขันธวารวรรค ๒) วิเคราะห์โครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์ขันธวิงศ์และขันธวารวรรค ๓) วิเคราะห์ความหมายของขันธวิงศ์และขันธสังยุต ๔) วิเคราะห์ประเภทของขันธ ๕ ในขันธวิงศ์และขันธสังยุต ๕) วิเคราะห์เหตุปัจจัยลักษณะและความสัมพันธ์ของขันธ ๕ ในขันธวิงศ์และขันธสังยุต ดังนั้น ในบทที่ ๔ นี้ ผู้วิจัยจะได้ทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบในประเด็นดังกล่าวข้างต้นนี้ เพื่อดูว่าแต่ละประเด็นมีความคล้ายคลึงกันและต่างกันอย่างไร

๔.๑ วิเคราะห์ประวัติของคัมภีร์ขันธวิงศ์และขันธวารวรรค

ขันธวิงศ์ เป็นคัมภีร์ที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก วิงศ์ แสดงการอธิบายปรมัตถธรรม คือความจริงของธรรมชาติที่ทรงสภาวะลักษณะของตนไว้ เป็นความจริงที่ไม่มีการผันแปรเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ปฏิเสธสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา พระพุทธเจ้าทรงแสดงครั้งแรกในพรรษาที่ ๗ ณ ภูพดาวดึงส์ เพื่อแสดงพระอภิธรรมโปรดพุทธมารดาตลอดไตรมาส ซึ่งเป็นพุทธประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต และทรงแสดงแก่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวา เป็นครั้งแรกที่ป่าไม้จันทร์แดงใกล้สระอโนดาต แล้วพระสารีบุตรได้นำมาสั่งสอนแก่ศิษย์ต่อ ๆ มา พระธรรมเทศนาจากพระโอษฐ์ เป็นธรรมะที่ทรงจำแนกเป็นส่วน ๆ จากคัมภีร์ธัมมสังคณีที่ประมวลไว้ โดยย่อ ยกหมวดธรรมสำคัญ ๆ เป็นประเภท ๆ มีขันธ ๕ เป็นต้น ขึ้นตั้งเป็นหัวเรื่องแล้วแยกแยะออก อธิบาย ชี้แจง วินิจฉัยโดยละเอียดทุกแง่มุมจนชัดเจน จบเป็นเรื่อง ๆ อธิบายเรื่องใดก็เรียกว่าวิงศ์ของเรื่องนั้น เช่น อธิบายความเกี่ยวกับขันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เรียกการจำแนกนั้นว่า ขันธวิงศ์ เป็นต้น

ขันธวารวรรค เป็นคัมภีร์ที่ ๓ ในสังยุตตนิกายเล่ม ๑๗ ของพระไตรปิฎก แสดงการอธิบายเรื่องขันธที่มาประชุมรวมกันขึ้นตามวาระและหมวดธรรมคำสอนที่เกี่ยวข้องด้วยขันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มีเนื้อหาเรื่องราวประกอบตามที่พระพุทธองค์และพระสาวกแสดงการอธิบายเพื่ออนุโลมไปตามอัธยาศัยแก่บุคคล ตามสถานที่ โอกาส และเหตุการณ์ต่าง ๆ มีทั้งหมด ๗๖๖ สูตร อีกทั้งมีการประมวลเรื่องที่เกี่ยวข้องเข้ารวมไว้ในกลุ่มเดียวกัน เรียกวิธีการประมวลแบบนี้ว่า “สังยุต” มีขันธสังยุตเป็นต้น เป็นสังยุตแรกของขันธวารวรรค ที่แสดงความหมาย ประเภท เหตุปัจจัย ลักษณะ ความสัมพันธ์ของขันธได้อย่างชัดเจน

๔.๑.๑ ความคล้ายคลึงกันด้านประวัติความเป็นมา

คัมภีร์ชันธวิภังค์และคัมภีร์ชันธวารวรรค ความคล้ายคลึงเป็นการรวบรวมคำสอนสำคัญที่เป็นดั้งเดิมที่เกี่ยวกับชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่สะท้อนให้เห็นองค์ประกอบชีวิต เป็นธรรมอันยิ่ง เป็นสิ่งที่มีอยู่ในตัวเรา สิ่งทีล้อมรอบตัวเรา และสิ่งที่เป็นแรงบันดาลใจให้เราค้นหาสามารถพิจารณาเห็นได้ตามสภาวะธรรมารมณได้ ซึ่งเป็นการคำสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นหมวดหมู่ในพระไตรปิฎกตลอดการเผยแผ่ ๔๕ ปี พระพุทธเจ้ารับสั่งก่อนปรินิพพานว่า “ธรรมและวินัยที่เราตถาคตแสดงแล้วและบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ธรรมและวินัยนั้น จะเป็นศาสนาของเธอทั้งหลาย”^๑

ด้วยเหตุแห่งพระพุทธพจน์นี้ จึงเป็นมูลเหตุสำคัญให้พระอริยสาวกทั้งหลายได้ประชุมสงฆ์เพื่อรวบรวมคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้เป็นหมวดหมู่ที่เรียกว่า “การทำสังคายนา” จนเกิดเป็นคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาขึ้นที่เรียกว่า “พระไตรปิฎก” ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นในการจัดประชุมการทำสังคายนาพระไตรปิฎกในครั้งต่อมา พระมหาเถระผู้รู้พุทธาธิบาย จึงได้รจนาคัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎกไว้ ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาเป็นต้น ด้วยการอธิบายลดหลั่นกันตามลำดับชั้นต่าง ๆ ตามความสำคัญของแต่ละคัมภีร์ และยึดถือเป็นแนวทางหลักสำคัญต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาแก่อนุชน เพื่อให้พุทธพจน์ดำรงอยู่ยืนนานสืบไป ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ใฝ่ธรรม เป็นผู้ฟัง และผู้แสดงธรรม อันเป็นที่พอใจ มีความปราโมทย์อย่างยิ่งในพระอภิธรรม ในพระอภิวินัย นี้ก็เป็นนาถกรรมธรรม (ธรรมที่ทำให้เป็นที่พึ่งได้)”^๒

๔.๑.๒ ความแตกต่างกันด้านประวัติความเป็นมา

สำหรับชันธวิภังค์ เป็นหมวดธรรมอันดับแรกของคัมภีร์วิภังค์ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ ๒ ในอภิธรรมปิฎกแบ่งออกเป็น ๖ คัมภีร์ คือธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ ยมก และปฏิฐานตามลำดับ แสดงการอธิบายเรื่องจิต เจตสิก รูป นิพพาน หรือการจำแนกปรมัตถธรรมออกเป็นส่วน ๆ มีความสำคัญคือ

- ๑) พระพุทธเจ้าทรงแสดงครั้งแรกในพรรษาที่ ๗ ณ ภพดาวดึงส์
- ๒) เพื่อโปรดพุทธมารดาตลอดไตรมาส
- ๓) เป็นพุทธประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต
- ๔) เป็นคำสอนที่อธิบายสภาวะกำหนดรูปและนามโดยละเอียด เป็นแก่นพระพุทธศาสนา จึงได้ชื่อว่า อภิธรรม
- ๕) ทรงแสดงแก่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวาเป็นครั้งแรก ที่ป่าไม้จันทร์แดงใกล้สระอนโณดาต แล้วท่านพระสารีบุตรก็นำมาสั่งสอนแก่ศิษย์สืบต่อ ๆ มา

ในอีกแง่มุมที่สะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงอภิธรรมเพื่อโปรดสัตว์ใน ๓ โลก คือ พรหมโลก เทวโลก และมนุษย์โลกเท่านั้น ดังนั้น จึงมีการบันทึกภาพศิลปะอันวิจิตรงดงามบนผนัง

^๑ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^๒ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๒๘.

ถ้า วัด พระอุโบสถในกาลต่อมาเพื่อสะท้อนมุมมองอีกด้านผ่านทางพุทธศิลป์ ด้านพุทธปรัชญา ด้านประวัติศาสตร์ เพื่อเปิดประตูใจแก่ผู้ต้องการแสวงหาคำตอบ

ส่วนชั้นธวารวรรค เป็นคัมภีร์ที่ ๓ ในสังยุตตนิกายของพระสุตตันตปิฎก (เล่ม ๑๗) เรียกสั้น ๆ ว่า พระสุตตร เป็นแหล่งการศึกษาพระสุตตร หรือพระธรรมเทศนามากที่สุดที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่บุคคลต่าง ๆ ในเวลาและสถานที่แตกต่างกัน เป็นรูปคำสนทนาโต้ตอบบ้าง คำบรรยายธรรมบ้าง ตลอดถึงเทศนาของพระสาวกสำคัญบางรูป^๓ รวมทั้งบทประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา รวมคำสอนที่นับเป็นธรรมชั้นสูงทั้งสิ้นได้ ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นสูงแบ่งเป็น ๕ นิกาย คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตรนิกาย และขุททกนิกาย ใช้อักษรย่อว่า ที., ม., ส., อ., ข. เป็นหัวใจพระสุตตร และสำหรับคัมภีร์สังยุตตนิกาย ชั้นธวารวรรค แสดงหลักธรรมคำสั่งสอนเกี่ยวกับชั้นสูง ๕ ล้วน ๆ มี “ชั้นสูงสังยุต” เป็นต้น ซึ่งจัดรวมไว้ตามวรรค

๔.๒ วิเคราะห์โครงสร้างและเนื้อหาของคัมภีร์ชั้นธวิภังค์และชั้นธวารวรรค

ชั้นธวิภังค์ เป็นวิภังค์แรกของคัมภีร์วิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจัดลำดับไว้เป็นลำดับแรก เพราะวิภังค์นี้เหมาะสมสำหรับบุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลม เนื่องจากว่าบุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลมนั้น เป็นประเภทบุคคลที่มีเขาว์ปัญญารวดเร็วต่อการรับรู้ เพียงแต่แสดงหัวข้อธรรมมากกระทบบู ก็สามารุเข้าใจเนื้อหาของธรรมนั้นได้โดยทะลุปรุโปร่ง จึงเป็นวิภังค์ที่เหมาะสมสำหรับการฟังธรรมโดยย่อ ๆ และบุคคลเหล่านี้มักเป็นผู้ที่นิยมธรรมสั้น ๆ เป็นส่วนมาก เหตุผลที่พระองค์ทรงพิจารณานำเอาชั้นธวิภังค์ที่เป็นปรมัตธรรมทั้งหมดมาแสดงไว้โดยย่อก่อนวิภังค์อื่น ๆ เพราะตามธรรมตาชาวโลก มักจะเห็นว่าสิ่งไหนที่สามารถกระทำสำเร็จได้อย่างรวดเร็ว ก็มักจะกระทำก่อนเป็นครั้งแรก แล้วจึงค่อย ๆ ทำสิ่งที่สำเร็จช้าภายหลัง

ชั้นธวารวรรค แบ่งออกเป็น ๑๓ สังยุต มีชั้นสูงสังยุต ราชสังยุต ทีฎฐิสังยุต เป็นต้น และสำหรับชั้นสูงสังยุต มีเนื้อหาขนาดใหญ่ที่สุดของชั้นธวารวรรคมีทั้งหมด ๑๕๙ สูตร จัดแบ่งเป็นปณณาสกได้ ๓ ปณณาสก แต่ละปณณาสกแบ่งเป็นวรรคได้ ๕ วรรค โดยปกติวรรคหนึ่งมี ๑๐ สูตร แต่บางวรรคมีมากกว่า ๑๐ สูตร การตั้งชื่อสังยุตตั้งตามโครงสร้าง เนื้อหาสาระของพระสุตตร ที่พระพุทธองค์และพระสาวกสำคัญ ๆ นั้นแสดง เพื่ออนุโลมตามความเหมาะสมแห่งอธยายาศัยของบุคคลผู้มีปัญญาสามารถพอรู้เข้าใจตามความเป็นจริงได้

๔.๒.๑ ความคล้ายคลึงกัน

คัมภีร์ชั้นธวิภังค์และคัมภีร์ชั้นธวารวรรค มีการวางโครงสร้างและเนื้อหาของคัมภีร์ที่คล้ายคลึงกันเกี่ยวข้องกับเรื่องชั้นสูง ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงคัมภีร์ทั้งสองนี้ ทรงได้รับยกย่องว่า คือ วิภังค์ขวาทิบุคคล เพราะทรงแสดงธรรมแยกแยะแจกแจงออกไปให้เห็นว่า สิ่งทั้งหลายเกิดจากส่วนประกอบย่อย ๆ มาประชุมกัน เช่น

^๓เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๓.

แยกแยะกระจายนามรูปออกเป็นชั้น ๕ เป็นต้น มีทั้งด้านที่เป็นคุณและด้านที่เป็นโทษ^๔ มิใช่เอ็งสาวที่บุคคล คือบุคคลผู้กล่าวยืนยันเพียงประเด็นเดียว

ในคัมภีร์ชั้นธวิภังค์และคัมภีร์ชั้นธวารวรรค ยังบ่งชี้ให้เห็นความสำคัญของชั้น ๕ ว่าเป็นทุกขสังขะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ชั้น ๕ คือภาระ บุคคลคือผู้แบกภาระ การถือภาระเป็นทุกขในโลก”^๕ ตามปกติมนุษย์มีความโน้มเอียงที่จะยึดถืออยู่เสมอว่า ตัวตนที่แท้ของตนมีอยู่ในรูปใดรูปหนึ่ง บ้างก็ยึดเอาจิตเป็นตัวตน บ้างก็ยึดว่า มีสิ่งที่เป็นตัวตนอยู่ต่างหาก แฝงซ่อนอยู่ในจิตนั้นซึ่งเป็นเจ้าของ และเป็นตัวการที่คอยควบคุมบังคับบัญชากายและใจนั้น^๖ เพราะอุปาทาน จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญทำให้สัตว์เวียนว่ายอยู่ในภพ ดังมีพระพุทธพจน์รับรองว่า

ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สติยึดมั่นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ตลอดกาลนาน จึงไม่อาจเบื่อหน่าย คลายกำหนด หลุดพ้นไปจากจิตเป็นต้นนั้นได้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะกายซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ เมื่อดำรงอยู่ ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปีบ้าง ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง หรือเกินกว่าบ้าง ก็ยังปรากฏ^๗

ในพุทธพจน์แสดงความหมายของอริยสัง ๔ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ประมวลใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา มีข้อความที่น่าสังเกตเป็นพิเศษเกี่ยวกับชั้น ๕ ปรากฏอยู่ในอริยสังข้อที่ ๑ คือข้อว่าด้วยทุกข ซึ่งตอนต้นพระพุทธองค์ทรงแสดงความหมาย หรือคำจำกัดความของทุกข ด้วยวิธียกตัวอย่างเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มองเห็นได้ง่าย และมีอยู่เป็นสามัญในชีวิตของบุคคลขึ้นแสดงว่า เป็นความทุกขแต่ละอย่าง ๆ แต่ในตอนท้ายทรงตรัสสรุปลงเป็นข้อเดียวว่า อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข

ในอีกแง่มุมหนึ่ง โครงสร้างและเนื้อหาของคัมภีร์ทั้งสอง แม้ว่าจะมีที่มาจากส่วนของแนวพระอภิธรรมและพระสูตร ก็มีความเชื่อมโยงกันได้ ตามที่เสถียร โพธิ์นันทะ แสดงมติในเรื่องนี้ว่า ความจริงพระอภิธรรมนั้นไม่ใช่อันไกลที่ไหน เนื้อแท้ก็เป็นธรรมะในพระสูตรนั่นเอง ความสอดคล้องกับคำว่า “ธมโม จ วินโย จ” ที่แปลว่า พระธรรมและพระวินัยนั้น คำว่า ธรรม มิได้หมายถึงเพียงพระสูตรตันตปิฎกเท่านั้น แต่หมายรวมถึงพระอภิธรรมปิฎกด้วย^๘

ดังนั้น จากที่กล่าวมาเนื้อหาคัมภีร์ชั้นธวิภังค์และคัมภีร์ชั้นธวารวรรคมีความเป็นลักษณะสอดคล้องกัน ดังที่รองศาสตราจารย์ ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร ที่อธิบายว่า พุทธพจน์มีลักษณะที่แบ่งออกเป็นหลายนัยด้วยกัน กล่าวคือ

จัดว่ามี ๑ นัยอย่างเดียว คือ สอนให้หลุดพ้นเท่านั้น

จัดว่ามี ๒ ได้แก่ ธรรม และวินัย

^๔ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทนำ/๗.

^๕ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒๒/๓๕.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับเติม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๙), หน้า ๒๔.

^๗ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๕-๑๑๖.

^๘ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

จัดว่ามี ๓ ได้แก่ พระดำรัสครั้งแรก (ปฐมพุทธพจน์) พระดำรัสในท่ามกลาง (มัชฌิมพุทธพจน์) และพระดำรัสครั้งสุดท้าย (ปัจฉิมพุทธพจน์)

จัดว่ามี ๓ ได้แก่ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก

จัดว่ามี ๕ ได้แก่ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย

จัดว่ามี ๙ ได้แก่ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุตธรรม และเวทลลสะ

จัดว่ามีทั้งหมด ๘๔,๐๐๐ ธรรมชั้น (กองธรรม หมวดธรรม) แยกธรรมชั้นออกเป็นส่วน แยกไว้เป็นส่วน เป็นคัมภีร์ (ปิฎก) แยกไว้ ๓ ปิฎก คำสอน (สาสนะ) ทั้งสิ้น สรุปในไตรสิกขา มีเรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญา^๙ ผู้ได้เห็นสัจธรรมประจักษ์แจ้งในหลักคำสอนเท่ากับได้เข้าไปนั่งเฝ้าพระพุทธองค์

๔.๒.๒ ความแตกต่างกัน

ชั้นวิภังค์ จัดจำแนกเป็นหมวดธรรมอันดับแรกในคัมภีร์วิภังค์ของพระอภิธรรมปิฎกนั้น มีการยกหมวดธรรมขึ้นตั้งเป็นหัวข้อเรื่อง แล้วแยกแยะออกอธิบายชี้แจงวินิจฉัยโดยละเอียด ที่เป็นหลักวิชาล้วน ๆ ไม่มีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์และบุคคล หรือธรรมที่อยู่แท้จริงปราศจากสมมุติ เนื้อความในพระอภิธรรมเกือบทั้งหมด จะกล่าวถึงปรมัตถธรรม ๔ ประการ คือจิต ๘๙ ดวง (อย่างพิสดารมี ๑๒๑ ดวง) เจตสิก ๕๒ ดวง รูป ๒๘ นิพพานเป็นสภาวะธรรมที่ไม่มีการแปรปรวนหรือไม่มี ความวิปริตด้วยประการใด ๆ ที่เป็นความจริงตรงตามสภาวะ ทำให้สัตว์ทั้งหลายที่เต็มไปด้วยความทุกข์ไม่รู้จักสิ้น ต้องท่องเที่ยวอยู่ในวัฏฏสงสาร และเป็นสภาวะธรรมที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายพ้นจากวัฏฏสงสาร คือความพ้นไปจากทุกข์ได้^{๑๐}

พระพุทธองค์จำแนกชั้น ๕ ตามสภาวะธรรมด้วยนัย ๓ ประการ คือ สุตตันตภาชนียนัย อภิธรรมภาชนียนัย และปัญหาปุจฉนัย ซึ่งตามนัยของสุตตันตภาชนียนัย และอภิธรรมภาชนียนัยนั้น ได้มีการจำแนกเป็นกองหรือกลุ่มได้ ๕ กองหรือ ๕ กลุ่ม ตามลักษณะต่าง ๆ ได้ ๑๑ ลักษณะ ได้แก่ อดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ สำหรับปัญหาปุจฉนัย เป็นการถามตอบธรรมในติกะและทูกะต่าง ๆ ในหัวข้อดังกล่าว

วิธีการอธิบายวิภังค์ในพระอภิธรรมปิฎก ชั้นวิภังค์ พระพุทธองค์ทรงแสดงไปอย่างมีระเบียบแบบแผน ไม่มีความลักลั่น ไม่มีความเคลื่อนกล่นกระจัดกระจาย พุดไปที่ละแง ๆ เพื่อให้ได้ความหมายและทราบรายละเอียดต่าง ๆ ปราภฏออกมาชัดเจน มีการอธิบายตามลำดับขั้นตอน คล้ายคลึงกัน คือ แบ่งเป็น ๓ นัย ได้แก่

^๙ดูรายละเอียดใน สมมติพิล เนตรนิมิตร, “พระไตรปิฎกวิเคราะห์”, เอกสารประกอบการสอน รายวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๗๘-๑๗๙.

^{๑๐}ดูรายละเอียดใน พระสังฆมณฑลสังฆราช, ธรรมมาจารย์, ปรมัตถโคตติยะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๐), หน้า ๓-๙.

๑) สุตตันตภาษณีย์ จำแนกความแบบพระสูตรหรือตามแนวพระสูตร เช่น จำแนกกลุ่มเวทนาที่เป็นภายใน-ภายนอกว่า เวทนาที่เป็นภายใน คือ เวทนาใดของสัตว์นั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ เวทนาที่เป็นภายนอก คือ เวทนาของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา^{๑๑}

๒) อภิธรรมภาษณีย์ จำแนกความอภิธรรมหรืออธิบายตามแนวพระอภิธรรม เช่น จำแนกรูปชั้นว่า “รูปทั้งหมดไม่มีไม่เป็นเหตุ ประกอบด้วยเหตุ มีปัจจัยและถูกปัจจัยปรุงแต่งเป็นโลกิยะเป็นอารมณ์ของกิเลส เป็นอารมณ์ของนิรวณ เป็นธรรมที่เกิดขึ้นจากวิญญาณ ๖ รู้ได้เป็นของไม่เที่ยงถูกขราเข้าครอบงำ”^{๑๒} เป็นต้น

๓) ปัญหาปุจฉกะ ภาคถามปัญหา คือ ตั้งคำถามให้วินิจฉัยเรื่องนั้น ตามหลักมาติกา เช่น ตัวอย่างการถามปัญหา เช่น บรรดาชั้น ๕ ชั้นไหนเป็นนกุล ชั้นไหนเป็นนกุล ชั้นไหนเป็นนกุล เป็นอภัยกฤต ในการวิสาขนา พระผู้มีพระภาคทรงยกธรรมเหล่านี้ขึ้นแสดงโดยนัยว่า รูปชั้นนั้นเป็นอภัยกฤต ส่วนกองทั้งสี่ นอกจากนั้นเป็นนกุลบ้าง อกุลบ้าง อภัยกฤตบ้าง นอกจากนั้นกล่าวถึงชั้นหรือกอง ๒ ว่า ไม่ควรกล่าวว่าเป็นประกอบ (สัมปยุต) ด้วยเวทนาที่เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง แต่ชั้นหรือกอง ๓ ประกอบด้วยเวทนาที่เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง ตอนจบได้กล่าวไว้ว่า รูปชั้น (กองรูป) ไม่มีข้าศึก (ไม่เป็นวิบาก และไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบาก) ส่วนชั้น ๔ ที่เหลือ มีข้าศึกบ้าง ไม่มีข้าศึกบ้าง^{๑๓}

นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นว่า ในการแสดงหลักพระอภิธรรมปิฎก ชั้นวิภังค์ พระพุทธองค์ทรงได้แสดงหลักการว่าด้วยเหตุและผลทางสภาวะธรรม แก่เหล่าสัตว์ผู้มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตณหาเป็นเครื่องผูก สามารถเข้าใจและหลุดพ้นจากอาสวะทั้งปวงได้ ซึ่งพอกำหนดวัตถุประสงค์ตามเนื้อหาได้คือ

(๑) พระตถาคตทรงเสด็จไปโปรดพระชนนีผู้มีคุณูปการมาก ที่ทรงตั้งความปรารถนาไว้แต่ครั้งพระวิปัสสิสมาสัมพุทธเจ้าประมาณแสนก็ปลงมาแล้วว่า ขอให้ได้เป็นพระมารดาของตถาคต บัดนี้ ควรที่ตถาคตจะเสด็จไปภพดาวดึงส์เพื่อแสดงพระอภิธรรมสนองพระคุณ^{๑๔}

(๒) ในการแสดงวิภังค์ทั้ง ๑๘ นั้น แสดงถึงความเชื่อมโยงแห่งการเกิดและดับของสภาวะธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวางลำดับไว้อย่างเหมาะสมกับบุคคล พระองค์ทรงจำแนกไว้มี ๓ ประเภท มีตณหาทริยบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลม คือเหมาะแก่หมวดชั้นวิภังค์ มัชฌิมินทริยบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาปานกลาง มุทินทริยบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาเชื่องช้า

(๓) พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธัมมสังคณี หรือที่เรียกอีกชื่อว่าคัมภีร์ธัมมสังคหะไว้เป็น ๔ กัณฑ์ เพื่อให้สอดคล้องกับอริยสัจ ๔ และแสดงวิภังค์ไว้ ๑๘ วิภังค์ เพื่อให้สอดคล้องกับอเวณิก-

^{๑๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐/๔-๕.

^{๑๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๓/๑๗.

^{๑๓} สุชีพ ปุณฺณานุกาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๖.

^{๑๔} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/บทหน้า/๗.

ธรรม ซึ่งเป็นคุณสมบัติเฉพาะเป็นเรื่องละเอียดลึกซึ้งและซับซ้อนเกินกว่าวิสัยของผู้ที่ไม่มีญาณ อภิญญาจะหยั่งรู้ได้ เพราะเป็นเรื่องอินทรีย์ที่มีอยู่โดยครบถ้วนในพระพุทธรองค์

ดังนั้น หลักธรรมที่ทรงแสดง ก็เป็นไปเพื่อวิมุตติสุข เกื้อกูลแก่มวลมนุษยและเทวดาในโลก ทั้ง ๓ นั้น และเป็นไปตามระดับของภูมิปัญญาของบุคคล

ส่วนชั้นธสังยุตในสังยุตตนิคาย ชั้นธวารวรรคมีการอธิบายโครงสร้างและเนื้อหาสาระแห่ง พระสูตรสำคัญเป็นจำนวนมาก เมื่อเปรียบเทียบกับทีฆนิกายและมัชฌิมนิกายแล้ว สังยุตตนิคายเป็น ประมวลพระสูตรสั้น เรียกชื่อกลุ่มพระสูตรแต่ละกลุ่มว่า “วรรค” มีชื่อนำหน้าตามลักษณะสำคัญของ พระสูตรกลุ่มนั้น ๆ ที่แตกต่างกันออกไป ดังในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก ได้อธิบาย ถึงสาระสำคัญของพระสูตรต้นตปิฎกออกเป็นลักษณะ ๕ นัย ได้แก่

- ๑) เป็นโวหารเทศนา คือการแสดงธรรมยกย้ายสำนวนให้เหมาะสมแก่จริตของผู้ฟัง
- ๒) เป็นยถาภูมิกถา คือสอนโดยอนุโลมแก่จริต อธิบายของผู้ฟังซึ่งมีต่าง ๆ กัน
- ๓) เป็นทิวฏฐินิเวณกถา คือถ้อยคำที่สอนให้ผ่อนคลายเป็น “ทิวฏฐิ” คือความเห็นผิด
- ๔) เป็นอธิจิตตสิกขา คือ ข้อศึกษาสมาธิขั้นสูง
- ๕) เป็นปริยฎฐานปทาน คือเครื่องละกิเลสอย่างกลาง อันริ้งรัดจิต ได้แก่ นิเวศน์ คือกิเลสอัน กั้นจิตไม่ได้เป็นสมาธิ^{๑๕}

นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นว่า เนื้อหาสาระธรรมที่พระพุทธรองค์แสดงโปรดบุคคลต่าง ๆ ที่ทูลถาม เพื่อไขข้อสงสัยปรากฏในพระสูตรมีหลายประเด็นด้วยกัน คือ

๑) การอธิบายธรรมแก่ภิกษุที่มาทูลถามเรื่องอุปาทาน พระพุทธรองค์ทรงอธิบายความ ถือมันและไม่ถือมันในอุปาทาปริตัสสนาสูตร และทูลถามอุปาทาปริตัสสนาสูตรว่า ความสะดุ้งเพราะถือ มัน และความไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมันให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สติยึดติดอยู่ด้วย สักกายทิฏฐิ และถือมันชั้น ๕ เมื่อชั้น ๕ แปรผันไปจึงสะดุ้งกลัว ปุถุชนผู้ไม่ได้สติเกิดความสะดุ้ง เพราะถือมันชั้น ๕ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา^{๑๖} พระพุทธรองค์จึงสอนให้ภิกษุ มนสิการชั้น ๕ ว่า การเห็นชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยงเป็นสัมมาทิฏฐิ ซึ่งจะเป็นการเห็นแล้วให้เบื่อหน่าย ความเบื่อหน่ายเป็นเหตุให้สิ้นความเพลิดเพลีน และสอนให้ภิกษุมนสิการชั้น ๕ โดยแยบคาย และ พิจารณาความไม่เที่ยงแห่งชั้น ๕ ซึ่งเป็นเหตุให้เบื่อหน่าย เมื่อความเบื่อหน่ายจะเป็นเหตุให้สิ้นความ เพลิดเพลีน^{๑๗}

๒) การอธิบายแก่กษัตริย์ที่ทูลถามเรื่องรูป พระพุทธรองค์ตรัสอธิบายว่ามหาภิ หากรูปนี้ จักได้เป็นทุกข์ส่วนเดียว มีแต่ทุกข์ติดตาม หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่ความสุขบ้างแล้ว สัตว์ ทั้งหลายก็ไม่พึงตั้งใจในรูป แต่เพราะรูปเป็นสุข มีสุขติดตาม หยั่งลงสู่ความสุข ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์ เสมอไป ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงตั้งใจในรูป เพราะกำหนดจึงถูกรูปผูกไว้ เพราะถูกรูปผูกไว้จึงเศร้า

^{๑๕} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **วรรณคดีบาลี**, (กรุงเทพมหานคร: ไทย รายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๗-๒๘.

^{๑๖} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗-๙/๒๐-๒๔.

^{๑๗} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๑-๕๒/๗๒-๗๓.

หมอง นี้เป็นเหตุเป็นปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัยจึงเศร้าหมองอย่างนี้^{๑๘} ส่วนความบริสุทธิ์ของสัตว์ มีนัยตรงกันข้าม

๓) การอธิบายแก่คหบดีที่ทูลถามวิธีพิจารณาชั้นนี้ พระพุทธองค์ตรัสสอนให้โสมคหบดี บุตรพิจารณาตามความเป็นจริงว่า เพราะเหตุที่นั่นแล รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม รูปทั้งหมดนั้น เธอพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา^{๑๙} กล่าวคือ บังคับบัญชาให้เป็นอย่างนี้ อย่างนั้น ตามที่ตนหวังและปรารถนาว่า สิ่งนั้นของเรา สิ่งนั้นเป็นเรา สิ่งนั้นเป็นตนของเรา ไม่ได้เลย

ยังมีอีกลักษณะที่สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทความเป็นพหุสุตของพระอรียสาวกสำคัญ ๆ ในการอธิบายหลักธรรมที่ปรากฏในเนื้อหา เช่นในฉันทนสูตร ว่าด้วยพระฉันทน คือ ท่านพระฉันทนขอให้เพื่อน พระภิกษุแสดงธรรมให้ฟัง ภิกษุทั้งหลายจึงแสดงเรื่องชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ท่านพระฉันทนคิดว่าตนก็รู้เรื่องนี้ดี แต่ทำไมจึงไม่บรรลุธรรม จึงเข้าไปขอให้พระอานนท์แสดงธรรมให้ฟัง พระเถระจึงแสดงธรรมโดยอ้างพระพุทธดำรัสว่า โลกยึดติดอยู่กับที่สุด ๒ อย่าง คือ ความมีกับความไม่มี จึงเกิดความยึดมั่น ส่วนพระตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง (ระหว่างความมีกับความไม่มี) คือ ปัจจยาการ ๑๒ หรือหลักปฏิจจสมุปบาทนั่นเอง เมื่อพระเถระแสดงธรรมจบ ท่านพระฉันทนก็ได้บรรลุธรรม^{๒๐}

ดังนั้น การอธิบายเกี่ยวกับเรื่องชั้น ๕ และธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยรายละเอียดต่าง ๆ แต่ละคร้งคราวในแต่ละพระสูตร มีลักษณะระเบียบคำที่สะท้อนให้เห็นการสนทนาในรูปแบบ “ปุจฉาวิสัทธิ” ได้ชัดเจน คือ พระพุทธองค์และพระอรียสาวกแสดงการอธิบายตามคำวัตถุประสงค์ของผู้ถาม มีลักษณะ ๕ อย่าง ดังอรรถกถาชื่อปัญจสุทนี แสดงไว้ว่า

- ๑) ถามเพื่อต้องการทราบในสิ่งที่ตนไม่ทราบ
- ๒) ถามเพื่อเทียบเคียงกับความรู้ที่ตนมีว่าตรงกันหรือไม่
- ๓) ถามเพื่อแก้ข้อสงสัยของตน
- ๔) ถามเพื่อขออนุมัติหรือคำรับรองยืนยันจากผู้ถูกถาม
- ๕) ถามเพื่อทดสอบดูว่าเข้าใจหรือไม่ ถ้าไม่เข้าใจจะอธิบายให้ฟัง^{๒๑}

ด้วยเหตุนี้ พระสูตรจึงเป็นเทศนาที่มีเนื้อความชัดเจน ง่ายต่อความเข้าใจ แต่ยังไม่สมบูรณ์ เพราะองค์ธรรมก็ยังไม่สมบูรณ์ และนัยต่าง ๆ ยังไม่สมบูรณ์^{๒๒} จึงแสดงไว้ด้วยวิธีที่ง่าย ดังนั้น ลักษณะการแสดงธรรมในพระสูตร ทำให้เข้าใจได้ว่า ธรรมะที่พระพุทธองค์และพระอรียสาวกได้แสดงนั้น มีลักษณะความงามแห่งธรรมในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้สดับรับฟัง จนเกิดความรู้เข้าใจที่ชัดเจนแจ่มแจ้งสามารถบรรลุธรรมในอริยสัจได้

^{๑๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๖๐/๙๗-๙๙.

^{๑๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๙/๖๘-๗๐.

^{๒๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๐/๑๗๓-๑๗๔.

^{๒๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๙๑.

^{๒๒} อภิ.วิ. (ไทย) บทนำ/๑๗.

๔.๓ วิเคราะห์ความหมายของชั้นวิภังค์และชั้นสังยุต

ชั้นวิภังค์ วิเคราะห์ตามสัททนต์ว่า ขิ สงขาต อวยวิ ธาเรตติ ขนโร ส่วนวิภังค์ เป็นศัพท์เฉพาะ แต่มีศัพท์ที่ใช้แทนกันได้แก่ ศัพท์ว่า วิภาค วิเคราะห์ว่า วิบุพโพบ, ภาษากาชนเณ, ชชชโค. (ปุ) ส่วนอรรถนัย หมายถึง การจำแนกกอง กลุ่ม พวก หมวดหมู่ ลำตัว ส่วนหนึ่งของชีวิตและจิตใจของสัตว์ที่มาประชุมรวมกันจากส่วนต่าง ๆ ๕ ส่วน โดยเป็นการบัญญัติว่า สิ่งที่มารวมกันนั้น จัดเป็นสัตว์บุคคล ตัวตน เรา เขา แต่เมื่อกล่าวรวม ๆ แล้ว เราสามารถจำแนกได้เป็น ๒ ส่วน คือ รูปกับนาม อีกทั้งอธิบายแจ่มแจ้งให้ชัดเจนกว้างขวางพิสดารยิ่งขึ้น

ชั้นสังยุตตามสัททนต์ “ชั้นธ” วิเคราะห์ว่า ขานิจกขุณฑริยาทีนิ ธาเรตติ ขนธา คำว่าสังยุต วิเคราะห์ว่า สงยุตติติ สงยุตโต, สงยุตโต โหตติติ สงยุตโต, สงยุตติ สีเลนาติ สงยุตโต ได้อรรถนัยว่า ทรงไว้ซึ่งอินทรีย์มีจักขุณทรีย์ การประกอบ หมายถึง หมวด, หมู่, กอง, ส่วน, ความดี, กาย, การประกอบชั้นหรือส่วนต่าง ๆ การรวบรวมชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวบรวมทั้งชั้นที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตามนี้เรียกว่าชั้นธ

๔.๓.๑ ความคล้ายคลึงกัน

การวิเคราะห์รูปสัททนต์ เฉพาะคำว่า “ชั้นธ” แสดงให้เห็นถึงความคล้ายคลึง ศัพท์เดิมเป็น ขิ บทหน้า ธา ธาตุในความหมายว่า ทรงไว้ อ ปัจจัย นิคคหิต เป็น น ลบสระหลัง และมีรูปวิเคราะห์ว่า ขิ สงขาต อวยวิ ธาเรตติ ขนโร ส่วนที่อ้างอวัยวะคืออินทรีย์ไว้ และมีรูปวิเคราะห์ว่า สุณณิ ธาเรตติ ขนโร ส่วนที่อ้างไว้ซึ่งความว่างเปล่า และวิเคราะห์ว่า ขานิจกขุณฑริยาทีนิ ธาเรตติ ขนธา (ชื่อว่าชั้นธ เพราะอรรถว่า ทรงไว้ซึ่งอินทรีย์มีจักขุณทรีย์ เป็นต้น)

ดังนั้น ชั้นธ ๕ ที่มารวมกันนั้น เป็นการสมมติบัญญัติให้เห็นการประกอบของรูปศัพท์วิเคราะห์ซึ่งคำว่า ชั้นธ แปลว่า กอง พวก หมวดหมู่ กลุ่ม ลำตัวส่วนกาย ได้แก่ รูปชั้นธ เวทนาชั้นธ สัญญาชั้นธ สังขารชั้นธ วิญญาณชั้นธ ที่มาประชุมกันเข้าเป็นชีวิตขึ้น รวบรวมทั้งชั้นที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า ชั้นธ ซึ่งสอดคล้องกับพุทธทาสภิกขุที่อธิบายไว้ในหนังสือ “ชีวิตคือชั้นธ ๕” ว่าชีวิตคือกายและใจ สองอย่างยังเนื่องกัน อาศัยกันอยู่ ยังเป็นไปได้อยู่ก็ยังมีชีวิต ชีวิตไม่ใช่ตัว เพราะกายก็มีไม่ใช่ตัว ใจก็มีไม่ใช่ตัว ที่เรียกว่าชั้นธ ๕ โดยอาการแยกออกเป็น ๔ คือ เวทนาชั้นธ สัญญาชั้นธ สังขารชั้นธ และวิญญาณชั้นธ และมีอีก ๑ คือ รูปเรียกว่ารูปชั้นธ^{๒๓}

๔.๓.๒ ความแตกต่างกัน

ในชั้นวิภังค์ ตามศัพท์ท้ายคือ “วิภังค์” แยกออกเป็น วิ + ภู + องค. วิ มาจากความหมายว่า วิเศษ, แจ่ม, ต่าง, ภู ธาตุในความหมายว่า ความมี หรือความเป็น องค หมายถึง องค์ธรรมของส่วนที่เป็นปรมาณู รวมความหมายว่า องค์ธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นผู้เห็นแจ้งในอริยสัจ ซึ่งมี

^{๒๓} พุทธทาสภิกขุ, *ชีวิตคือชั้นธ ๕*, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๕),

ความสอดคล้องกับพุทธพจน์ว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจสมุปบาท”^{๒๔} ในส่วนที่เป็นการวิเคราะห์นั้น มีศัพท์ที่ใช้แทนกัน ได้แก่ ศัพท์ว่า วิภาค ซึ่ง มีรูปวิเคราะห์ว่า วิบุพโพ, ภาษากาชนเณ, ชชชโค. (ปุ) และศัพท์ว่า “วิภช” วิเคราะห์ว่า วิบุพโพ, ภาษากาชนเณสุ, อ. และศัพท์ว่า “วิทติ” วิเคราะห์ว่า วิบุพโพ, ภาษากาชนเณ, ภาษวิสั กริยายั วา, ตี. แปลง ช เป็น ต ถ้าตั้ง ภาษ พิงรัสสะ อา เป็น อ หรือแปลง ตี เป็น ตติ ลบที่สุตธาตุ แปลว่า การแบ่ง, การแจก, การจำแนก, การแยก, การแยกกลุ่ม

อรรถนัยได้ความหมายว่า ชื่อคัมภีร์ที่ ๒ แห่ง พระอภิธรรมหรือการจำแนกโดยจำแนก หัวข้อธรรมตามสภาวะแห่งปรมาตม คือ จิต เจตสิก รูป ส่วนนิพพานพ้นจากสมมติ ดังท่านพระพุทธโฆสเถระรจนาวา วิภังค์ คือการแบ่งหรือจำแนกสภาวะธรรมให้กว้างขวางพิสดารยิ่งขึ้น^{๒๕}

ส่วนชั้นธสังยุต ตามศัพท์ท้าย คือ สังยุต มาจาก ส บพหน้า ยุช ธาตุ ในความประกอบ ต ปัจจัย แปลง นิคคหิต ลงมาเป็น ง ลบ ช ที่สุดธาตุ ซ่อน ต. วิเคราะห์ว่า สงยุตติ สีเลนาตติ สงยุตโต ได้อรรถนัยว่า การรวบรวม การประมวลชั้น หรือการประกอบของชั้น ที่เป็นไปตามนัยพระสูตร สมดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ชั้น ๕ คือภาระ”^{๒๖}

นอกจากนี้แล้ว ยังมีคำว่า เวทนา และสังขาร ที่คนทั่วไปมักเข้าใจความหมายคลาดเคลื่อน ไปจากเดิม ที่สะท้อนให้เห็นความเข้าใจของสังคมเกี่ยวกับ คำว่า “เวทนา” มักเข้าใจว่าเป็นความ สงสาร^{๒๗} ความเมตตากรุณา หรือความรู้สึกหุดหู่บ้าง ในขณะที่เห็นผู้อื่นได้รับความเจ็บปวด แต่ในทาง พระพุทธศาสนาอธิบายชัดเจนว่า เวทนา หมายถึง สภาวะเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข ทุกข์ เฉย ๆ^{๒๘} ความรู้สึกที่เกิดจากการสัมผัสทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ หรือทางใจ แบ่งตามลักษณะของความรู้สึกได้ ๓ ชนิด คือ สุขเวทนา ความรู้สึกสบายทางกายหรือทางใจ (โสมนัส) ทุกขเวทนา ความรู้สึกไม่สบาย ทางกายหรือทางใจ (โทมนัส) และอุเบกขาเวทนา (อทุกขมสุขเวทนา) ความรู้สึกเฉย ๆ จะสุขก็ไม่ใช่จะ ทุกข์ก็ไม่ใช่ เวทนาจึงเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งของวิญญาณ คือ วิญญาณรู้สึกสุข ทุกข์หรือเฉย ๆ เมื่อ เสวยอารมณ์ที่ผ่านเข้ามา^{๒๙}

ส่วนในคำว่า สังขาร พระวัลโปละ ราหุละ อธิบายว่า สังขาร (Mental formation) ใน เบญจขันธ์ ถูกนำมาใช้กันโดยทั่วไปในความหมายอย่างกว้าง ๆ ส่วนในบริบทอื่น ๆ สังขาร หมายถึง สิ่ง ใด ๆ ก็ตามในโลกที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ถ้าใช้ในความหมายนี้ เบญจขันธ์ย่อมเป็นสังขารทั้งหมด^{๓๐}

^{๒๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๖/๓๓๘.

^{๒๕} อภิ.วิ.อ. (ไทย)-/บทนำ/๑๔.

^{๒๖} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒๒/๓๕.

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน พุทธศาสนิกศึกษา, **หลักพุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕๔-๒๕๕.

^{๒๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๐/๔๙๐.

^{๒๙} วัชระ งามจิตระเจริญ, **พุทธศาสนาเถรวาท**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สามลดา, ๒๕๕๖), หน้า ๓๔๑-๓๔๒.

^{๓๐} พระวัลโปละ ราหุละ, **พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร**, แปลโดย สุนทร พลามินทร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), หน้า ๓๐.

๔.๔ วิเคราะห์ประเภทของชั้น ๕ ในคัมภีร์ชั้นวิภังค์และชั้นสังยุต

ประเภทของชั้น ๕ ในชั้นวิภังค์นี้ พระผู้มีพระภาคแสดงจำแนกชั้นวิภังค์นี้ โดยผันข้อมูลไป ๓ นัย คือ ตามหลักของสุดตันตภาชนียนัย อภิธรรมภาชนียนัย และปัญหาปุจฉกะ การนำเอาทูกะและติกะจากส่วนของคัมภีร์ธัมมสังคณีมาตั้งเป็นคำถาม-คำตอบ ซึ่งเกี่ยวข้องกับชั้นทั้ง ๕ มีชั้นที่เป็นกุศลก็มี ได้แก่ อโลกะ อโทสะ และอโมหะ เป็นต้น ชั้นที่เป็นอกุศลก็มี ได้แก่ อวิชชา โลกะ เป็นต้น ชั้นที่เป็นอัพยาगतก็มี ได้แก่ อทุกขมสุขเวทนา เป็นต้น ธรรมที่ว่ามี จึงเป็นเหตุที่ทำให้สัตว์ต้องร้องไห้ด้วยความเศร้าโศกเสียใจ และทำให้สัตว์ไม่ร้องไห้เนื่องด้วยความสุข ความพึงพอใจ และธรรมไม่ถูกจัดไว้ในติกบพและทุกบพบ้าง จัดเป็นพวกติกวิมุตคือธรรมที่พ้นจากติกะและทุกวิมุตคือธรรมที่พ้นจากทูกะ การที่พระองค์ทรงกระทำเช่นนี้ เพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นว่า เวไนยสัตว์ทั้งหลายย่อมมีความแตกต่างกันไป จึงได้แสดงนัยต่าง ๆ ตามอัชฌาศัยของแต่ละบุคคล

ส่วนประเภทของชั้น ๕ ที่ปรากฏในชั้นสังยุตนั้น ได้แก่ ๑) รูปชั้น คือมหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ ที่ประกอบกันเกิดขึ้นว่ากาย ๒) เวทนาชั้น คือเวทนา ๖ ความรู้สึกสิ่งสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ๓) สัญญาชั้น คือสัญญา ๖ ความทรงจำอดีตที่เคยเห็น ได้ยิน รูป เสียง คันธสัญญา กลิ่น รส โภภุญัพพะ ฐัธรรมารมณ ๔) สังขารชั้น คือเจตนา ๖ ระบบคิดปรุงแต่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากความจำรูป เสียง กลิ่น รส โภภุญัพพะ ธรรมารมณ ๕) วิญญาณชั้น คือวิญญาณ ๖ จัดเป็นธรรมชาติฐัอารมณ คือรู้สิ่งต่าง ๆ ทางตา รู้เสียงทางหู รู้กลิ่นทางจมูก รู้รสทางลิ้น รู้เย็นร้อนอ่อนแข็งที่มากระทบกาย รู้คิดนึกทางใจ น้อมถึงกุศลอกุศล เป็นได้ทั้งรูปและนาม

๔.๔.๑ ความคล้ายคลึงกัน

คัมภีร์ชั้นวิภังค์และคัมภีร์ชั้นสังยุตแสดงให้เห็นว่า การแสดงหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับชั้น ๕ นี้โดยแยกเป็นสุดตันตภาชนียนัยและอภิธรรมภาชนียนัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงชั้น ๕ ตามนัยการจำแนกธรรมตามกระบวนการแห่งพระอภิธรรม โดยแบ่งออกเป็นกองได้ ๕ กอง เช่นเดียวกับชั้น ๕ ตามนัยของพระสูตร เช่น ชั้นวิภังค์พระพุทธรองค์จำแนกว่า รูปอดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายใน-ภายนอก หยาบ-ละเอียด เลว-ประณีต ไกล-ใกล้ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ (อุปาทายรูป)^{๓๑} ในชั้นสูตรพระพุทธรองค์ตรัสกับภิกษุไว้ว่า รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น และอุปาทานชั้น ๕ ประการ คือรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ประกอบด้วยอาสวะเกื้อกูลแก่อุปาทาน นี้เรียกว่า รูปอุปาทานชั้น เวทูปาทานชั้น สัญญาอุปาทานชั้น สังขารอุปาทานชั้น วิญญาณอุปาทานชั้น^{๓๒} รับรู้ได้ด้วยธรรมารมณเหมือนกัน

ในความคล้ายคลึงกันนี้ พระพุทธรองค์ทรงเห็นว่า การแสดงโดยสุดตันตภาชนียนัย จะส่งผลให้เวไนยสัตว์ผู้ฟังพระอภิธรรมเกิดความเข้าใจได้โดยง่าย จนสามารถบรรลุมรรคผลได้ ส่วนการ

^{๓๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒-๗/๑-๓.

^{๓๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖-๖๗.

แสดงโดยอภิธรรมภาษณีนัย เป็นการแสดงตามสภาวะธรรมล้วน ไม่มีการอนุโลมตามเวไนยสัตว์ จึงเป็นการยากที่เวไนยสัตว์จะฟังเข้าใจได้ ในขณะที่พระพุทธองค์ทรงแสดงกล่าวกันว่า หากทรงแสดงโดยอภิธรรมภาษณีนัยเพียงอย่างเดียวแล้ว จะไม่มีผู้ใดสามารถบรรลุธรรมในขณะที่ฟังพระอภิธรรมเลย ฉะนั้น จึงทรงนำเอานัยของพระสูตรมาสอดแทรกอยู่เสมอ^{๓๓} สอดคล้องกับประยูร วงศ์จันทรา^{๓๔} ที่อธิบายไว้ว่า เนื้อหาที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงประการหนึ่ง คือ อธิบายจากรูปธรรมไปหานามธรรม หรืออธิบายจากสิ่งที่เห็นได้ง่ายไปสู่สิ่งที่เห็นได้ยาก และการอธิบายเพื่อให้ผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น คือ สัจจะ ๔ ประการ

๔.๔.๒ ความแตกต่างกัน

คัมภีร์ชั้นธวิภังค์ พระพุทธองค์จำแนกแจกแจงชั้น ๕ ตามสภาวะธรรมแห่งรูป-นามที่มีความละเอียดสุขุมโดยความเป็นปรมัตถ์ดังนี้

สุดตันตภาษณีนัย เป็นนัยที่แสดงชั้น ๕ ด้วยโวหารภาษาที่เข้าใจง่ายสำหรับบุคคลยุคนั้น มีเนื้อความชัดเจน ไม่กำกวม โดยได้ทรงจำแนกแยกชั้นตามลักษณะ ๑๑ ลักษณะ แบ่งเป็นกลุ่มได้ ๕ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ ๑ อดีต อนาคต ปัจจุบัน กลุ่มที่ ๒ อัชฌัตตะ (ภายใน) พหิทตะ (ภายนอก) กลุ่มที่ ๓ โอฬาริกะ (หยาบ) สุขุมะ (ละเอียด) กลุ่มที่ ๔ หีนะ (เลว) ปณีตะ (ประณีต) กลุ่มที่ ๕ ทูเร (ไกล) สันติเก (ใกล้) มีรายละเอียด ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ วิธีการแบ่งชั้น ๕ นี้เป็นไปในลักษณะการจัดชั้น ๕ ตามอำนาจการเกิดดับนั่นเอง กล่าวคือ จัดชั้นในสภาวะธรรมที่เกิดและดับไปแล้วในฝ่ายอดีต จัดชั้นที่ยังไม่เกิดขึ้นและที่กำลังจะเกิดขึ้นไว้ในฝ่ายอนาคต และจัดชั้นที่กำลังเกิดดับอยู่ในปัจจุบันไว้ในฝ่ายปัจจุบัน

กลุ่มที่ ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าจัดชั้น ๕ ที่บังเกิดขึ้นในจิตสันดานของแต่ละบุคคลไว้ในฝ่ายอัชฌัตธรรม (ธรรมที่เกิดขึ้นภายใน) และที่บังเกิดในภายนอกตน คือในจิตสันดานของบุคคลอื่นไว้ในฝ่ายพหิทธรรม (ธรรมที่เกิดขึ้นจากภายนอก)

กลุ่มที่ ๓ การจำแนกโดยโอฬาริกะ (หยาบ) และสุขุมะ (ละเอียด) นั้น ได้จำแนกรูปและนาม ออกเป็นอย่างละส่วน คือ ทรงจำแนกรูป ๑๒ คือ ปสาทรูป ๕ โคจรรูป ๗ ไว้ในฝ่ายโอฬาริกะ (หยาบ) และรูป ๑๘ ซึ่งเรียกว่า ธัมมายนรูป ไว้ในฝ่ายสุขุมะ (ละเอียด)

พระผู้มีพระภาคเจ้าแนกนามชั้นโดยฝ่ายหยาบและฝ่ายละเอียดไว้ ดังนี้

(๑) ฝ่ายหยาบ ได้แก่ อุกุศลธรรม ทุกขเวทนา ธรรมที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา และนามชั้นของบุคคลผู้ไม่ได้เข้าสมาบัติและผู้มีอาสวะ

(๒) ฝ่ายละเอียด ได้แก่ กุศลธรรมที่เป็นฝ่ายอัพยาทธรรม สุขเวทนา และอุเบกขาเวทนา ธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา นามชั้นของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ ผู้ไม่มีอาสวะและนามชั้นในฝ่ายโลกุตตระ

^{๓๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทนา/๔๔.

^{๓๔} ประยูร วงศ์จันทรา, “พุทธวิธีการสอนจริยธรรม”, วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย, ปีที่ ๒๙ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๕๒): ๑๖๐-๑๖๑.

กลุ่มที่ ๔ การจำแนกรูปชั้นโดยหีนะ (เลวหรือชั้นต่ำ) ปณีตะ (ประณีต) ทรงจำแนกรูปที่เป็นอารมณ์อันน่าใคร่ น่าปรารถนาไว้ในฝ่ายหีนธรรม (เลว) ส่วนอารมณ์ที่ตรงข้ามไว้ในฝ่ายปณีตธรรม (ประณีต) ส่วนในนามชั้น ทรงจัดนามชั้นฝ่ายโอฬาริกะไว้ในฝ่ายหีนธรรม นามชั้นฝ่ายสุขุมะไว้เป็นฝ่ายปณีตธรรม

กลุ่มที่ ๕ การจำแนกเป็นทุเร (ไกล) สันติเก (ใกล้) ได้ทรงจำแนกสุขุมรูป ๑๖ ไว้ในทุเรธรรม เพราะทรงเห็นว่าเป็นรูปที่กำหนดรู้ได้ยาก เป็นสิ่งที่ห่างไกลจากญาณ ทรงจัดโอฬาริกะ รูป ๑๒ ไว้ในฝ่ายสันติเกธรรม เพราะทรงเห็นว่าเป็นรูปที่หยาบ ง่ายต่อการสัมผัส ส่วนในนามชั้นทรงจำแนกไว้อย่างเดียวกันกับกลุ่มหีนะ-ปณีตะทุกประการ

ในส่วนของอภิธรรมภาชนีนัย เป็นการจำแนกธรรมตามกระบวนแห่งพระอภิธรรมโดยแบ่งเป็น ๕ กองเช่นเดียวกับชั้น ๕ ได้แก่ รูปชั้น เป็นต้น เช่นหมวดที่ ๑๑ ได้แก่ รูปที่เป็นจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ และรูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ ซึ่งนับเนื่องในธัมมายตนะ^{๓๕} หรือแสดงเป็นนัยว่า รูปทั้งหมด ไม่มี ไม่เป็นเหตุ ประกอบด้วยเหตุ มีปัจจัยและถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นโลกียะ เป็นอารมณ์ของกิเลส เป็นอารมณ์ของนิรวรณ เป็นธรรมที่เกิดขึ้นจากวิญญาณ ๖ รู้ได้ เป็นของไม่เที่ยงถูกขราเข้าครอบงำ

สำหรับปุจฉนัย เป็นการตั้งคำถาม-ตอบด้วยการนำเอาบททุกะและติกะมาตั้งเป็นคำถามคำตอบ รายละเอียดการจำแนกชั้น ๕ เช่น บรรดาชั้น ๕ ชั้นไหนเป็นกุศล ชั้นไหนเป็นอกุศล ชั้นไหนเป็นอภัยกถ ในการศึกษาพระพุทธร่องค์ทรงยกธรรมเหล่านี้ขึ้นแสดงโดยนัยกุศลตักวิสันหาว่า รูปชั้นนั้นเป็นอภัยกถ ส่วนกองทั้งสี่นอกจากนั้นเป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง อภัยกถบ้าง นอกจากนั้นกล่าวถึงชั้นหรือกอง ๒ ว่า ไม่ควรกล่าวว่าประกอบด้วยเวทนาที่เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง แต่ชั้นหรือกอง ๓ ประกอบด้วยเวทนาที่เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง ตอนจบได้กล่าวไว้ว่า รูปชั้น (กองรูป) ไม่มีขาศิก ส่วนชั้น ๔ ที่เหลือ มีขาศิกบ้าง ไม่มีขาศิกบ้าง^{๓๖}

การที่พระผู้มีพระภาคแสดงการจำแนกประเภทชั้น ๕ ในชั้นวิภังคินี โดยผันข้อมูลไป ๓ นัย คือตามหลักของสูตรต้นตภาชนีนัย อภิธรรมภาชนีนัย และปัญหาปุจฉกะ ก็เพื่ออธิบายให้เห็นว่า ศัพท์ธรรมะนั้น ๆ อธิบายตามแนวพระสูตรอย่างไร อธิบายตามแนวพระอภิธรรมอย่างไร และอธิบายตามแนวปัญหาปุจฉกะอย่างไรนั่นเอง และเพื่อความเหมาะสมแก่บุคคลผู้มีปัญญาตามที่สามารภแยกแยะชั้น ๕ ที่เป็นตัวสภาวะรูป-นามหรือกายกับจิตออกจากกันได้ อันเป็นลักษณะเฉพาะบุคคลสอดคล้องกับสมิทธิพล เนตรนิมิตร ที่อธิบายไว้ว่า ข้อธรรมที่อธิบาย แยกแยะออกชี้แจง ใช้ภาษามีลักษณะเฉพาะ มีหลักธรรมที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง สอนตามเนื้อหาเดิมแท้ สอนการกำหนดนามรูปเกี่ยวกับปัญญาขั้นสูง เป็นเครื่องละกิเลสอย่างละเอียด^{๓๗} เพื่อมุ่งสู่การหลุดพ้นด้วยปัญญา (ปัญญาวิมุตติ) อย่างยิ่ง

^{๓๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๓/๑๗-๒๒.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน สุขีพ พุฏญานภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, หน้า ๖๗๑.

^{๓๗} สมิทธิพล เนตรนิมิตร, “พระไตรปิฎกวิเคราะห์”, เอกสารประกอบการสอน รายวิชาพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๙๘.

ส่วนชั้นธสังยุต พระพุทธองค์และพระอริสาวกอธิบายประเภทของชั้น ๕ เพื่ออนุโลมตาม อธิบายของบุคคล เพื่อให้เกิดการใคร่ครวญพิจารณาสามารถมองเห็นและเข้าใจประเภทของชั้น ๕ ได้ว่า สิ่งใดเป็นรูป สิ่งใดเป็นนาม เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนด ไม่ถ้อยมั่นตามความเป็นจริงของ ชั้น ๕ ได้ และสำหรับผู้เข้าใจแยกแยะประเภทได้แล้ว ก็จะนำไปสู่ขั้นตอนการเจริญสมาธิให้ยิ่งขึ้นไป อันจะทำให้เกื้อกูลเกิดความเหมาะสมทางปัญญานั้นเอง

ดังนั้น จึงทำให้เกิดความเข้าใจได้ว่า การแสดงประเภทของชั้น ๕ ทั้งสองคัมภีร์นั้น แตกต่างกันระหว่างภูมิปัญญาสามารถเฉพาะบุคคล ที่พิจารณาแยกแยะโดยความละเอียด สุขุมรูป เพียงไร ทั้งในแง่มมสมมติบัญญัติ และความเป็นปรมาตม ที่ต้องอาศัยวิปัสสนาปัญญาเฉพาะทาง สมดัง พระโสภณมหาเถระอธิบายว่า การรู้ชัดว่านี่คือรูป หมายถึง การหยั่งเห็นสภาวะพองยุบ เป็นต้น เป็นรูป ที่แปรปรวน หรือการหยั่งเห็นเวทนาว่าเป็นความรู้สึก สัญญาเป็นความจำได้หมายรู้ สังขารเป็นการ ปปรุงแต่งจิตให้มีสภาวะชอบหรือโกรธ และวิญญานเป็นการรับรู้อารมณ์เท่านั้น^{๓๘}

๔.๕ วิเคราะห์เหตุปัจจัยลักษณะ ความสัมพันธ์ของชั้น ๕ ในคัมภีร์ชั้นธวิภังค์และชั้นธสังยุต

๔.๕.๑ เหตุปัจจัยของชั้น ๕ ในชั้นธวิภังค์และชั้นธสังยุต

ในชั้นธวิภังค์ แสดงให้เห็นว่า รูปทั้งหมดไม่เป็นเหตุ ไม่มีเหตุ ประกอบด้วยเหตุ มีปัจจัย และถูกปัจจัยปรุงแต่ง เวทนาประกอบด้วยผัสสะ สัญญาชั้นประกอบด้วยผัสสะ สังขารชั้น ประกอบด้วยจิตที่เกิดแต่มนโวิญญานธาตุสัมผัส วิญญานประกอบด้วยผัสสะ เป็นกุศล อกุศล อภัยกฤต สัมปยุตด้วยสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนามี เป็นอารมณ์สังโยชน์ ไม่เป็น อารมณ์สังโยชน์ก็มี เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจิตก็มี เป็นเหตุให้ถึงนิพพานก็มี มีปริตตะเป็นอารมณ์ มหัคคตะเป็นอารมณ์ มีอุปมาณะเป็นอารมณ์ก็มี ด้วยอาการอย่างนี้

ส่วนเหตุปัจจัยของการเกิดชั้น ๕ ในชั้นธสังยุต มหาภูต ๔ เป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้รูป ชั้นปรากฏ ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น ปรากฏ นามรูปเป็น เหตุเป็นปัจจัยทำให้วิญญานชั้นปรากฏ นามชั้นมีเจตนาเป็นประธาน ย่อมปรุงแต่ง คือให้รูปที่เกิด พร้อมกับตนหรือธรรมทั้งหลายมีเวทนา สัญญา ผัสสะ มนสิการที่สัมปยุตกันบังเกิด และเป็นปัจจัยตัด- ลักษณะของสังขารที่เกิดจากอวิชชา ตัณหาสัมผัสปรุงแต่ง เพราะยึดมั่นมิจฉาทิฏฐิจึงเกิดขึ้น นี้เป็น มูลเหตุแห่งทุกข์ เป็นไปตามธรรมชาติแห่งเหตุปัจจัยที่อาศัยกันเกิดขึ้น เพราะไม่รู้จักปฏิเสธสมุปบาทจึง มีความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวง

๑) ความคล้ายคลึงกัน

คัมภีร์ชั้นธวิภังค์และคัมภีร์ชั้นธสังยุตแสดงชั้น ๕ ว่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัย เกิดขึ้นจากตัว “ผัสสะ” กระทบทำให้รู้สึกรับอารมณ์ จึงทำให้เกิดอวิชชาแล้วเข้าไปยึดมั่นถ้อยมั่นในตัว อุปาทานว่า เป็นตัวตน รูปชั้นจึงปรากฏ ตัณหาและทิฏฐิจึงเกิดขึ้น การเสวยอารมณ์ การปรุงแต่ง ความจำได้ และเจตนาจึงปรากฏสุข ทุกข์ กุศล อกุศล โสกะ ปริเทวะปรากฏขึ้นแก่ปุถุชน และแสดง

^{๓๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) รจนา, วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสาราภิวังค์. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัดซีเอไอเซ็นเตอร์จำกัด, ๒๕๔๘, หน้า ๒๗๒.

ถึงความเป็นเหตุเป็นผลของการเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ สอดคล้องกับฉันทนา อุตสาหลักษณ์ อธิบายว่า เป็นธรรมชาติที่อาศัยกันเกิดขึ้น คือ ธรรมชาติที่เป็นผลอาศัยธรรมที่เป็นเหตุ ธรรมที่เป็นเหตุ ก็เป็นเหตุ ปัจจัยให้ธรรมที่เป็นผลเกิดขึ้น เพราะกล่าวถึงความเป็นเหตุเป็นผลกันอย่างสมบูรณ์ที่สุด การที่สัตว์โลก ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่าง ๆ อย่างไม่มีที่สิ้นสุด เพราะไม่รู้จักปฏิจสุมุบบาท จึงมีความ เกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวง^{๓๙}

ในอีกแง่มุมหนึ่ง พระคันธสาราภิวังค์ อธิบายว่า ตามหลักปฏิจสุมุบบาท อวิชชาเป็นมูลเหตุ ก่อให้เกิดภพชาติ แต่อวิชชาก็เกิดจากปัจจัยอื่น คือ อาสวะ ๔ โดยองค์ธรรม ได้แก่ โสกะ ทิฏฐิ และโมหะ หมายความว่า ข้อความสุดท้ายของปฏิจสุมุบบาท คือ โสกะ เป็นต้น โดยองค์ธรรมโสกะ คือโทมนัส ดังนั้น เมื่อเกิดโทมนัส ก็มีอวิชชาเกิดร่วมด้วย แม้ในขณะที่เกิดทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ก็มีอวิชชา เกิดขึ้นก่อนบ้าง หลังบ้าง ร่วมกันบ้าง ส่วนปริเทวะคือสัททรูปที่มีลักษณะคร่ำครวญ เกิดจากอวิชชา เช่นเดียวกัน ดังนั้น โสกะ เป็นต้น จึงเกิดจากอวิชชา และอวิชชาก็ก่อให้เกิดสังขารเป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ วงจรปฏิจสุมุบบาทจึงเวียนครบเป็นวงไม่ขาดตอน มิฉะนั้นแล้ว พระพุทธองค์ก็ต้องตรัสปัจจัยต่อ ๆ กัน ไปไม่รู้จบสิ้น^{๔๐}

พระพุทธองค์ก็ทรงชี้ให้เห็นโทษในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยให้เหตุผลว่า เมื่อบุคคลยังไม่ปราศจากความกำหนัด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจากความเร่าร้อน ไม่ปราศจากความทะยานอยากในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพราะรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้น แปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้น^{๔๑}

๒) ความแตกต่างกัน

ชั้นธวิภังค์ พระพุทธองค์ทรงแสดงความละเอียดในพระอภิธรรมปิฎกออกไปของเหตุ ปัจจัยให้เกิดขึ้น เช่น จำแนกรูปชั้นธ หมวดที่ ๑ ได้แก่ รูปทั้งหมด ไม่มี ไม่เป็นเหตุ ประกอบด้วยเหตุ มีปัจจัยและถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นโลกียะ เป็นอารมณ์ของกิเลส เป็นอารมณ์ของนิรวรณ

รูปที่เป็นและไม่เป็นอุปาทายรูป รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิที่ยึดถือและไม่ยึดถือ รูปที่เห็นและไม่เห็นได้ รูปที่กระทบและไม่กระทบได้ รูปที่เป็นอินทรีย์และไม่เป็นอินทรีย์ รูปที่เป็นมหาภูตรูปและไม่เป็นมหาภูตรูป รูปที่มีจิตและไม่เป็นจิตเป็นสมมภูฐาน รูปที่เกิดพร้อมและไม่เกิดพร้อม รูปที่เป็นภายในและภายนอก รูปที่หยาบและละเอียด รูปที่ไกลและใกล้

เวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัสที่เป็นสุข ที่เป็นทุกข์ มโนธาตุสัมผัส มโนวิญญาณธาตุสัมผัส ที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล และที่เป็นอัพยาภต

^{๓๙} ฉันทนา อุตสาหลักษณ์, พุทธปัญญา คู่มือการสร้างปัญญา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๙๘-๙๙.

^{๔๐} พระคันธสาราภิวังค์, พระสูตรตันตปิฎกแปล-อธิบาย มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๗), หน้า ๑๓๐.

^{๔๑} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒/๙.

สัญญาชั้นที่ประกอบด้วยผัสสะ มีเหตุและที่ไม่มีเหตุ ที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัสที่เป็นสุข ที่เป็นทุกข์ มโนธาตุสัมผัส มโนวิญญาณธาตุสัมผัส ที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล และที่เป็นอัพยาगत สัญญาชั้นที่ว่าที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากก็มี ที่ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากก็มี ที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ก็มี เป็นอารมณ์อดีต อนาคต ปัจจุบันก็มี เป็นอารมณ์กิเลส ทำให้เศร้าหมอง ไม่ทำให้เศร้าหมองก็มี กรรมประกอบด้วยตัณหาและทัญญูไม่มียึดถืออุปาทานก็มี^{๔๒}

สังขารชั้นที่ประกอบด้วยจิตที่มีเหตุและที่ไม่มีเหตุ เป็นกุศล อกุศล อัพยาगत เป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร ไม่นับเนื่องในวิภูฏทุกข์ ประกอบด้วย สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมณัสสินทรีย์ อุปกชินทรีย์ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่โสตสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ชิวหาสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่กายสัมผัส ที่เป็นสหระคตด้วยสุข ที่เป็นสหระคตด้วยทุกข์ เจตนาที่เกิดแต่มโนธาตุสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่มโนวิญญาณธาตุสัมผัส ที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล และที่เป็นอัพยาगत มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ก็มี เป็นอารมณ์อดีต อนาคต ปัจจุบันก็มี เป็นอารมณ์กิเลสทำให้เศร้าหมอง ไม่ทำให้เศร้าหมอง เป็นอารมณ์อาสวะ ไม่เป็นอารมณ์อาสวะก็มี^{๔๓}

วิญญาณชั้นที่สัมปยุตด้วยผัสสะ เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย...เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย...เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย...เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย...เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย วิญญาณชั้นที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาจึงมี วิญญาณชั้นที่มีธรรมภายในตน มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีธรรมภายในตนและภายนอกตนเป็นอารมณ์ก็มี ที่เป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจรก็มี ที่ไม่นับเนื่องในวิภูฏทุกข์ก็มี จักขุวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณ มีด้วยอาการอย่างนี้^{๔๔}

ส่วนเหตุปัจจัยของชั้น ๕ ในชั้นธสังยุต พระพุทธองค์และพระสาวกได้อธิบายตามแนวพระสูตรที่สะท้อนให้เห็นวงจรแห่งปฏิจจนสมุปบาทว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ^{๔๕} โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงเกิดขึ้น^{๔๖} และแสดงมูลเหตุแห่งความดับว่า เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับแห่งเวทนา สัญญา สังขาร จึงมี^{๔๗} พร้อมอธิบายถึงมูลเหตุแห่งทุกข์ว่า” ทุกข์คือชั้น ๕ นี้ เรียกว่า ทุกข์ มูลเหตุแห่งทุกข์ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพติดเพลินและความกำหนัด มีปกติให้เพติดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา นี้เรียกว่า มูลเหตุแห่งทุกข์“^{๔๘} เมื่อมีชั้น ๕ เพราะอาศัยชั้น ๕ เพราะยึดมั่นชั้น ๕ มีจณาทัญญูจึงเกิดขึ้น

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๒-๗๕/๔๒-๕๓.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๒-๑๐๔/๖๑-๗๒.

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๔๙/๙๕-๙๗.

^{๔๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒/๓๙.

^{๔๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒/๘-๙.

^{๔๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๗/๙๘-๙๐.

^{๔๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๓/๔๔.

ในมติแห่งวงจรปฏิจสุมุบาทนี้ สะท้อนให้เห็นการเชื่อมต่อเป็นวัฏจักร เป็นภาวะเกี่ยวเนื่องวนเวียนกันเกิดขึ้นต่อ ๆ กัน ดังพระพุทธโฆสาจารย์^{๔๙} อธิบายว่า ในวัฏจักรที่เชื่อมต่อที่เรียกว่า สนธิ คือ เชื่อมต่อระหว่างกลุ่มของเหตุและกลุ่มของผลรวม ๓ แห่ง คือ

- ๑) ระหว่างอดีตเหตุคือสังขาร กับปัจจุบันผลคือวิญญาณ
- ๒) ระหว่างปัจจุบันผลคือเวทนา กับปัจจุบันเหตุคือตัณหา
- ๓) ระหว่างปัจจุบันเหตุคือภพ (กรรมภพ) กับอนาคตผลคือชาติ

โดยอาการ ๒๐ คือ (๑) อดีตเหตุ ๕ ประกอบด้วย อวิชชา ตัณหา อุปาทาน สังขาร (การชวนชวยกระทำกรรม) กรรมภพ (เจตนาในการทำกรรม) (๒) ปัจจุบันผล ๕ ประกอบด้วยวิญญาณ นามรูป आयตนะ ผัสสะ เวทนา (๓) ปัจจุบันเหตุ ประกอบด้วยตัณหา อุปาทาน กรรมภพ อวิชชา สังขาร (๔) อนาคตผล ๕ ประกอบด้วยชาติ ชรา มรณะ (วิญญาณ นามรูป आयตนะ ผัสสะ เวทนา เหมือนปัจจุบันผล และมีความเชื่อมต่อเป็นวัฏจักร ๓ คือ กิเลสวัฏ ประกอบด้วย อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรมวัฏ ประกอบด้วยกรรมภพและสังขาร ส่วนวิปากวัฏ ประกอบด้วยวิญญาณ นามรูป आयตนะ ผัสสะ เวทนา ชาติ ชรา มรณะ

การจำแนกปฏิจสุมุบาทโดยองค์ประกอบดังกล่าว สรุปลงเป็น ๒ นัย คือ (๑) ต้นเหตุ ๒ ได้แก่ อวิชชา และตัณหา (๒) สัจจะ ๒ ได้แก่ สมุทัย (ความจริงเกี่ยวกับเหตุ) และทุกขสัจ (ความจริงเกี่ยวกับทุกข์)

มิตที่สะท้อนอีกด้านหนึ่ง พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) อธิบายว่า กระบวนธรรมที่สืบทอดจากผัสสะถือได้ว่า เป็นกระบวนธรรมแบบวิวิฏฐ์ คือ กระบวนธรรมที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาปัญญาของบุคคลให้ยิ่งขึ้นไป ในทางตรงกันข้าม หากเวทนาที่เกิดขึ้นเป็นปัจจัยตัวเอกที่มีอิทธิพลครอบงำความเป็นไปของกระบวนธรรมทั้งหมด ต่อจากเวทนาจะเป็นกระบวนธรรมแบบสังสารวัฏฐ์ คือ กระบวนธรรมที่เป็นไปเพื่อให้เสวยเวทนายิ่งขึ้น นอกจากนี้กระบวนธรรมที่สืบทอดจากผัสสะ ยังเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างความดีกับความชั่ว กุศลกับอกุศล ระหว่างความหลุดพ้นกับการติดหมุนเวียนในสังสารวัฏฐ์^{๕๐}

วัชระ งามจิตรเจริญ อธิบายว่า กระบวนการของปัจจัยอย่างนี้ คือ กระบวนการของอุปาทานชั้น ๕ หรือกระบวนการของชีวิตที่มีปัญหาหรือทุกข์นั่นเอง เพราะสิ่งที่อยู่ในกระบวนการนี้ สรุปลงในชั้น ๕ ได้ กล่าวคืออวิชชา สังขาร นาม ผัสสะ ตัณหา และอุปาทาน คือ สังขารชั้น รูป และสหายตนะ คือ รูปชั้น วิญญาณ คือ วิญญาณชั้น เวทนา คือ เวทนาชั้น ภพ คือ การทำกรรม และชั้น ๕ ที่เป็นผลของเจตนาหรือการทำกรรม หรือภูมิอันเป็นที่อยู่ของชั้น ๕ ส่วนชาติ ชรา มรณะ เป็นปรากฏการณ์ของชั้น ส่วนสัญญาชั้นก็รวมอยู่ในส่วนที่เป็นนามของนาม-รูป ดังนั้น ปัจจัยหรือองค์ประกอบในกระบวนการของปฏิจสุมุบาทนธรรมนี้ จึงได้แก่กระบวนการของอุปาทาน

^{๔๙}พระพุทธโฆสาจารย์ รัตน, **วิสุทธิมรรค ฉบับแปลและอธิบาย เล่ม ๒**, แปลโดย พระคันธ-สาราภิงศ์, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๒๘๘-๒๘๙.

^{๕๐}คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พุทธจิตวิทยากับสังคมและวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑๓๔.

ชั้น ๕ นั้นเอง หากกระบวนการณ์ปรากฏในรูปแบบของสายดับ ก็หมายถึงการเกิดขึ้นของชั้น ๕ ที่ไม่มีปัญหาหรือไม่มีทุกข^{๕๑}

ในมุมมองจากแนวคิดที่ได้เห็นการอธิบายทั้งสามนักปราชญ์ทางศาสนาดังกล่าวมาสะท้อนให้เห็นว่า วงจรของปฏิจกสมุปบาทที่ปรากฏในชั้นสังยุตมี ๒ นัยด้วยกัน คือ

๑) เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะเป็นอารมณ์ ที่หมายถึงรูป-นามอันเป็นที่ยึดเหนี่ยวของจิต เรียกว่าวิปัสสนาภูมิ^{๕๒} โดยมีชั้น ๕ เป็นอารมณ์ ซึ่งชั้น ๕ ที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนานั้น ต้องเป็นชั้นที่เป็นโลกียะ^{๕๓} คือ ประกอบด้วยอุปาทาน เป็นธรรมที่อบรมเพื่อให้เกิดปัญญา สอดคล้องกับ รองศาสตราจารย์ (พิเศษ) เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้อธิบายไว้ว่า พระพุทธองค์และพระอริยสาวกได้แสดงธรรมเพื่ออนุโลมไปตามอัธยาศัยของบุคคล เพราะเมื่อบุคคลสามารถทำความเข้าใจธรรมแล้ว ย่อมโน้มมนำไปสู่แห่งของการปฏิบัติที่มักเริ่มต้นที่ผัสสะ เพราะผัสสะเป็นประตูเปิดรับรู้โลกภายนอก^{๕๔}

มีตัวอย่างที่ปรากฏในปุณณมสูตรว่า มีภิกษุทูลถามปัญหาเกี่ยวกับเหตุปัจจัยแห่งชั้น กับพระพุทธองค์ว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้รูปชั้นปรากฏ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้เวทนาชั้นปรากฏ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้สัญญาชั้นปรากฏ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้สังขารชั้นปรากฏ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้วิญญาณชั้นปรากฏ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มหาภูตรูป ๔ เป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้รูปชั้นปรากฏ ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้เวทนาชั้นปรากฏ ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้สัญญาชั้นปรากฏ ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้สังขารชั้นปรากฏ นามรูปเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้วิญญาณชั้นปรากฏ^{๕๕}

ดังนั้น พระพุทธองค์จึงสอนให้พิจารณากำหนดรู้ชั้น ๕ โดยแยกกาย เพื่อให้เห็นธรรมชาติของชั้นจนเกิดมรรคปัญญา ละกิเลสและชั้นด้วยกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ กำหนดรู้ผัสสะด้วยปริญา ๓ คือ (๑) ญาตปริญา (การกำหนดรู้ ชั้นรู้จัก) (๒) ตีรณปริญา (การกำหนดรู้ ชั้นพิจารณา) (๓) ปหานปริญา (การกำหนดรู้ ชั้นละ)^{๕๖} สามารถเข้าใจตามความจริงได้

๒) เกิดขึ้นตามความสัมพันธ์ของชั้น ๕ ที่มีอยู่ในตัวของมันเอง โดยวิญญาณชั้นเป็นองค์ประกอบหลัก เป็นตัวรองรับเวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น ซึ่งเป็นธรรมฝ่ายเจตสิก สมดังพระอนูรุธาจารย์ได้แสดงไว้ว่า เจตสิกเป็นธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด หรือธรรมชาติที่ประกอบในจิตเป็นนิตย์ ชื่อว่า เจตสิก^{๕๗} และสังขารเป็นปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ เป็นเหตุให้เกิดภพใหม่ บุคคล

^{๕๑} คุรายละเอียดใน วัชระ งามจิตตเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๑๘๓.

^{๕๒} พระอนูรุธะและพระญาณธชะ, อภิธัมมตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ไทยรายวันกราฟฟิคเพลท, ๒๕๔๖), หน้า ๗๘๗.

^{๕๓} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจาริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และปริเฉทที่ ๗ หลักสูตรจุฬารามิทธิโก, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดทิพวิสุทธิ์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๑.

^{๕๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๙๕.

^{๕๕} คุรายละเอียดใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๒/๑๓๗.

^{๕๖} ชู.ม. (ไทย) ๒๙/๑๓/๖๓.

^{๕๗} พระสัทธัมมโชติกธรรมมาจาริยะ รจนา, หลักสูตรสำหรับท่องจำ จูฬารามิทธิโก สำนักเรียนพระอภิธรรมวัดเก่าโบราณ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๔), หน้า ๓.

ที่ใกล้จะเสียชีวิต จะได้รับอารมณ์ที่เป็นกรรม กรรมนิमित (เครื่องหมายของกรรม) หรือคตินิमित (เครื่องหมายของภพข้างหน้า) อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่จิตยึดหน่วงไว้ในขณะใกล้เสียชีวิต เป็นปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณในภพใหม่ และเมื่อปฏิสนธิวิญญาณดับไป ก็เกิดภวังคจิตต่อมา โดยยังมีกรรม กรรมนิमित หรือคตินิमितเป็นอารมณ์เช่นเดิม^{๕๘}

รวมทั้ง ๒ อย่างนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงเหตุผลว่า เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป^{๕๙}

อีกแง่มุมก็สะท้อนให้เห็นว่า ในโลกนี้ไม่มีอะไรที่เกิดขึ้นมาลอย ๆ เพราะทุกสิ่งล้วนเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่อิงอาศัยกัน ดังที่ สุนทร ฌ รังสี อธิบายว่า พระพุทธศาสนาสอนในหลักความจริงที่ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ล้วนเป็นไปตามธรรมชาติแห่งเหตุปัจจัย^{๖๐}

จากที่กล่าวมา เหตุปัจจัยการเกิดขึ้น ๕ ยังสะท้อนให้เห็นว่า ชั้น ๕ มีความสอดคล้อง โดยความเป็นธรรมชาติ และมีความสอดคล้องโดยความเป็นตัวของมันเอง มีอยู่อย่างสัมพันธ์กันและอาศัยซึ่งกันและกัน และผลจากการวิเคราะห์ ยังเป็นการทำความเข้าใจที่ไม่ส่งผลให้เกิดความเห็นผิดว่าขาดสูญที่เรียกว่า อุกฺเขททิกฺกุฏฐิ (วิภวตัณหา) และความเห็นผิดว่าเที่ยง ที่เรียกว่า สัสสททิกฺกุฏฐิ (ภวตัณหา) ทำให้เข้าใจกระบวนการทำงานของชั้น ๕ อย่างชัดเจนแจ่มแจ้งว่า สิ่งทั้งหลายหรือที่ประกอบกันเป็นชีวิตนั้น แท้จริงแล้วไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน เป็นเพียงเหตุเป็นปัจจัยที่อิงอาศัยกัน เป็นความเห็นที่ทำให้เกิดเป็นสัมมาทิฏฐิขึ้นอย่างถูกต้อง

๔.๕.๒ ลักษณะของชั้น ๕ ในชั้นวิภังค์กับชั้นสังยุต

ชั้นวิภังค์ ชั้น ๕ เป็นสภาวะที่ประกอบอยู่ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์ ซึ่งประกอบด้วยรูป มีสภาพลักษณะที่แปรเปลี่ยน เสื่อมสลายไป ไม่คงทนถาวร, เวทนา เป็นการเสวยอารมณ์ว่าสุข ทุกข์ และไม่สุข ไม่ทุกข์ (วางเฉย) ต่ออารมณ์นั้น ๆ, สัญญา เป็นการจำได้หมายรู้ในสภาวะที่เกิดขึ้นมาแล้ว, สังขาร เป็นการปรุงแต่งของจิตที่เกิดขึ้นจากการสัมผัสหรือการถูกระทบหรือเกิดขึ้นจากกรรมของแต่ละบุคคล โดยมีเจตนาเป็นประธาน, และประการสุดท้ายคือ วิญญาณ เป็นการรับรู้ในอารมณ์ที่มีสัมผัสทางทวารทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

ส่วนลักษณะชั้น ๕ ในชั้นสังยุตนั้น ลักษณะรูปร่างเชิงอุปมาดังฟองไข่ กระสับกระส่าย คร่ำคราเพราะชรา พยาธิ มรณะ นำมาซึ่งทุกข์เวทนา มีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ สัญญาจำได้หมายรู้เป็นลักษณะ สังขารการปรุงแต่งเป็นลักษณะ วิญญาณมีความรู้แจ้งเป็นลักษณะ เพราะถ่อมเห็นอตฺตา ความสะดุ้ง หวาดกลัว ลำบากใจ ห่วงใยจึงเกิด ในพีชสูตร พระพุทธองค์อธิบายลักษณะของวิญญาณเชิงอุปมา^{๖๑} และลักษณะชั้น ๕ มีเหตุปัจจัยทำให้เกิดคุณ โทษ นอกจากนี้พระพุทธองค์

^{๕๘} พระพุทธโฆสจารย์ รัตน, วิสุทธิมรรค ฉบับแปลและอธิบาย เล่ม ๒, หน้า ๒๙๐.

^{๕๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒/๓๙.

^{๖๐} สุนทร ฌ รังสี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๔.

^{๖๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๑๗/๕๔/๗๖-๗๗.

ยังอธิบายชั้น ๕ ในแง่การบัญญัตินิรุกติศาสตร์ คือ (๑) หลักภาษา (๒) หลักการตั้งชื่อ (๓) หลักการบัญญัติเพื่ออนุโลมให้เป็นไปตามวิญญูชน^{๖๒}

๑) ความคล้ายคลึงกัน

คัมภีร์ชินธวิงค์และคัมภีร์ชินธวารวรรค ผัสสะเป็นตัวบ่งชี้ชั้น ๕ ให้มีลักษณะปรากฏที่ชัดเจนที่สุด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเหตุปัจจัยแห่งชั้นที่ว่า “ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้เวทนาชั้นสัญญาชั้น และสังขารชั้นปรากฏ นามรูปเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้วิญญาณชั้นปรากฏ”^{๖๓} และแสดงลักษณะที่เชื่อมสัมพันธ์กันอย่างเดียวกัน ตามแนวการอธิบายที่เป็นพระสูตรและอภิธรรม มีโอกาสปรากฏลักษณะ ๑๑ อย่าง เช่น รูปอดีต อนาคตปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้^{๖๔} นี้ลักษณะรูปชั้น เวทนามีลักษณะเสวยอารมณ์ สัญญามีลักษณะจำได้ สังขารมีลักษณะปรุงแต่ง วิญญาณมีลักษณะรับรู้อารมณ์ เป็นไปตามลักษณะแห่งไตรลักษณ์ คือลักษณะทั่วไปของกายกับจิต มีความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตาของกาย เวทนา จิต และสภาวะธรรม

นอกจากนี้แล้วยังสะท้อนให้เห็นว่า ลักษณะของชั้น ๕ มี ๒ ประการ คือ สามัญญลักษณะ (เป็นลักษณะทั่วไป) และปัจเจกตลักษณะ (ลักษณะเฉพาะตัว) ดังอรรถกถาได้อธิบายว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงรูปชั้นไว้เป็นอันดับแรก หามีแก่ชั้นทั้งหลายมีเวทนาชั้นเป็นต้นไม่ เพราะเหตุนั้นจึงเรียกว่า ปัจเจกตลักษณะ ส่วนอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ ย่อมมีแก่ชั้นทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้น เพราะเหตุนี้ ลักษณะทั้ง ๓ ประการ จึงเรียกว่า สามัญญลักษณะ^{๖๕}

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้เพื่อความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ และความสิ้นโมหะ”^{๖๖} แต่ถ้าหากผู้ปฏิบัติหลงลืม ไม่มีสติเนื่องจากการลืมกำหนดรู้เท่าทันสภาวะธรรมที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ โดยองค์ธรรมคือเจตสิกที่เรียกว่าอภิชมา (ความละโมภความยินดี) และโทมนัส (ความยินร้าย)^{๖๗} ก็จะเข้าครอบงำเป็นเหตุนำมาซึ่งทุกข์

๒) ความแตกต่างกัน

คัมภีร์ชินธวิงค์ พระพุทธองค์แสดงสภาวะลักษณะของชั้น ๕ ที่เป็นปรมัตถธรรมไว้ เช่น ลักษณะของรูปชั้น ได้แก่ รูปทั้งหมด ไม่มี ไม่เป็นเหตุ ประกอบด้วยเหตุ มีปัจจัยและถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นโลกิยะ เป็นอารมณ์ของกิเลส เป็นอารมณ์ของนิรวณ เป็นธรรมที่เกิดขึ้นจากวิญญาณ ๖ รู้ได้เป็นของไม่เที่ยง ถูกขราเข้าครอบงำ^{๖๘}

^{๖๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๑๗/๖๒/๑๐๐/๑๐๒.

^{๖๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๒/๑๓๗.

^{๖๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๑.

^{๖๕} ส.ข.อ. (ไทย) -/๗๙/๔๒๖.

^{๖๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๖/๒๐๒.

^{๖๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ) วจนา, **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, หน้า ๑๕.

^{๖๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๓/๑๗.

เวทนาเมื่อว่าโดยลักษณะ เป็นธรรมชาติรู้ทางใจเท่านั้น ที่สัมปยุตด้วยผัสสะ มีเหตุ ไม่มี เหตุก็มี เป็นกุศล หรืออกุศล หรืออภัยกถกก็มี เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากผัสสะคือทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มีการกระทบกับอารมณ์ จึงเกิดเวทนา

ลักษณะของชั้น ๕ มีเวทนาที่สามารถพิจารณาเห็นชัดเจนที่สุด ดังพระสารีบุตรอธิบาย ลักษณะเวทนาว่า เมื่อบุคคลยังไม่ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความร่ำ ร้อน ความทะยานอยากในเวทนา เพราะเวทนานั้นแปรผันเป็นอื่น โสกะ ปรีทเวช ทุกข์ โทมณัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้น สอดคล้องกับวคิน อินทสระ อธิบายว่า เวทนาว่าโดยสภาพมี ๑ คือ อากาโรที่เสวย ว่าโดยกำเนิดมี ๓ คือ

- ๑) กุศล คือ เวทนาที่ประกอบด้วยกุศลวิญญาน ชื่อว่า เวทนาที่เป็นกุศล
- ๒) อกุศล คือ เวทนาที่ประกอบด้วยอกุศลวิญญาน ชื่อว่า เวทนาที่ประกอบด้วยอกุศล
- ๓) อกุศลอภัยกถ คือ เวทนาที่ประกอบด้วยอภัยกถวิญญาน ชื่อว่า เวทนาที่เป็นอภัยกถ และเมื่อแบ่งตามประเภทแห่งสภาวะ เวทนามี ๕ อย่างคือ (๑) สุข หมายถึง สุขทางกาย (๒) ทุกข์ หมายถึง ทุกข์ทางกาย (๓) โสมนัส หมายถึง สุขทางใจ (๔) โทมณัส หมายถึง ทุกข์ทางใจ (๕) อุปกขา หมายถึง ภาวะอารมณ์เฉย ๆ^{๖๙}

ส่วนคัมภีร์ชั้นธรรวารวรรค มีการอธิบายแสดงลักษณะชั้น ๕ ตามนัยแห่งพระสูตรเพื่ออนุโลมไปตามอรรถาธิบายของบุคคล เช่น ลักษณะของรูป พระผู้มีพระภาคตรัสเป็นเชิงอุปมา ในนกุลปิตุสูตรว่า กายนี้กระสับกระส่าย เป็นดังฟองไข่ มีเปลือกหุ้มไว้ ผู้บริหารกาย พึงรับรองความไม่มีโรคได้เพียงครู่เดียว เพราะเหตุนี้ พึงสำเหนียกว่า เมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่ จิตจักไม่กระสับกระส่าย คร่ำคร่าเพราะชรา เจริญเป็นคนแก่ นับแต่เกิดล่วงถึงปัจฉิมวัยตามลำดับ มีกายสรีระเจ็บไข้ กระสับกระส่ายเพราะชรา พยาธิ และมรณะ

ลักษณะอุปมาชั้น ๕ เป็นดังภาวะ พระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงภาวะผู้แบกภาระ การถือภาระ และการวางภาระ แก่เธอทั้งหลาย ภาวะ ได้แก่ ความยึดมั่น ๕ ประการ คือ ความยึดมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ผู้แบกภาระ ได้แก่ บุคคลผู้มีชื่อ โคตร อย่างนี้ การถือภาระ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพติดเพลิน ความกำหนัด ได้แก่ กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม ภวตัณหา ความทะยานอยากในภพ วิภวตัณหา ความทะยานอยากในวิภพ นี้เรียกว่า การถือภาระ สำหรับการวางภาระ เป็นความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา^{๗๐} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ชั้น ๕ คือ ภาวะ บุคคล คือผู้แบกภาระ การถือภาระเป็นทุกขในโลก การวางภาระเป็นสุขในโลก บุคคลวางภาระหนักได้แล้ว ไม่ถือภาระอื่นไว้ ถอนตัณหาพร้อมทั้งรากสิ้น ความอยากดับสนิทแล้ว”^{๗๑}

พระพุทธองค์ยังอธิบายชั้น ๕ ในแง่ของหลักภาษาไว้ ๓ ประการว่า ๑) รูปใดล่วงไป ดับไป แปรผันไปแล้ว เรียกรูปนั้นว่า ได้มีแล้ว ตั้งชื่อรูปนั้นว่า ได้มีแล้ว บัญญัติรูปนั้นว่า ได้มีแล้ว (แต่) ไม่เรียก

^{๖๙} ดูรายละเอียดใน วคิน อินทสระ, **สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: จักรานุกูลการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๐.

^{๗๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๒/๓๔-๓๕.

^{๗๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๒/๓๕.

รูปนั้นว่า มีอยู่ ไม่เรียกรูปนั้นว่า จักมี ส่วนชั้นที่เหลือ ทรงแสดงเป็นนัยเดียวกัน ๒) รูปยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ เรียกรูปนั้นว่า จักมี ตั้งชื่อรูปนั้นว่า จักมี และบัญญัติรูปนั้นว่า จักมี (แต่) ไม่เรียกรูปนั้นว่า มีอยู่ ไม่เรียกรูปนั้นว่า ได้มีแล้ว ส่วนชั้นที่เหลือทรงแสดงเป็นนัยเดียวกัน ๓) รูปใดเกิดแล้ว ปรากฏแล้ว เรียกรูปนั้นว่า มีอยู่ ตั้งชื่อรูปนั้นว่า มีอยู่ และบัญญัติรูปนั้นว่า มีอยู่ (แต่) ไม่เรียกรูปนั้นว่า ได้มีแล้ว ไม่เรียกรูปนั้นว่า จักมี ส่วนชั้นที่เหลือทรงแสดงเป็นนัยเดียวกัน ทั้งนี้ทรงให้เหตุผลว่า หลักการ ๓ ประการ คือ (๑) หลักภาษา (๒) หลักการตั้งชื่อ (๓) หลักการบัญญัติ ไม่ได้ถูกทอดทิ้ง ไม่เคยถูกทอดทิ้ง ย่อมไม่ถูกทอดทิ้ง จักไม่ถูกทอดทิ้ง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูชนคัดค้าน^{๗๒}

ชั้น ๕ ในลักษณะของการอุปมาสะท้อนให้เข้าใจได้ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีการสมมติกันขึ้น เพื่อให้การสื่อสารกันเข้าใจ สามารถแยกแยะในความหมายว่า “มีก็ได้” หรือในความหมายว่า “ไม่มีก็ได้” ดังในพระไตรปิฎก เล่ม ๑๕ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค อธิบายชั้น ๕ ว่า เมื่อชั้นทั้งหลายมีอยู่ การสมมติว่า “สัตว์” ก็มีได้ เหมือนคำว่า “รถ” มีได้เพราะประกอบส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน^{๗๓}

ในอีกมุมมองหนึ่ง สะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงความเป็นไปของปฏิจจสมุปบาทไว้ ๒ ลักษณะ คือ

๑) ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทโดยมีกาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต เข้ามาเกี่ยวข้อง หรือแบบข้ามภพข้ามชาติ (ตามบัญญัติทางโลก) การแสดงลักษณะนี้มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ฝ่ายพระสูตร ดังนั้น จึงเรียกการแสดงลักษณะนี้ว่า เป็นการแสดงตามนัยพระสูตร (สูตรตันตภาษนีนัย)

๒) ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทที่เกิดขึ้นในขณะจิตเดียว ที่เป็นปัจจุบัน โดยไม่มีกาลทั้ง ๓ เข้ามาเกี่ยวข้อง การแสดงลักษณะนี้มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิภังค์เท่านั้น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระอภิธรรมปิฎก ดังนั้น จึงเรียกการแสดงลักษณะนี้ว่า เป็นการแสดงตามนัยพระอภิธรรม (อภิธรรมภาษนีนัย)^{๗๔}

๔.๕.๓ ความสัมพันธ์ของชั้น ๕ ในชั้นวิภังค์กับชั้นสังยุต

ชั้นวิภังค์ชั้น ๕ มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ด้วยการทำหน้าที่ของตนเองโดยเริ่มตั้งแต่วิญญูณเป็นตัวที่รับรู้ในอารมณ์ที่มากกระทบสัมผัส ตากระทบเข้าไปเห็นเป็นรูป จิตที่เข้าไปรับรู้ในรูป ทำให้เกิดความพอใจไม่พอใจที่เป็นเวทนาขึ้น เมื่อเวทนาเกิดขึ้นแล้ว จิตก็จำได้ว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้เคยผ่านมาในความนึกคิดของเรา แล้วจำได้อย่างดี เป็นสัญญา หลังจากนั้นจิตก็ปรุงแต่งต่อไปอีก เป็นชอบ ไม่ชอบ เป็นสังขาร การเกิดขึ้นของสภาวะดังกล่าวล้วนเป็นความสัมพันธ์กันเป็นเหตุเป็นปัจจัย ชับซ้อน จึงเกิดความร่วมมือร่วมใจในการเสริมสร้างบุคลิกภาพ และกำหนดชะตาชีวิตของแต่ละบุคคล ให้เป็นไปต่าง ๆ นานา แตกต่างกันไป ในกระบวนการธรรมดังกกล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าสังขารเป็นตัวปรุงแต่ง และสังขารนั้นยังเป็นตัวเจตนา เป็นตัวแทนของกรรม ดังนั้น กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้แตกต่างออกไป คือ เป็นบุคคลที่ต่ำทราม และเป็นบุคคลที่ประเสริฐ

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒๖/๑๐๐-๑๐๒.

^{๗๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

^{๗๔} วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, “ศึกษาวิเคราะห์ปฏิจจสมุปบาทในแนวปรมาตถสัจจะ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๙๒.

ส่วนชั้นสังขยัต ความสัมพันธ์ระหว่างชั้น ๕ ในชั้นสังขยัตนั้น อาศัยอุปาทานเป็นเหตุเกิดความสัมพันธ์ในชั้นขึ้น และผัสสะทำให้เกิดวงจรแห่งปฏิจจสมุปบาทที่เกิดจากความหมุนเวียนไปตามความแปรผัน และทำให้นามและรูปปรากฏเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ครอบงำจิตของปุถุชน เพราะถ้อยมั่น จึงทำให้ชีวิตมนุษย์ต้องประสบกับทุกข์ มีความเพลิดเพลिन มีความไม่ยั่งยืน ไม่คงทน ผันแปร จึงเกิดความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจปรากฏตามมา แล้วแปรผันไปตาม ๑๑ ลักษณะ เป็นไปตามหลักแห่งไตรลักษณ์ในที่สุด

๑) ความคล้ายคลึงกัน

ความสัมพันธ์กันที่บ่งบอกความชัดเจนได้ดั่งนั้น บุคคลเข้าไปยึดติดในอารมณ์ที่มากกระทบทางทวารทั้ง ๖ แล้ว จิตของบุคคลนั้น ก็เกิดความพึงพอใจ เกิดความปรารถนาในอารมณ์นั้น ๆ ด้วยตัณหาบ้าง ด้วยทิฏฐิบ้าง แล้วก็ทำให้บุคคลนั้นเกิดความหลงผิด ประสงค์จิตให้หลงเข้าไปยึดติด ยึดมั่น ถ้อยมั่นเอาไว้ ไม่มีวันที่จะจบสิ้น จึงเป็นเหตุให้บุคคลต้องหลงเวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จบรู้อันในสังสารวัฏ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ชั้น ๕ อาศัยซึ่งกันและกันด้วยการเกิดของวิญญาน นามรูปจึงเกิดขึ้น”^{๗๕} ซึ่งสอดคล้องกับพระพรหมบัณฑิต อธิบายใน “Common Buddhist Text Guidance and Insight from the Buddha” ไว้ว่า วิญญานทำหน้าที่เป็นเหตุ เพราะธรรมชาติของมันคือธรรมชาติของพีชะ กรรมทำหน้าที่เป็นเหตุ เนื่องจากธรรมชาติของมันคือการเป็นผืนนา อวิชชาและตัณหาทำหน้าที่เป็นเหตุ เนื่องจากธรรมชาติของมันคือกิเลส กรรมและกิเลสก่อให้เกิดพีชะแห่งวิญญาน กรรมทำหน้าที่เป็นผืนนาสำหรับพีชะของวิญญาน ตัณหาเป็นผู้รดน้ำให้พีชะของวิญญาน อวิชชาเป็นผู้หว่านพีชะของวิญญาน หากไม่มีปัจจัยเหล่านี้พีชะก็ไม่อาจเจริญงอกงามได้^{๗๖}

ในอีกมุมหนึ่ง สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างชั้นที่มีความเกิด ความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาซึ่งปฏิจจสมุปบาทเป็นคำอธิบายเหตุปัจจัยทั้งหลายที่ทำให้ชั้น ๕ เกิดขึ้นและดับไป ทำให้เกิดความสัมพันธ์กัน ๒ ส่วน คือ ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายอนุโลม มีความสัมพันธ์การเกิดชั้น ๕ และปฏิจจสมุปบาทฝ่ายปฏิโลมความสัมพันธ์กับการดับของชั้น ๕

ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายอนุโลม จะอธิบายกระบวนการความยึดมั่นถ้อยมั่นในชั้น ๕ ปุถุชนจึงถูกครอบงำจิต ทำให้ชีวิตมนุษย์ต้องประสบกับทุกข์ที่เกิดจากความยึดมั่นชั้น ๕ ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น คือ ตัวตัณหา ความเพลิดเพลिनในอารมณ์ ความหมุนเวียนไปตามความแปรผัน การเวียนว่ายตายเกิด จึงไม่รู้จักจบสิ้นและนำมาซึ่งความทุกข์

^{๗๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๐/๙๕.

^{๗๖} Consciousness functions as cause because its inherent nature is that of a seed. Action functions as a cause because its inherent nature is that of a field. Ignorance and craving function as a cause because their inherent nature is that of the defilements. Action and the defilements bring about the seed of consciousness. Action functions as the field for the seed of consciousness. Craving waters the seed of consciousness. Ignorance scatters the seed of consciousness. If these conditions are not present, the seed does not develop. ดูรายละเอียดใน Most Venerable PhraBrahmapundit, **Common Buddhist Text: guidance and insight from the Buddha**, (Phra Nakhon Si Ayutthaya: Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 2017), p. 425.

ส่วนปฏิจจนุปบาทฝ่ายปฏิโลม จะอธิบายกระบวนการละ คลายความยินดี พอใจ และออกจากชั้น ๕ สภาวะธรรมในชั้น ๕ จึงเป็นเพียงสภาวะที่เกิดขึ้นและดับไปทั้งสิ้น ซึ่งพิจารณา กำหนดรู้ได้ด้วยตน เมื่อกำหนดรู้แล้วก็ต้องละ สละ และวางอุปาทานลงด้วยความเพียรระวัง การ กำหนดรู้ในรูปนามชั้น ๕ ว่า นี่ไม่ใช่ของเรา มิใช่เรา มิใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นอย่างนั้นแล้ว จิตของผู้ปฏิบัติย่อมคลายกำหนด สามารถละในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณได้ จนถึงซึ่งความสิ้นไปแห่งทุกข์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “รูป. . .เวทนา. . .สัญญา. . .สังขาร. . .วิญญาณ เป็นธรรมที่ควร กำหนดรู้. . .ความกำหนดรู้คือความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ”^{๗๗}

ในความคล้ายคลึงกันนี้ ยังสะท้อนให้เห็นหลักอริยสัจได้อย่างชัดเจน โดยอาศัยการ พิจารณากำหนดรู้ในชั้น ๕ ที่ประกอบกันขึ้นในตนเองแล้วก็จะเข้าใจชีวิตที่มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ได้ เป็นอย่างดี ยิ่งสอดคล้องกับทัศนะพระราชาธรรมนิเทศ ที่อธิบายไว้ว่า พระพุทธศาสนาสอนให้กล้า เผชิญความจริง สอนให้รู้จักการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และนำเอาประโยชน์จากการศึกษาเรื่องนี้มาใช้ แก้ไขความไม่แน่นอนของร่างกาย^{๗๘} อันเป็นอุบายวิธีเรื่องปัญญา แนวทางเบื้องต้นที่จะนำไปสู่การรู้ หลักความจริงตามอริยสัจ

๒) ความแตกต่างกัน

ชั้นวิภังค์ นามชั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและส่งอิทธิพลเป็นปัจจัยแก่กันและกัน การเกิดขึ้นของนามชั้นทั้งสี่เหล่านั้น ตามปกติจะดำเนินไปตามกระบวนการ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์ใด ย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์ใด ย่อมตรึกอารมณ์ นั้น บุคคลตรึกอารมณ์ใด ย่อมคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้น บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์ใด เพราะความคิดปรุง แต่งอารมณ์นั้นเป็นเหตุ แง่ต่าง ๆ แห่งปัญจสัญญา ย่อมครอบงำบุรุษในธรรมารมณ์ทั้งหลาย ที่จะพึงรู้แจ้ง ทางใจ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน^{๗๙}

ตัวอย่างเช่น นาย ก ได้ยินเสียงระฆังกังวาน (หู+เสียง+วิญญาณหู) รู้สึกสบายหู สบายใจ หมายรู้ว่าเป็นเสียงไพเราะ ว่าเป็นเสียงจากระฆัง เสียงระฆังอันไพเราะ ชอบเสียงนั้น อยากฟังเสียงนั้น อีก คิดจะไปตีระฆังนั้น อยากได้ระฆังนั้น คิดจะไปซื้อระฆังอย่างนั้น คิดจะลักระฆังใบนั้น เป็นต้น อាកารเช่นนี้เป็นสังขารการปรุงแต่งของจิต

พึงสังเกตได้ว่าในกระบวนการต่าง ๆ นั้น เวทนามีบทบาทสำคัญมาก เวทนาจะเป็นตัวล่อ และชักจูง เหมือนผู้คอยเสนอให้เอาหรือไม่เอา หรือหลีกเลี่ยงอะไร สัญญาเหมือนผู้สะสมเก็บข้อมูล หรือวัตถุติดบึง สังขารเหมือนผู้นำเอาข้อมูลหรือวัตถุติดบึงนั้นไปปรุงแปร ตระเตรียม ทำการ วิญญาณ

^{๗๗} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๖๓/๒๕๖.

^{๗๘} พระราชาธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตินาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๐.

^{๗๙} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๔.

เหมือนเจ้าของกิจการ ใครจะทำอะไรคอยรับรู้ไปหมด เป็นทั้งผู้เปิดโอกาสให้มีการทำงาน และเป็นผู้รับผลของการทำงาน^{๘๐}

ส่วนชั้นธสังยุต แสดงตัวอุปาทานครอบงำจิตของปุถุชน จึงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชั้นนี้ เกิดความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา พระผู้มีพระภาคตรัสเกี่ยวกับอุปาทานชั้นนี้เวียนรอบว่า

ภิกษุทั้งหลาย อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ คือ รูปอุปาทานชั้น เวทูปาทานชั้น สัญญาอุปาทานชั้น สังขารอุปาทานชั้น วิญญาณอุปาทานชั้น ตราบใด เรายังไม่รู้ชัดอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ โดยเวียนรอบ ๔ ครั้ง ตามความเป็นจริง ตราบนั้น เราก็ไม่ยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งในเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ แต่เมื่อใด รู้ชัดอุปาทานชั้น ๕ โดยเวียนรอบ ๔ ครั้งตามความเป็นจริง เมื่อนั้น เราจะยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ คือ รู้ชัดความเกิด ความดับ ปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชั้น ๕ และอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล เป็นปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชั้น ๕^{๘๑}

พระสูตรในชั้นธสังยุตแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ได้ชัดเจนอยู่ ๒ ประเด็นหลัก คือ

๑) ถ้าบุคคลยังไม่รู้ชัดอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้โดยเวียนรอบ ๔ ครั้งตามความเป็นจริง ความสัมพันธ์ในปฏิจกสมุปบาทฝ่ายอนุโลมก็จะเกิดขึ้น ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า ก็เราเมื่อยึดถือ พึงยึดถือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั่นเอง เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมีแก่เรา เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริทเวหะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด^{๘๒} และเป็นสิ่งปิดบังชั้นไว้ทั้ง ๓ กาล ได้แก่ ปิดบังชั้น ๕ ในอดีต ปิดบังชั้น ๕ ในปัจจุบัน ปิดบังชั้น ๕ ในอนาคต

๒) การหมุนเวียนตามกระบวนการธรรมในอุปาทานชั้น ๕ ที่บุคคลสามารถรู้ชัด (วิปัสสนาญาณ) ก็จะสามารถเข้าใจได้ใน ๔ ประการ คือ ๑) รู้ชัดความเกิดของชั้น ๒) รู้ชัดความดับของชั้น ๓) รู้ชัดในปฏิบัติที่ทำให้ถึงความดับชั้น ๔) รู้ชัดอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิบัติให้ถึงความดับชั้น ก็เป็นผู้หลุดพ้นแล้วจากสังสารวัฏฏ์เพราะชื่อของอริยสัง ๔ ประการนั่นเอง

อีกอย่างหนึ่ง ยังสะท้อนถึงความสัมพันธ์ของชั้น ๕ ที่ทำให้อินทรีย์ ๕ เกิดขึ้น ดังมีตัวอย่างในสมนุปัสสนาสสูตร พระพุทธองค์อธิบายแก่ภิกษุเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของชั้น ๕ ที่เป็นอดีตว่า

ปุถุชน ผู้ยึดมั่นถือมั่นว่า เราเป็น เมื่อผู้นั้นยึดมั่นถือมั่นว่า เราเป็น ย่อมเกิดอินทรีย์ ๕ ประการ คือ ๑) จักขุนทรีย์ อินทรีย์ คือ จักขุปสาท ๒) โสตินทรีย์ อินทรีย์ คือ โสตปสาท ๓) ฆานินทรีย์ อินทรีย์ คือ ฆานปสาท ๔) ชิวหินทรีย์ อินทรีย์ คือ ชิวหาปสาท ๕) กายินทรีย์ อินทรีย์ คือ กายปสาท ภิกษุทั้งหลาย มโนมีอยู่ ธรรมทั้งหลายมีอยู่ อวิชชาธาตุมีอยู่ เมื่อปุถุชนถูกความเสวยอารมณ์

^{๘๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๕), หน้า๒๒-๒๓.

^{๘๑} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๑-๘๓.

^{๘๒} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๐/๑๒๙.

ซึ่งเกิดจากอวิชชาสัมผัสถูกต้องแล้ว เขาก็มีความยึดมั่นถือมั่นว่า เราเป็นบ้าง เราเป็นนี้บ้าง เราจักเป็นบ้าง เราจักไม่เป็นบ้าง เราจักมีรูปบ้าง เราจักไม่มีรูปบ้าง เราจักมีสัญญาบ้าง เราจักไม่มีสัญญาบ้าง เราจักมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่บ้าง^{๘๓}

ดังนั้น ผู้ปฏิบัติ พิจารณาจนเห็นแจ้งในอารมณ์นั้น เห็นการเกิดดับของอารมณ์ทั้งกุศลและอกุศลอยู่ในไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นการกำหนดพิจารณาวิญญานขั้นขั้นขั้นตรึงปริยญา และเมื่อบุคคลกำหนดรู้วิญญานแล้ว รูปนามนั้นก็เป็นอันกำหนดรู้โดยแท้ เพราะรูปนามนั้นเป็นมูลเหตุและเกิดพร้อมกัน^{๘๔}

จากที่กล่าวมาทำให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากองค์ประกอบของรูปนาม ดำเนินไปตามอาการ ลักษณะ ปฏิภาณที่ตอบสนองของขั้น ๕ เมื่ออายตนะกระทบกัน แล้วเกิดการปรุงแต่งอย่างต่อเนื่องในขณะที่รับรู้ปัจจุบันอารมณ์ ขบวนการความสัมพันธ์ที่กำลังปรากฏอยู่ตามความเป็นจริง คือ การเห็นสภาวะความเปลี่ยนแปลงในไตรลักษณ์ ความเกิดดับในปฏิภาณสมุပ္บาท ตามหลักความเป็นจริงของอริยสัจ ๔ จึงเกิดปัญญาญาณว่า สิ่งทั้งหลายมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเป็นธรรมดา โดยไม่ติดในสมมติบัญญัติที่ปรากฏ ขึ้นชื่อโดยการอาศัยเหตุปัจจัยที่ไม่มีอิสระเป็นของตนเอง เป็นความเห็นแจ้งในปรมัตถสัจจะที่แท้จริง^{๘๕}

๔.๖ วิเคราะห์ขั้น ๕ กับการบรรลุธรรมในคัมภีร์ขันธวิงศ์และขันธสังยุต

การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา หมายถึง การเข้าสู่ความเป็นพระอริยบุคคล ผู้ปฏิบัติสามารถรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ สามารถละสังโยชน์และอนุสัยได้ตามกำลังของมรรค บรรลุมรรคผลนิพพาน สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา^{๘๖} ซึ่งในคัมภีร์ขันธวิงศ์ไม่ปรากฏปฏิบัติเสขบุคคลเข้ามาเกี่ยวข้องชัดเจน เพราะแสดงโดยนัยสภาวะสัจจะ ได้แก่ ปรมัตถธรรม ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน โดยเป็นการแบ่งสรรพลัง (รูปนาม) โดยละเอียด แต่หากกล่าวตามนัยแห่งสุดตันตภาขณีนัย (พระสูตร) ก็มีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงสอดคล้องกันได้

ส่วนในขันธสังยุตก็สะท้อนให้เห็นว่าผู้บรรลุธรรมมีอยู่ ๒ จำพวกเท่านั้น คือพระโสดาบัน และพระอรหันต์ ซึ่งเกิดขึ้นจากการได้ฟังคำสั่งสอนที่พระพุทธองค์และพระอริยสาวกบางรูปอธิบายเกี่ยวกับการพิจารณาขั้น ๕ ตามลักษณะที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ดังนี้

๑) กรณีบรรลุขั้นพระโสดาบัน สะท้อนเห็นได้ว่า ในอานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ คือท่านพระอานนท์แสดงธรรมให้แก่ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท่านบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน เพราะได้ไปขอฟัง

^{๘๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๗/๖๕-๖๖.

^{๘๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ) วจนา, วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๒๒๐-๒๒๑.

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ธรรมะภาคปฏิบัติ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๕๙-๖๐.

^{๘๖} พระมหาสามารถ อธิจิตโต (มนัส), “ศึกษาการบรรลุธรรมด้วยการเจริญอานาปานสติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

ธรรมที่เกี่ยวกับความไม่ถ่อมในชั้น ๕ จากท่านพระปุลณมณตานิบุตร ที่ได้อธิบายว่า เพราะถ่อม
ตัณหา มานะ และทิฐิว่าเรามี จึงมี เพราะไม่ถ่อมตัณหา มานะ และทิฐิว่าเรามี จึงไม่มี^{๘๗}

ในลักษณะหนึ่งสะท้อนให้เห็นว่า เป็นวิธีการเข้าไปกำหนดพิจารณารู้ชัดนามรูปปริจเฉท
ญาณ จากรูปธรรม สิ่งที่ทำให้รู้ ไปหานามธรรม สิ่งที่เราเข้าไปรู้ คือ มีสติกำหนดรู้รูป-นาม ที่เป็นปัจจุบัน โดย
ไม่ขาดสายตลอดกาลเป็นนิจ^{๘๘} ดังปรากฏในคัมภีร์ชั้นธวิภังค์ที่พระพุทธองค์แสดงไว้ว่า รูปอย่างใดอย่าง
หนึ่ง ทั้งภายในและภายนอก มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหา
และทิฐิยึดถือ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ มีรูปที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน
เป็นต้น^{๘๙} เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นประจักษ์แจ้งในไตรลักษณ์

ในอีกแง่มุมยังสะท้อนให้เห็นว่า การกำหนดพิจารณารู้ชัดผัสสะที่มากกระทบอารมณ์
ผ่านอายตนะภายนอกสู่ภายใน ย่อมเห็นความเกิดแห่งปฏิจสมุปบาท เพราะถ่อมตัณหา มานะ
และทิฐิว่า เรามี (อตตตา) เมื่อพิจารณารู้ชัดแล้วเพราะไม่ถ่อม ตัณหา มานะ และทิฐิว่าเรามี จึงไม่
มี ย่อมเห็นความดับไปของวงจรความสัมพันธ์แห่งปฏิจสมุปบาท สามารถทำลายเสียซึ่งความเป็น
อตตตาลงได้ ซึ่งเป็นสัมมาทิฐิเบื้องต้นที่ถูกต้อง ที่สอดคล้องกับอริยสัจ ๔ อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึง
ลักษณะของวิธีการละสังโยชน์ คือ สักกายทิฐิเบื้องต้นของความเป็นพระอริยบุคคล

๒) กรณีบรรลุขั้นพระอรหันต์ สะท้อนให้เห็นว่า ในอัญญตรภิกขุสูตร ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบ
ทูลขอพระผู้มีพระภาคแสดงธรรมโดยย่อ พระพุทธองค์ตรัสว่า บุคคลครุ่นคิดถึงสิ่งใด ก็ถึงการนับเข้ากับสิ่ง
นั้น ไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด ก็ไม่ถึงการนับเข้ากับสิ่งนั้น ต่อมา ภิกษุนั้นหลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มี
ความเพียร อุทิศกายและใจอยู่แล้ว พิจารณาตามคำสอนที่ตนเข้าใจแจ่มแจ้งว่า ถ้าบุคคลครุ่นคิดถึงรูปก็ถึง
การนับเข้ากับรูปนั้น ถ้าครุ่นคิดถึงเวทนา . . . สัญญา . . . สังขาร . . . วิญญาณ ก็ถึงการนับเข้ากับวิญญาณ
นั้น ถ้าบุคคลไม่ครุ่นคิดถึงรูป ก็ไม่ถึงการนับเข้ากับรูปนั้น ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงเวทนา... สัญญา...สังขาร... ถ้าไม่
ครุ่นคิดถึงวิญญาณ ก็ไม่ถึงการนับเข้ากับวิญญาณนั้น ไม่นานนักก็เป็นพระอรหันต์^{๙๐}

จากที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นว่า บุคคลผู้เข้าใจการแสดงเนื้อความแห่งธรรมโดยย่อ ถือว่าเป็น
ผู้มีปัญญาเลิศ คือเห็นว่าสิ่งทั้งหลายเกิดจากส่วนประกอบย่อย ๆ มาประชุมกัน เช่น แยกแยะ กระจาย
นามรูปออกเป็นชั้น ๕ เป็นต้น มีทั้งด้านที่เป็นคุณและด้านที่เป็นโทษ^{๙๑} และเป็นผู้มีศรัทธาจริตอย่างแรง
กล้า คือ เมื่อได้ฟังธรรมนั้นแล้ว ก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธา คิดตาม มีจิตซาบซึ้ง ชื่นบาน เกิดปัญญาเป็น
หนทางที่นำไปสู่การบรรลุธรรมได้ในที่สุด

นอกจากนี้แล้ว ในอนัตตลักษณะสูตร ว่าด้วยลักษณะแห่งอนัตตา คือพระพุทธองค์ทรงแสดงแก่
พระปัญจวัคคีย์ว่า ชั้น ๕ เป็นอนัตตา เป็นไปเพื่ออาพาธ บังคับให้เป็นไปตามใจไม่ได้ และทรงสอนให้

^{๘๗}ดูรายละเอียดใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๓/๑๔๒-๑๔๓.

^{๘๘}พระมหาปาน อานนโท, แนวทางปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน, แปลโดย พระมหาเจิม สุวโจ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ อนิเมทกรุ๊ป, ๒๕๕๑), หน้า ๔๑.

^{๘๙}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๔.

^{๙๐}ดูรายละเอียดใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๕/๔๘-๔๙.

^{๙๑}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทนำ/๗.

ภิกษุให้พิจารณาชั้น ๕ ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง เพื่อประมวลลักษณะทั้ง ๓ ประการ เพราะชั้น ๕ เหล่านี้ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันเป็นต้น ภายหลังพระปัญญาวัคคีย์พิจารณาภาสิตของพระพุทธองค์แล้ว จิตหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น^{๙๒}

ในฉันทสูตรว่าด้วยพระฉันทะ คือ ท่านพระฉันทะขอให้เพื่อนพระภิกษุแสดงธรรมให้ฟัง ภิกษุทั้งหลายจึงแสดงเรื่องชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ท่านพระฉันทะคิดว่าตนก็รู้อะไรดี แต่ทำไมจึงไม่บรรลุนิพพาน จึงเข้าไปขอให้พระอานนท์แสดงธรรมให้ฟัง พระเถระจึงแสดงธรรมโดยอ้างพระพุทธดำรัสว่า โลกยึดติดอยู่กับที่สุด ๒ อย่าง คือ ความมีกับความไม่มี จึงเกิดความยึดมั่น ส่วนพระตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง ระหว่างความมีกับความไม่มี คือ ปัจจยาการ ๑๒ หรือ ปฏิจจสมุปบาทนั่นเอง เมื่อพระเถระแสดงธรรมจบ ท่านพระฉันทะก็ได้บรรลุนิพพาน^{๙๓}

ในยมกสูตรว่าด้วยพระยมกะ คือ ท่านพระยมกะเกิดทิฏฐิชั่วว่า พระชินาสพตยาแล้วขาดสูญพินาศ ไม่เกิดอีก ภิกษุทั้งหลายจึงขอให้ท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมให้ท่านพระยมกะฟัง พระเถระจึงสอนให้ท่านพระยมกะพิจารณาชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่สามารถค้นหาตถาคตในชั้น ๕ (สัตว์) ได้ และพระเถระได้แสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารต่อไปว่า ปุถุชนยึดติดด้วยสักกายทิฏฐิ ๒๐ ไม่รู้ชัดว่าชั้น ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นผู้ฆ่า และยึดมั่นชั้น ๕ ว่าเป็นอัตตาของตน จึงเกิดความทุกข์ เหมือนคบตีหรือบุตรคบตีผู้มั่งคั่ง ไร้วางใจคนร้าย ซึ่งปลอมตัวมาเป็นมิตร จึงถูกฆ่าโดยไม่รู้ตัว ส่วนพระอริยสาวกมีนัยตรงกันข้าม ท่านพระยมกะจึงได้บรรลุนิพพาน เป็นพระอรหันต์^{๙๔}

จากที่กล่าวมาในอนัตตลักขณสูตร ฉันทสูตร และยมกสูตร ยังสะท้อนให้เห็นว่า เบื้องต้นที่พระพุทธองค์และพระอริยสาวกบางรูปแสดงการอธิบายหมายความว่า ชั้นทั้งหลายเป็นอารมณ์แห่งอุปาทาน จึงชื่อว่า อุปาทานชั้น ๕ หมายความว่า ชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ นี้เป็นอารมณ์ของอุปาทาน เข้าไปยึดมั่น ถือมั่นชั้นทั้งหลาย ๕ นี้ การที่อุปาทานเข้าไปยึดมีอยู่ ๔ อย่าง คือ ยึดมั่นอยู่ในกามคุณ ๕ ยึดมั่นอยู่ในทิฏฐิ ยึดมั่นอยู่ในการปฏิบัติผิด และยึดมั่นอยู่ในรูปนามชั้น ๕ ว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา^{๙๕} ดังนั้น เพื่อให้เกิดการพิจารณา แยกแยะสภาวะลักษณะ กับสามัญญลักษณะที่เกิดขึ้นระหว่างปฏิจจสมุปบาทและชั้น ๕ เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา เพื่อดับกองแห่งทุกข์ และบรรลุนิพพาน กระทั่งทราบชัดตามความเป็นจริงแห่งสิ่งทั้งหลายในโลก มีความสัมพันธ์คือนำมาซึ่งทุกข์อย่างเดียวกัน สงเคราะห์เข้ากันได้กับรูป นาม อวิชชาเป็นเหตุให้เกิดอุปาทานชั้น ๕

^{๙๒}ดูรายละเอียดใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๙/๙๔-๙๖.

^{๙๓}ดูรายละเอียดใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๙๐/๑๗๑-๑๗๔.

^{๙๔}ดูรายละเอียดใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๕/๑๔๗-๑๕๓.

^{๙๕}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), ป.ธ. ๙, **วิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระราชทานเพลิงศพพระภิกษุทันต๊ะ อาสภมหาเถระ ธรรมจาริยะ อัครมหาภิกษุญาณจาริยะ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๙๓๓-๙๓๔.

โดยปิดบังชั้น ๕ ไว้ในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต และการกำหนดรู้ปฏิจสมุปบาทแต่อย่างเดียว ก็
เป็นอันกำหนดรู้ชั้น ๕ ในขณะเดียวกัน^{๙๖}

ดังนั้น จึงทำให้เข้าใจได้ว่า การแสดงชั้น ๕ ก็กับการบรรลุธรรม พระพุทธองค์และพระอริยสาวก
บางรูปได้แสดงการอธิบายในบริบทหรือแง่มุมต่าง ๆ เพื่ออนุโลมตามอัธยาศัยหรือจริตของแต่ละบุคคล ตาม
เหตุการณ์ สถานที่ที่กำลังเป็นไปอยู่ ณ เวลานั้น ๆ โดยเลือกเฟ้นเฉพาะประเด็นที่จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจหัวข้อ
ธรรม เช่น ชั้น ๕ อายตนะ อริยสัจ ปฏิจสมุปบาท เป็นต้น เหมาะสำหรับภูมิปัญญาของแต่ละบุคคล พระพุทธ
องค์ทรงจำแนกออก ๓ ประเภท คือ ดิกขินทริยบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลม เหมาะสำหรับการฟัง
ธรรมโดยย่อ ๆ เป็นส่วนมาก มัชฌิมินทริยบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาปานกลาง เหมาะสำหรับการฟังธรรมโดย
เนื้อหาไม่สั้นและไม่ยาวจนเกินไป มุทินทริยบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาเชิงซ้ำ เข้าใจได้ยาก จำเป็นต้องแจกแจง
ให้ละเอียด เพื่อให้ผู้ที่เข้าไปศึกษาได้เข้าใจกระจ่างมากขึ้น^{๙๗}

๔.๗ สรุป

ชั้นวิภังค์ ปราภฏในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ แสดงการอธิบายชั้นตามแนวปรมาตถธรรม
ส่วนชั้นวารวรรคในสังยุตตนิคายของสุตตันตปิฎก แสดงการอธิบายเรื่องชั้นที่มาประชุมรวมกันขึ้น
ตามวาระและหมวดธรรมคำสอนที่เกี่ยวข้องด้วยชั้น ๕ มีการประมวลเรื่องที่เกี่ยวข้องเข้ารวมไว้ใน
กลุ่มเดียวกัน เรียกวิธีการประมวลแบบนี้ว่า “สังยุต” ในแต่ละสังยุตนั้น ตั้งชื่อสังยุตตามโครงสร้าง
เนื้อหาสาระมีชั้นสังยุตเป็นต้น ซึ่งเป็นสังยุตแรกของชั้นวารวรรคที่แสดงความหมาย ประเภท เหตุ
ปัจจัย ลักษณะ ความสัมพันธ์ของชั้นได้อย่างชัดเจน

โครงสร้างและเนื้อหาชั้น ๕ ในคัมภีร์ชั้นวิภังค์ พระผู้มีพระภาคทรงวินิจฉัยแล้วว่า
เหมาะสมสำหรับผู้มีปัญญาเฉียบแหลม มีเชี่ยวชาญ สามารถเข้าใจธรรมะได้โดยทะลุปรุโปร่ง จึงเป็น
วิภังค์ที่เหมาะสมสำหรับการฟังธรรมโดยย่อ เหตุผลที่พระองค์ทรงพิจารณานำเอาชั้นวิภังค์มาแสดงไว้
โดยย่อก่อนวิภังค์อื่น เพราะทรงเห็นว่า ตามธรรมดาชาวโลกมักจะเห็นว่าสิ่งไหนที่สามารถกระทำ
สำเร็จได้อย่างรวดเร็ว ก็มักจะกระทำก่อนเป็นสิ่งแรกแล้วจึงค่อย ๆ ทำสิ่งที่สำเร็จช้าภายหลัง และ
จำแนกออกเป็น ๓ นัย ได้แก่ สุตตันตภาขณีย์ อภิธรรมภาขณีย์ และปัญหาปุจฉกะ

ความคล้ายคลึงกัน การวิเคราะห์รูปศัพท์เฉพาะคำว่า “ชั้น” แสดงให้เห็นถึงสิ่งที่มา
รวมกันเป็นการสมมติบัญญัติว่า กอง หมวด กลุ่ม ส่วน ภาย ได้แก่ รูปชั้น เป็นต้น ที่มาประชุมกันเข้า
เป็นชีวิตขึ้น ความแตกต่างกันในชั้นวิภังค์ตามศัพท์ท้ายคือ “วิภังค์” แยกออกเป็น วิ + ภู + องค. วิ
มาจากความหมายว่า วิเศษ, แจ่ม, ต่าง, ภู ธาตุ ในความหมายว่า ความมีหรือความเป็น องค หมายถึง
องค์ธรรมของส่วนที่เป็นปรมาตถ์ รวมความหมายว่า องค์ธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นผู้เห็นแจ้งในอริยสัจ
หรือความเห็นแจ้งในปฏิจสมุปบาท ส่วนชั้นสังยุต มาจาก สัม บพหน้า ยุช ธาตุในความประกอบ ต

^{๙๖}พระมหาพิสุตน์ จนทวิโส (พระนิรมย์), “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจสมุปบาทกับชั้น ๕ ใน
การเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า บทคัดย่อ.

^{๙๗}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/บทหน้า/๑๓-๑๔.

ปัจจัย แปลงนิคคหิตลงมาเป็น ง ลบ ข ที่สุดธาตุ ซ้อน ต. วิเคราะห์ว่า สงยุตติ สีเลนาตติ สงยุตโต ได้อัตถนัยว่า การรวบรวมหรือการประมวลชั้นตามนัยพระสูตร

ชั้นวิภังค์ ชั้น ๕ หรือเบญจชั้น เป็นกองแห่งรูปและนามธรรม ๕ ได้แก่ รูปชั้น ส่วนที่เป็นรูปทั้งหมด ส่วนเวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น เป็นนาม พระผู้มีพระภาคทรงแสดงชั้น ๕ ตามนัยแห่งพระอภิธรรมมี ๒ นัย คือ นัยแห่งพระสูตรและนัยแห่งพระธรรม และทรงแสดงลักษณะชั้น ๕ ไว้มี ๑๑ ลักษณะอย่างละเอียด ได้แก่ อดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก ดีหรือเลว โกลหรือใกล้ โดยแจกแจงออกทีละชั้น เช่น รูปอดีต. . . วิญญาณอดีต รูปอดีตก็คือรูปที่ดับไปแล้ว เป็นต้น ง่ายต่อการสัมผัส ธรรมารมณ์อันมีเหตุบ้าง ไม่มีเหตุบ้าง กระทบได้บ้าง กระทบไม่ได้บ้าง เป็นอารมณ์ของอาสวะและไม่มีอารมณ์ของอาสวะก็มี เพื่อเป็นบาทฐานมุ่งสู่ขั้นสมาธิจึงสามารถหลุดพ้นด้วยปัญญาได้

ในชั้นสังยุต แสดงการอธิบายชั้น ๕ เป็นส่วนประกอบต่าง ๆ ที่ปรากฏเป็นอัตภาพชีวิต มีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความเกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น คือ ตัวตัมหา อุปาทาน ความเพติดเพลิน บุคคลผู้ไม่ได้มนสิการชั้น ๕ โดยแยบคาย ไม่ใส่ใจพิจารณาอย่างถูกต้อง จึงเห็นชั้น ๕ ว่าเป็นอัตตา บุคคล เรา เขา ปิดบัง ซ่อน คลุมไว้ เป็นผลนำมาสู่ความทุกข์ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เราและเธอทั้งหลาย จึงท่องเที่ยวไปในชาตินั้น ๆ ตลอดกาลยาวนาน ด้วยเหตุนี้ จึงชี้แนะให้กำจัดฉันทราคะ เพื่อให้รู้ชัดในชั้น ๕ แล้วดำเนินสู่แนวการปฏิบัติ เพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ไม่ถือมั่น

แนวการอธิบายในชั้นสังยุตที่พระพุทธองค์และพระอริยสาวกแสดงเพื่ออนุโลมตาม อธิษายของบุคคลต่าง ๆ เช่นภิกษุบ้าง กษัตริย์บ้าง คหบดีบ้าง ตามวัตถุประสงค์ของผู้ถาม ซึ่งแต่ละครั้งคราวในแต่ละพระสูตร มีลักษณะระเบียบคำที่สะท้อนให้เห็นการสนทนารูปแบบ “ปุจฉาวิสัชนา” เป็นส่วนมาก โดยเลือกเฟ้นเฉพาะประเด็นที่จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจหัวข้อธรรมมีเนื้อความชัดเจนเพื่อให้ ง่ายต่อความเข้าใจตามความเป็นจริงได้ มีลักษณะ ๕ อย่าง ได้แก่ ๑) ถามเพื่อต้องการทราบในสิ่งที่ตนไม่ทราบ ๒) ถามเพื่อเทียบเคียงกับความรู้ที่ตนมีว่าตรงกันหรือไม่ ๓) ถามเพื่อแก้ข้อสงสัยของตน ๔) ถามเพื่อขออนุมัติ หรือคำรับรองยืนยันจากผู้ถูกถาม ๕) ถามเพื่อทดสอบดูว่าเข้าใจหรือไม่ ถ้าไม่เข้าใจจะอธิบายให้ฟัง เพื่อให้เกิดการใคร่ครวญแล้วกำหนดพิจารณา สามารถมองเห็นและเข้าใจ เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ไม่ถือมั่นตามความเป็นจริงของชั้น ๕ ได้

นอกจากนี้ ชั้น ๕ ในชั้นสังยุตนั้น ยังสะท้อนให้เห็นว่า มีอีกหลายลักษณะ คือ ลักษณะอุปมาชั้น ๕ เป็นดังภาวะบ้าง ลักษณะรูปกายเชิงอุปมาดังฟองไข่ กระจับกระจายคร่ำคร่าเพราะชรา พยาธิ มรณะ นำมาซึ่งทุกข์บ้าง และลักษณะเกิดคุณและโทษบ้าง อีกทั้งพระพุทธองค์ยังอธิบายในแง่การบัญญัตินิรุตติศาสตร์ คือ (๑) หลักภาษา (๒) หลักการตั้งชื่อ (๓) หลักการบัญญัติ เพื่ออนุโลมให้เป็นไปตามวิญญูชน

คัมภีร์ชั้นวิภังค์และชั้นสังยุตสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ว่า ชั้น ๕ ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นจากตัว “ผัสสะ” กระทบ ทำให้รู้สึกรับอารมณ์ จึงทำให้เกิดอวิชชาแล้วเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในตัวอุปาทานว่า เป็นตัวตน รูปชั้นจึงปรากฏ ตัณหาและทิวฏฐิจึงเกิดขึ้น การเสวยอารมณ์ การ

ปรุ้งแต่่ง ความจำได้และเจตนาจึงปรากฏ สุข ทุกข์ อุเบกขา กุศล อกุศล โสกะ ปรีทเวะปรากฏขึ้น แก่ปุถุชน แสดงถึงความเป็นเหตุเป็นผลของการเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และยังสะท้อนให้เห็นว่า ลักษณะของชั้น ๕ มี ๒ ประการ ได้แก่ ปัจจัตตลักษณะ (ลักษณะเฉพาะตัว) คือ รูปชั้น เป็นอันดับ แรก ส่วนอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ ย่อมมีแก่ชั้นทั้งหลาย มีเวทนาเป็นต้น ลักษณะทั้ง ๓ ประการ จึงเรียกว่า สามัญญลักษณะ

ชั้นวิภังค์และชั้นสังยุตนั้น ยังสะท้อนให้เห็นอีกว่า พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงความ เป็นไปของปฏิจสมุปบาทไว้ ๒ ลักษณะ คือ ๑) ทรงแสดงปฏิจสมุปบาทโดยมีกาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต เข้ามาเกี่ยวข้อง หรือแบบข้ามภพข้ามชาติ (ตามบัญญัติทางโลก) การแสดงลักษณะนี้ มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ฝ่ายพระสูตร ดังนั้น จึงเรียกรูปแสดงลักษณะนี้ว่า เป็นการแสดงตามนัยพระสูตร ๒) ทรงแสดงปฏิจสมุปบาทที่เกิดขึ้นในขณะจิตเดียวที่เป็นปัจจุบันโดยไม่มีกาลทั้ง ๓ เข้ามาเกี่ยวข้อง การแสดงลักษณะนี้มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิภังค์เท่านั้น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระอภิธรรมปิฎก ดังนั้น จึง เรียกรูปแสดงลักษณะนี้ว่า เป็นการแสดงตามนัยพระอภิธรรม

การแสดงชั้น ๕ กับการบรรลุธรรม พระพุทธองค์และพระอริยสาวกบางรูป ได้แสดงการ อธิบายในบริบทหรือแง่มุมต่าง ๆ เพื่ออนุโลมตามอัธยาศัยหรือจริตของแต่ละบุคคล ตามเหตุการณ์ สถานทีที่กำลังเป็นไปอยู่ ณ เวลานั้น ๆ โดยเลือกเฟ้นเฉพาะประเด็นที่จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจหัวข้อธรรม เช่น ชั้น ๕ อายตนะ อริยสัจ ปฏิจสมุปบาท เป็นต้น เหมาะสำหรับภูมิปัญญาของแต่ละบุคคล พระพุทธองค์ ทรงจำแนกออก ๓ ประเภท คือ ดิกขินทริยบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลม มัชฌิมินทริยบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาปานกลาง มุทินทริยบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาเชื่องช้า

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาชั้น ๕ ในคัมภีร์ชั้นวิภังค์ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาโครงสร้างและเนื้อหาชั้น ๕ ในคัมภีร์ชั้นวิภังค์และเนื้อหาชั้น ๕ ในคัมภีร์ชั้นธวารวรรค เพื่อศึกษาศึกษาวิเคราะห์ชั้น ๕ ในคัมภีร์ชั้นวิภังค์และเนื้อหาชั้น ๕ ในคัมภีร์ชั้นธวารวรรค โดยรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องนำมาเรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนาสรุปผลการวิจัยได้ ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๑) ประวัติของคัมภีร์ชั้นวิภังค์และชั้นธวารวรรค พบว่า

ชั้นวิภังค์ ปรากฏในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ แสดงการอธิบายชั้นตามแนวปรมัตถธรรม คือ ความจริงของธรรมชาติที่ทรงสภาวะลักษณะของตนไว้ เป็นความจริงที่ไม่มีมีการผันแปรเป็นอย่างอื่น ปฏิเสธสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา พระพุทธองค์ทรงแสดงครั้งแรกในพรรษาที่ ๗ ณ ภูพดาวดึงส์ เพื่อโปรดพุทธมารดาตลอดไตรมาส เป็นพุทธประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต ครั้นภายหลังทรงแสดงแก่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวาเป็นครั้งแรกที่ป่าไม้จันทร์แดง ใกล้สระอนินดาต แล้วพระสารีบุตรได้นำมาสั่งสอนแก่ศิษย์ต่อ ๆ มา

ชั้นธวารวรรค เป็นคัมภีร์ที่ ๓ ในสังยุตตนิกายของสุตตันตปิฎก แสดงการอธิบายเรื่องชั้นที่มาประชุมรวมกันขึ้นตามวาระ และหมวดธรรมคำสอนที่เกี่ยวข้องด้วยชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อีกทั้งมีการประมวลเรื่องที่เกี่ยวข้องเนื่องเข้าร่วมไว้ในกลุ่มเดียวกัน เรียกวิธีการประมวลแบบนี้ว่า “สังยุต” มีชั้นสังยุตเป็นต้น ซึ่งเป็นสังยุตแรกของชั้นธวารวรรค ที่แสดงความหมายประเภท เหตุ ปัจจัย ลักษณะ ความสัมพันธ์ของชั้นได้อย่างชัดเจน พระพุทธองค์และพระอริยสาวกสำคัญ ๆ บางรูป แสดงการอธิบายเนื้อหาสารธรรมเพื่ออนุโลมไปตามอัธยาศัยแก่บุคคล

๒) โครงสร้างและเนื้อหาชั้น ๕ ในคัมภีร์ชั้นวิภังค์ พบว่า

ชั้นวิภังค์ เป็นวิภังค์แรก พระผู้มีพระภาคทรงวินิจฉัยแล้วว่า เหมาะสมสำหรับบุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลม มีเขว้ปัญญารวดเร็วต่อการรับรู้ สามารถเข้าใจเนื้อหาของธรรมได้โดยทะลุปรุโปร่ง จึงเป็นวิภังค์ที่เหมาะสมสำหรับการฟังธรรมโดยย่อ เหตุผลที่พระองค์ทรงพิจารณานำเอาชั้นวิภังค์มาแสดงไว้โดยย่อก่อนวิภังค์อื่น เพราะทรงเห็นว่า ตามธรรมดาชาวโลกมักจะเห็นว่าสิ่งไหนที่สามารถกระทำสำเร็จได้อย่างรวดเร็ว ก็มักจะกระทำก่อนเป็นสิ่งแรก แล้วจึงค่อย ๆ ทำสิ่งสำเร็จช้าภายหลัง และจำแนกออกเป็น ๓ นัย ได้แก่ จำแนกความแบบตามแนวพระสูตร จำแนกความอธิบายตามแนวอภิธรรม และภาคถามตอบปัญหา คือ ตั้งคำถามให้วินิจฉัยเรื่องนั้นตามหลักมาติกา

ชั้น ๕ หรือเบญจชั้น เป็นกองแห่งรูปและนามธรรม ๕ ได้แก่ รูปชั้น ส่วนที่เป็นรูปทั้งหมด ส่วนเวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น เป็นนาม มีลักษณะความสัมพันธ์ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงตามนัย ๒ นัย คือ นัยแห่งพระสูตร และนัยแห่งพระธรรม และทรงแสดงลักษณะชั้น ๕ ไว้มี ๕ กลุ่ม ๑๑ ลักษณะอย่างละเอียด ได้แก่ อดีต อนาคต หรือปัจจุบัน เป็นต้น โดยแจกแจงออกทีละชั้น เช่น รูปอดีต. . . วิญญาณอดีต รูปอดีตก็คือรูปที่ดับไปแล้ว เป็นต้น เพื่อเป็นบาทฐานการมุ่งสู่ขั้นสมาธิจึงสามารถหลุดพ้นด้วยปัญญาได้

๓) โครงสร้างและเนื้อหาชั้น ๕ ในคัมภีร์ขันธวารวรรค พบว่า

แนวการอธิบายในชั้นสังยุตที่พระพุทธองค์และพระอริยสาวกแสดง เพื่ออนุโลมตามอัธยาศัยของบุคคลต่าง ๆ เช่น ภิกษุบ้าง กษัตริย์บ้าง คหบดีบ้าง ตามวัตถุประสงค์ของผู้ถาม ซึ่งแต่ละครั้งคราวในแต่ละพระสูตร มีลักษณะระเบียบคำที่สะท้อนให้เห็นการสนทนารูปแบบ “ปุจฉาวิสัชนา” เป็นส่วนมาก โดยเลือกพื้นเฉพาะประเด็นที่จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจหัวข้อธรรม มีเนื้อความชัดเจน เพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจตามความเป็นจริงได้ และสะท้อนให้เห็นว่า ชั้น ๕ เป็นดังภาวะบ้าง มีลักษณะกระสับกระส่าย คร่ำคร่าเพราะชรา พยาธิ มรณะ นำมาซึ่งทุกข์บ้าง มีลักษณะเกิดคุณและโทษบ้าง อีกทั้งพระพุทธองค์ยังอธิบายในแง่การบัญญัตินิรุตติศาสตร์ คือ (๑) หลักภาษา (๒) หลักการตั้งชื่อ (๓) หลักการบัญญัติ เพื่ออนุโลมให้เป็นไปตามวิญญูชน

ชั้นสังยุต สะท้อนให้เห็นลักษณะความสัมพันธ์ของชั้น ๕ มี ๒ ประการ ได้แก่ ปัจจัตตลักษณะ (ลักษณะเฉพาะตัว) คือ รูปชั้น เป็นอันดับแรก ส่วนอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ ย่อมมีแก่ชั้นทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้น ลักษณะทั้ง ๓ ประการ จึงเรียกว่า สามัญญลักษณะ ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นจากตัว “ผัสสะ” กระทบอารมณ์จึงทำให้เกิดอวิชชา แล้วเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในตัวอุปาทานว่า เป็นตัวตน รูปชั้นจึงปรากฏ ตัณหาและทิฏฐิจึงเกิดขึ้น

๔) วิเคราะห์หลักคำสอนเรื่องชั้น ๕ ในคัมภีร์ขันธวิภังค์และขันธวารวรรค พบว่า

คัมภีร์ขันธวิภังค์ในอภิธรรมปิฎก พระพุทธองค์ทรงแสดงบนภพดาวดึงส์เป็นครั้งแรก ส่วนคัมภีร์ขันธวารวรรคนั้น ปรากฏในสุดตันตปิฎก ความคล้ายคลึงเป็นการรวบรวมคำสอนสำคัญที่เป็นดั้งเดิมเกี่ยวกับชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สะท้อนให้เห็นองค์ประกอบชีวิตเป็นธรรมอันยิ่ง เป็นสิ่งที่มียู่ในตัวเรา สิ่งทีล้อมรอบตัวเรา และสิ่งที่เป็แรงบันดาลใจให้เราค้นหาสภาวะธรรมในชั้น ๕ เหล่านี้ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปทั้งสิ้น จึงมีความสอดคล้องโดยธรรมชาติและในตัวของมันเอง สามารถพิจารณาเห็นได้ตามสภาวะธรรมารมณได้

การอธิบายตามโครงสร้างเนื้อหาเกี่ยวกับชั้น ๕ และหมวดธรรมที่เกี่ยวข้อง สรุปลงในไตรสิกขาทั้งสิ้น คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งมีข้อแตกต่างกันเพียงการอธิบายปรมัตถธรรมในขันธวิภังค์โดยปฏิเสธบุคคลเข้ามาเกี่ยวข้อง ตรงกันข้ามกับการอธิบายในชั้นสังยุตที่พระพุทธองค์และพระอริยสาวกแสดงเพื่ออนุโลมตามอัธยาศัยของบุคคล เพื่อให้เกิดความเข้าใจ คลายความสงสัยแล้วน้อมนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นสังสารวัฏ

ความหมายของคัมภีร์ทั้งสองมีส่วนที่คล้ายคลึงกัน แตกต่างกันเพียงการจำแนกส่วนธรรมที่เป็นสภาวะแห่งธรรมารมณ และประเภท เหตุปัจจัย ลักษณะความสัมพันธ์ก็เช่นเดียวกัน เพราะการ

อธิบายหลักธรรมเกี่ยวกับชั้น ๕ มีความสัมพันธ์กันกับหลักปฏิจสมุปปาท ซึ่งเป็นตัวอธิบายเหตุปัจจัยทั้งหลายที่อิงอาศัยกัน ส่งเสริมให้นามและรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย การกำหนดพิจารณาเห็นลักษณะวงจรความเกิดและความดับ คือฝ่ายเกิดแสดงให้เห็นว่าการเกิดขึ้น ๕ เพราะถูกปัจจัยปรุงแต่ง ผัสสะกระทบ จึงปรากฏ อวิชชา สังขารเป็นต้น เกิดขึ้นตามโอกาส ๑๑ ลักษณะ มีอดีตอนาคต ปัจจุบัน เป็นต้น ส่วนที่เป็นฝ่ายดับ เกิดจากการพิจารณารู้ชัดเห็นความเป็นจริง คือ “ไตรลักษณ์” จึงละความยึดมั่น ความเพลิดเพลिन ความยินดีพอใจ และออกจากชั้น ๕ ได้ในที่สุด

ความคล้ายคลึงกัน คัมภีร์ขันธวิงค์ และขันธวารวรรค แสดงให้เห็นว่า การแสดงหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับชั้น ๕ โดยแยกเป็นสุดตันตภาชนียนัย และอภิธรรมภาชนียนัยนั้น พระพุทธองค์ทรงเห็นว่า การแสดงโดยสุดตันตภาชนียนัย จะส่งผลให้เวไนยสัตว์ผู้ฟังพระอภิธรรมเกิดความเข้าใจได้โดยง่ายจนสามารถบรรลุผลได้ ส่วนการแสดงโดยอภิธรรมภาชนียนัย เป็นการแสดงตามสภาวะธรรมล้วน ไม่มีการอนุโลมตามเวไนยสัตว์ จึงเป็นการยากที่เวไนยสัตว์จะฟังเข้าใจได้ ฉะนั้น จึงทรงนำเอานัยของพระสูตรมาสอดแทรกอยู่เสมอ เพื่อความเชื่อมโยงกันได้ มีความเป็นลักษณะสอดคล้องกัน คือ จัดว่ามี ๑ มีรสอย่างเดียว คือ สอนให้หลุดพ้นเท่านั้น

ด้านความแตกต่าง คัมภีร์ขันธวิงค์ มีการอธิบายจำแนกนามชั้นโดยฝ่ายหยาบและฝ่ายละเอียดไว้ว่า ๑) ฝ่ายหยาบ ได้แก่ อกุศลธรรม ทุกขเวทนา ธรรมที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา และนามชั้นของบุคคลผู้ไม่ได้เข้าสมาบัติและผู้มีอาสวะ ๒) ฝ่ายละเอียด ได้แก่ กุศลธรรมที่เป็นฝ่ายอัพยากตธรรม สุขเวทนา และอุเบกขาเวทนา ธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา นามชั้นของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ ผู้ไม่มีอาสวะ และนามชั้นในฝ่ายโลกุตระ เพื่อมุ่งแก่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาปัญญาให้บริบูรณ์

ส่วนชั้นธสังยุตแห่งขันธวารวรรค พระพุทธองค์แสดงเพื่อให้เกิดการใคร่ครวญพิจารณาสามารถมองเห็นและเข้าใจ เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ไม่ถ้อยมั่นตามความเป็นจริงของชั้น ๕ ได้แล้ว มุ่งสู่ขั้นสมาธิ เช่น อธิบายจุดหมายของการเจริญสมาธิเพื่อจิตตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่นแล้วจะรู้จักความจริง คือ ความเกิดและความดับแห่งชั้น ๕ หรือแสดงให้เห็นว่า วิญญาณเข้าไปอาศัยรูป เวทนา สัญญา สังขาร จึงเสวยความเพลิดเพลिनและเจริญองกามได้ ถ้าละความกำหนดในชั้นทั้ง ๕ ได้ วิญญาณก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญองกามไม่ได้ ทำให้หลุดพ้นได้ในที่สุด

ในแง่มุมพระอภิธรรม ไม่กล่าวถึงสัตว์ ไม่กล่าวถึงบุคคล ไม่มีตัวตน เรา เขา แต่ทรงจำแนกธรรมออกเป็นกุศล อกุศล และอัพยากต ทรงกระจายสรีระกายซึ่งเป็นกลุ่มก้อนออกเป็นชั้น ๕ บ้าง आयตนะ ๑๒ บ้าง ธาตุ ๑๘ บ้าง อินทรีย์ ๒๒ บ้าง อันเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยซึ่งต้องมีการเสื่อมสลายไปตามสภาวะธรรม คือ จิต เจตสิก รูป ที่วนเวียนอยู่ในความเกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยอาศัยเหตุอาศัยปัจจัยอุดหนุนซึ่งกันและกัน เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

ในอีกแง่มุมที่สะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงอภิธรรมเพื่อโปรดสัตว์ใน ๓ โลก คือ พรหมโลก เทวโลก และมนุษย์โลกเท่านั้น ดังนั้น จึงมีการบันทึกภาพศิลปะอันวิจิตรงดงามบนผนัง ถ้ำ วัด พระอุโบสถในกาลต่อมา เพื่อสะท้อนมุมมองอีกด้านผ่านทางพุทธศิลป์ ด้านพุทธปรัชญา ด้านประวัติศาสตร์ เพื่อเปิดประตูใจแก่ผู้ต้องการแสวงหาคำตอบ

ในมิติที่สะท้อนอีกด้านหนึ่ง กระบวนธรรมที่สืบทอดจาก “ผัสสะ” ถือได้ว่า เป็นกระบวนธรรมแบบวิวิธภูมิ คือ กระบวนธรรมที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาปัญญาของบุคคลให้ยิ่งขึ้นไป ในทางตรงกันข้าม หากเวทนาที่เกิดขึ้นเป็นปัจจัยตัวเอก ที่มีอิทธิพลครอบงำความเป็นไปของกระบวนธรรมทั้งหมด ต่อจากเวทนา จะเป็นกระบวนธรรมแบบสังสารวิวิธภูมิ คือ กระบวนธรรมที่เป็นไปเพื่อให้สลายเวทนา ยิ่งขึ้น นอกจากนี้กระบวนธรรมที่สืบทอดจากผัสสะ ยังเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างความดีกับความชั่ว กุศลกับอกุศล ระหว่างความหลุดพ้นกับการติดหมุนเวียนในสังสารวิวิธภูมิ

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงสอนให้พิจารณากำหนดรู้ขั้น ๕ โดยแยกคาย คือ เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้เพื่อความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ และการกำจัดฉันทราคะ เพื่อให้เห็นธรรมชาติของขั้นที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะเป็นอารมณ์ ที่หมายถึง รูป-นามอันเป็นที่ยึดเหนี่ยวของจิต เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ โดยมีขั้น ๕ เป็นอารมณ์ ซึ่งขั้น ๕ ที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนานั้น ต้องเป็นขั้นที่เป็นโลกียะ คือ ประกอบด้วยอุปาทาน เป็นธรรมที่อบรมเพื่อให้เกิดปัญญา เพราะเมื่อบุคคลสามารถทำความเข้าใจธรรมแล้ว ย่อมโน้มนำไปสู่แง่ของการปฏิบัติที่มักเริ่มต้นที่ผัสสะ เพราะผัสสะเป็นประตูเปิดรับรู้โลกภายนอก สามารถพิจารณารู้ชัดเพื่อทำลายเสียซึ่งความเป็นอัตตตาลงได้

ขั้นธวิภังค์และขั้นธสังยุตนั้น ยังสะท้อนให้เห็นอีกว่า พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงความ เป็นไปของปฏิจจสมุปบาทไว้ ๒ ลักษณะ คือ ๑) ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทโดยมีกาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต เข้ามาเกี่ยวข้องหรือแบบข้ามภพข้ามชาติ (ตามบัญญัติทางโลก) การแสดงลักษณะนี้มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ฝ่ายพระสูตร ดังนั้น จึงเรียกการแสดงลักษณะนี้ว่า เป็นการแสดงตามนัยพระสูตร ๒) ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทที่เกิดขึ้นในขณะจิตเดียว ที่เป็นปัจจุบันโดยไม่มีกาลทั้ง ๓ เข้ามาเกี่ยวข้อง การแสดงลักษณะนี้มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิภังค์เท่านั้น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระอภิธรรมปิฎก ดังนั้น จึงเรียกการแสดงลักษณะนี้ว่า เป็นการแสดงตามนัยพระอภิธรรม

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาขั้น ๕ ในคัมภีร์ขั้นธวิภังค์ โดยเน้นการศึกษาเชิงเอกสาร ซึ่งเป็นการรวบรวมและเรียบเรียงข้อมูลจากคัมภีร์หรือตำราวิชาการเท่านั้น สำหรับการวิจัยในโอกาสต่อไป จึงขอเสนอแนะดังนี้

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

ผลจากการวิเคราะห์เนื้อหาดังกล่าวมา สะท้อนให้เห็นตามหลักความเป็นจริงของพระพุทธศาสนา เป็นความเห็นสัมมาทิฐิที่ถูกต้อง และสามารถนำเอาประโยชน์จากการศึกษาเรื่องนี้ มาใช้แก้ไขความไม่แน่นอนของร่างกาย ด้วยการวิปัสสนาอันเป็นอุบายวิธีเรื่องปัญญา แนวทางเบื้องต้นที่จะนำไปสู่การรู้หลักความจริงตามอริยสัจ

๕.๒.๓ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

ข้อเสนอแนะในการวิจัยสำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวข้องตามหมวดธรรมเดียวกันนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าควรที่จะศึกษาในประเด็นเพิ่มเติม ดังนี้

๑) ศึกษาและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างชั้น ๕ กับองค์ธรรมอื่น ๆ เช่น ธาตุ อายตนะ เป็นต้น ที่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นวิภังค์ว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร

๒) ศึกษาวิเคราะห์การศึกษาชั้น ๕ ในคัมภีร์ชั้นธวารวรรคส่งผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกลุ่มประชากรต่าง ๆ ได้อย่างไร

๓) ศึกษาองค์ธรรม เช่น ธาตุ อายตนะ เป็นต้น ที่ปรากฏในคัมภีร์วิภังค์นำไปใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาได้อย่างไร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเถปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

(๑) คัมภีร์:

พระพุทธรูปโสภณะ. อรรถกถาภาษาไทย พระอภิธรรมปิฎก สัมโมหวิโนทนี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

_____. อรรถกถาภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวัคค-ขันธวารวัคควินิจฉัยสารัตถ์ปกาสินี ภาค ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

(๒) หนังสือทั่วไป:

ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม เล่ม ๓ ปริเฉทที่ ๗ สมุจจยสังคหวิภาค. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๒.

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พุทธจิตวิทยากับสังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

_____. พระไตรปิฎกศึกษา ฉบับปรับปรุง. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

_____. พระสุตตันตปิฎก ฉบับปรับปรุง. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

_____. พระอภิธรรมปิฎก ฉบับปรับปรุง. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

_____. ธรรมะภาคปฏิบัติ ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

_____. พุทธวิธีการสอน. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

_____. ธรรมะภาคปฏิบัติ ๔. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

- .....**ธรรมะภาคปฏิบัติ ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.
- .....**วรรณคดีบาลี**. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒.
- .....**พระสุตตันตปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: นวสาส์นการพิมพ์, ๒๕๕๑.
- ฉันทนา อูสาหลักษณ์. **พุทธปัญญา คู่มือการสร้างปัญญา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๕๕.
- ธีรยุทธ เวชเจริญยิ่ง. **ชีวิตไม่ใช่ของเล่น จงอย่าทำเล่นเล่นกับชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์สุภา จำกัด, ๒๕๕๔.
- นางนงลักษณ์ สะวานนท์. **การเข้าถึงพุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ชุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๔.
- ปัญญา ใช้บางยาง. **๘๐ พระอรหันต์ ฉบับสมบูรณ์ เพื่อการศึกษาค้นคว้าและอ้างอิงในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ม.ป.ป.
- พุทธทาสภิกขุ. **ชีวิตคือขั้น ๕**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๕.
- .....**หลักพุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๓๔.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธธรรม ฉบับเดิม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๙.
- .....**พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๕.
- .....**พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔.
- .....**พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส อาร์. ฟรินด์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.
- พระพุทธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาษาไทย ภาค ๒ ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐.
- พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). **ขั้นห้าที่ตั้งแห่งความเห็นแก่ตัว**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ม.ป.ป..
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **ดวงตาเห็นธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- พระธรรมธีรราชฆานูณี (โชดก ญาณสิทธิ, ป.ธ.๙). **วิปัสสนากรรมฐาน**. พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธรรมาจริยะ อัครมหากัมมภูฐานาจริยะ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์ฟรินด์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔.
- .....**เพชรในดวงใจ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๓๕.
- .....**หลักปฏิบัติสมณะ-วิปัสสนากัมมภูฐาน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

- พระธรรมธีรราชมหาวิทยาลัย (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙). **อุดมวิชา**. กรุงเทพมหานคร: หจก. การพิมพ์
พระนคร, ๒๕๓๑.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๕.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตินาโณ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔.
กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน
หลักสูตรชั้นจุฬารักษิณมิกะตรี**. กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพยวิสุทธิ, ๒๕๕๐.
_____ **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และปริเฉทที่ ๗ หลักสูตรจุฬารักษิณมิกะโท**. พิมพ์ครั้งที่
๗. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพยวิสุทธิ, ๒๕๕๐.
- _____ **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และปริเฉทที่ ๗ หลักสูตรจุฬารักษิณมิกะโท**. พิมพ์ครั้งที่
๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ, ๒๕๔๔.
- _____ **หลักสูตรสำหรับห้องจำ จุฬารักษิณมิกะตรี สำนักเรียนพระอภิธรรมวัดเก่าโบราณ**.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๔.
- พระภัททันตะอาสาเถระ. **วิปัสสนาที่ปณีฎีกา**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- พระคันธสารากวีวงศ์. **พระสูตรตันตปิฎกแปล-อธิบาย มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก เล่ม ๑**.
กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๗.
_____ **วิสุทธิมรรค ฉบับแปลและอธิบาย เล่ม ๒**. แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์.
กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘.
- พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสี). **วิปัสสนาภูมิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริ
การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๕.
- พระครูสังวรสมาธิวัตร (ประเดิม โกมล). **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก เล่ม ๓ ภาครูปนิพพาน**.
พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: แผนกเรียนพระไตรปิฎกวัดเพลงวิปัสสนา, ๒๕๒๒.
- พระครูปลัดวีระนนท์ วิจารณ์โท. **หัวใจกรรมฐาน**. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๕๕๔.
- พันตรี ป. หลงสมบุญ. **พจนานุกรม มคอ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร: อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๐.
- วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี. **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๖ รูปสังคหวิภาคและ
นิพพานปรมัตถ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. นครปฐม: หจก. ทิพยวิสุทธิ, ๒๕๕๒.
- วัชระ งามจิตร์เจริญ. **พุทธศาสนาเถรวาท**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด
สามลดา, ๒๕๕๖.
- วศิน อินทสระ. **สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: จักรานุกูลการพิมพ์,
๒๕๔๔.
- สุจิตรา อ่อนค้อม. **การฝึกสมาธิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: หอรัตนชัย การพิมพ์, ๒๕๕๖.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร: โรง
พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

สุทธีวงศ์ ตันตยาพิศาลสุทธี. **หลักพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ม.ป.ป.

สุนทร ฦ รังสี. **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **คำบรรยายพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐.

(๓) หนังสือแปล:

โกเอ็นก้า. **ธรรมบรรยายหลักสูตร ๑๐ วัน ฉบับย่อ**. แปลโดย สุทธิ ชโยดม. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์ดี, ๒๕๔๙.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๑**. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘.

พระอนุรุทธะ และพระญาณธชะ. **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์. กรุงเทพมหานคร: หจก.ไทยรายวัน กราฟฟิคเพเลท, ๒๕๔๖.

พระอุปติสสเถระ รจนา. **วิมุตติมรรค**. แปลโดย พระราชวรมุนี (ประยูร ธมมจิตโต) และคณะ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๑.

พระมหาปาน อานนโท. **แนวทางปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน**. แปลโดย พระมหาเจิม สุวโจ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ อนิเมทกรุ๊ป, ๒๕๕๑.

พระดื่บบลิว ราหุล. **พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร**. แปลโดย ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร และคณะ. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระวัลโปละ ราหุละ. **พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร**. แปลโดย สุนทร พลามินทร์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒.

(๔) วิทยานิพนธ์:

พระมหาพิสุตน์ จนทวิโส (พะนิรัมย์). “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจสมุปบาทกับขันธ ๕ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระมหาสามารถ อธิจิตโต (มนัส). “ศึกษาการบรรลุธรรมด้วยการเจริญอานาปานสติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระปริดา อภิวิโร (บัวสด), “ศึกษาทุกขเวทนาเพื่อการบรรลุธรรมตามแนวเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

พระกิตติธัช ถาวรธมโม (ดีสารี). “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

พระอธิการบรรลือ ลุกขโณ (พรหมน้อย). “ศึกษาสภาวะเกิดดับของวิญญานชั้นธัมมจักกัปปวัตตนสูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

แม่ชีดวงใจ กุทอง. “ศึกษาชั้น ๕ และอายตนะ ๑๒ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ. “ศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยสมุปบาทในแนวปรมาตถัสสัจจะ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

(๕) บทความในวารสาร:

ประยูร วงศ์จันทร์. “พุทธวิธีการสอนจริยธรรม”. **วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย**. ปีที่ ๒๙ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๕๒): ๑๖๐-๑๖๑.

(๖) เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่และเอกสารอื่น ๆ:

สมิทธิพล เนตรนิมิตร. “พระไตรปิฎกวิเคราะห์”. **เอกสารการสอนสาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕. (อัสสัมชัญ).

๒. ภาษาอังกฤษ

I. SECONDARY SOURCES:

(I) Books:

Bhikku P.A. Payutto. **The Pali canon: What a Buddhist Must know**. Tr. by Somseen Chanawangsa. Bangkok: Chanpen Publishing House, 2015.

Most Venerable Phra Brahmapundit. **Common Buddhist Text: guidance and insight from the Buddha**. (Phra Nakhon Si Ayutthaya: Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 2017.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหากรีธา กตปุณฺโณ (ตั้งตอนบม)
- ว/ด/ป เกิด : ๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๒๑
- สถานที่เกิด : โรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่น
ตำบลในเมือง อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น
- การศึกษา
- พ.ศ.๒๕๕๓-๒๕๕๗ : น.ธ. เอก ป.ธ. ๓ สำนักเรียนคณะจังหวัดสุราษฎร์ธานี
พุทธศาสตร์บัณฑิต (พระพุทธศาสนา) ห้องเรียนสุราษฎร์ธานี
- ประสบการณ์การปฏิบัติธรรม
- พ.ศ.๒๕๕๕-๒๕๖๑ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ณ วิเวกอาศรม จังหวัดสงขลา
๑ เดือน (หลักสูตรเข้มข้นและอุกฤษฏ์)
: ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ณ พระธาตุตอดยเวียง จังหวัดลำพูน
ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ณ สลกบาตร จังหวัดกำแพงเพชร
ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ณ สุวรรณโคมคำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน
ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ณ สวนโมกข์ไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
- อุปสมบท : พุทธศักราช ๒๕๕๓ ณ พัทธสีมา วัดภูเขาทอง ตำบลแม่่น้ำ
อำเภอเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี
- ปีที่เข้าศึกษา : พุทธศักราช ๒๕๖๐
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : พุทธศักราช ๒๕๖๒
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดพัฒนาราม ตำบลตลาด
อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ๘๔๐๐๐
- โทรศัพท์ (มือถือ) : ๐๖-๑๑๑๗-๔๑๖๒
- E-mail : stopdee@hotmail.com